

T.C.

**AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA
ANADOLU'DA YABANCI TÜCCARLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GAMZE İME

DANIŞMAN

DOÇ. DR. REMZİ KUZUOĞLU

AKSARAY 2018

**AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA
ANADOLU'DA YABANCI TÜCCARLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GAMZE İME

DANIŞMAN

DOÇ. DR REMZİ KUZUOĞLU

AKSARAY 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Gamze

Soyadı : İME

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı: Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da Yabancı Tüccarlar

İngilizce Adı: Foreign Merchants in Anatolia During the Age of Assyrian Trade Colonies

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Gamze İME

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Gamze İME tarafından hazırlanan “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’da Yabancı Tüccarlar” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Aksaray Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman:(Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU)
(Tarih, Aksaray Üniversitesi)
Üye:(Dr. Öğr. Üyesi Suzan AKKUŞ MUTLU)
(Tarih, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Üye: (Dr. Öğr. Üyesi F. Işıl DEMİRTAŞ)
(Arkeoloji, Aksaray Üniversitesi)

İmza

Tez Savunma Tarihi: 18/07/2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 27/08/2018tarih ve 2018/39-11 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin
Adı Soyadı: Gamze İME
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Dr. Öğr. Üyesi Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı gerçekleştirmemde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, ne zaman kendisine danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp büyük bir ilgiyle ve sabırla bana faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan, samimiyetini ve güler yüzünü benden esirgemeyen danışman hoca statüsünü layıkıyla yerine getiren kıymetli hocam Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU'na ve çalışma süresi boyunca tüm zorlukları benimle birlikte göğüsleyen ve hayatımın her aşamasında bana destek olan aileme teşekkürlerimi bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA
ANADOLU'DA YABANCI TÜCCARLAR

Yüksek Lisans Tezi
Gamze İME, Aksaray 2018

ÖZET

Yazılı belgeler tarihimizin araştırılmasında en temel kaynaklardır. Kayseri'nin 25 km. ötesinde yer alan Kültepe Höyüğü M.Ö 2. Binyıl'ın ilk çeyreğine tarihlendirilen Eski Asur lehçesiyle yazılmış çivi yazılı tablet koleksiyonuna sahiptir. Söz konusu belgelerin büyük bir kısmı Asurlu tüccarlara ait olup Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan dönem hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bugün sayıları 25.000'e yaklaşmış bu belgeler, Anadolu'da 2. Binyıl'ın başlarından itibaren ağırlıklı olarak Asurlu tüccarların bulunduğunu göstermektedir. Fakat metinler incelendiğinde, Asurlu tüccarların dışında Akadlı, Eblalı, Amurrulu, Subartulu ve menşei bilinmeyen başka tüccarların da Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce Anadolu'ya ticaret için gelen yabancı tüccarlar çivi yazılı belgelerden örnekler verilerek ele alınacaktır.

Bilim Kodu : 110802

Anahtar Kelimeler : Tüccar, Eski Anadolu, Kültepe, Çivi yazısı

Sayfa Adedi : 87

Danışman : Doç Dr. Remzi KUZUOĞLU

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

**FOREIGN MERCHANTS IN ANATOLIA DURING THE AGE OF ASSYRIAN
TRADE COLONIES**

(M.A. Thesis)

Gamze İME, Aksaray 2018

ABSTRACT

Written documents are the fundamental sources for investigating our history. Mound Kültepe, located 25 km far from Kayseri, has the collection of cuneiform script written in ancient Assyrian dialect which is dated to first quarter of two thousand B.C. Much of the documents concerned belong to the Assyrian merchants and contain important information about the period called the Age of Assyrian Trade Colonies.

Today, the number of these documents is close to 25,000 indicating that Assyrian merchants were found predominantly in Anatolia from the beginning of the second millennium B.C. However, when the texts are examined, apart from Assyrian merchants, Akadian, Eblaite, Amurrian, Subarian and other merchants whose origins are unknown are in commercial activities in Anatolia. In this study, foreign merchants coming to Anatolia for trade about 4000 years ago will be held through sampling from cuneiform scripts.

Science Code : 110802

KeyWords : Merchant, Ancient Anatolia, Kültepe, Cuneiform

Number : 87

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
İBÖLÜM.....	5
ASURLU TÜCCARLAR.....	5
1.1. Eski Asur Devri	5
1.2. Orta Asur Devri	6
1.3. Yeni Asur Devri	6
1.4. Asur Ticaret Kolonileri Çağı.....	7
1.5. Asurluların Anadolu'daki Teşkilat Yapısı	11
1.6. Kārum Teşkilatı.....	12
1.7. Wabartum Dairesi	13
1.8. Tüccar Dairesi	15
1.9. Ticari Kredi ve Borç İlişkisi.....	15
1.10. Tüccarların Ödediği Vergiler	17
1.11. Asurlu Tüccarlar İle Yerli Halk Arasındaki Ticari ve Sosyal İlişkiler	17
1.11.1. Ticari İlişkiler	17
1.11.2. Ticari Faaliyetlerin Devamı Hususundaki Karşılıklı Şartlar ve Sorumluluklar.....	21
1.11.3. Sosyal İlişkiler	22
1.11.4. Evlilik	22
1.11.5. Boşanma	23
1.12. Ticareti Yapılan Mallar	25
1.13. Dokumacılık	26
1.14. Kumaşlar	26
1.15. Madenler.....	27
1.15.1. Bakır	28
1.15.2. Kalay.....	29

1.15.3. Gümüş.....	30
1.15.4. Altın	31
1.15.5. Kurşun	32
1.15.6. Aşium.....	32
1.15.7. Lulium	32
1.15.8. Demir	32
1.15.9. Değerli Taşlar	33
1.16. Gayrimenkul Ticareti	34
1.17. Kaçakçılık.....	35
1.18. Ticarî Tekelleşmeye Yönelik Alınan Önlemler	36
II. BÖLÜM	38
AKADLI TÜCCARLAR.....	38
2.1. Şar Tamhari (Savaşın Kralı).....	43
2.2. Akad-Anadolu ilişkileri.....	44
2.3. Eski Asurca Metinlerde Akadlı Tüccarlar.....	47
III. BÖLÜM.....	48
EBLALI TÜCCARLAR.....	48
3.1. Ebla Tabletleri	52
3.2. Eski Asurca Metinlerde Eblalı Tüccarlar	54
IV. BÖLÜM.....	56
AMURRULU TÜCCARLAR	56
4.1. Eski Asurca Metinlerde Amurrulu Tüccarlar.....	61
V. BÖLÜM.....	63
SUBARTULU TÜCCARLAR	63
5.1. Eski Asurca Metinlerde Subartulu Tüccarlar	66
VI. BÖLÜM.....	68
DİĞER TÜCCARLAR.....	68
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA	75
Ek 1.....	80
Ek 2.....	81
Ek 3.....	82
Ek 4.....	83

Ek 5.....	84
Ek 6.....	85
Ek 7.....	86
Ek 8.....	87

SİMGELER VE KISALTMALAR

[.....]	kırk
A.Ş.	Anonim Şirketi
Age	adı geçen eser
Agm	adı geçen makale
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri, Ankaraner Kültepe-Texte.
Ay	Arka yüz
Belleten	Belleten. Türk Tarih Kurumu (Ankara).
BIN	BabylonianInscriptions in the Collection of J.B. Nies (New Haven).
Bkz.	bakınız
CAD	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.
CCT	Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum (London).
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
İTÇ	İlk Tunç Çağı
K	Kārum
Kt. 92/k, 93/k 01/k	Kültepe’de <i>kārum</i> ’da bulunan tabletlerin kazı envanter numaraları (92, 93..... 01 sırasıyla 1992, 1993.....2001 kazıyıllarını göstermektedir).
Kt. a/k, b/k, ...z/k; g/t	Kültepe’de bulunan tabletlerin kazı envanter numaraları(a, b,c.....z 1948’den itibaren kazı yıllarını göstermektedir).
Kt.	Kültepe Tabletleri.

Öy	Ön yüz
Š	Transkripsiyonlardaki š çevirilerde ş ile yazılmıştır.
TC	TablettescappadociennesduLouvre (Paris).
Vs.	ve saire
W	Wabartum
Yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Ticaret toplumların veya kişilerin kazanç sağlamak amacıyla yaptıkları ve her türlü ham ya da işlenmiş mal, değer, hizmet, yiyecek gibi şeylerin değiş tokuşunu ve alım satımını kapsayan ekonomik bir etkinliktir. Tüccar ise bu ekonomik etkinliği gerçekleştiren kimsedir. Ticaret yaşamın şüphesiz vazgeçilmez gereksinimlerin biridir. Bu yüzden insanlar arası ilişkilerin başlamasıyla ticaretin tarihi başlamıştır. Ticaretin başlamasıyla birlikte de buna bağlı olarak pazar anlayışı gelişmiştir. Ticaret ve pazar anlayışı eski çağlardan beri vardır ve birbirine sıkıca bağlıdır.¹

Yontma Taş Devri'nde insanlar yaşamlarını avcı ve toplayıcılıkla sağlıyorlardı. Tarım, Neolitik Devir ile birlikte insanoğlunun hayatına girmiş, böylece insanların besin alışkanlıkları değişmiştir. İnsanoğlu, ürettiklerinin haricinde başka birçok mallara da ihtiyaç duymuştur. Zamanla ürettiklerini bu ihtiyaç duydukları mallarla değiş tokuş yapmışlardır. Bu değiş tokuş sistemine trampa tekniği denilmektedir. Bu teknik ilk olarak yakın komşular arasında, sonra ise büyük topluluklar arasında uygulanmıştır.²

Anadolu'nun uluslararası düzeydeki ticari faaliyetlerine dair ilk izler bizi obsidyen ticaretine götürür. Genel olarak bakıldığında, ticareti yapılan hammaddelerin ve malların çoğu bozulabilir özellikler göstererek arkeolojik kanıt bırakmazlar ve günümüze ulaşabilen, tarihöncesinde oldukça uzak mesafelere aktarıldığı bilinen birçok malzeme vardır. Fakat bu malzemelerin hemen hepsinin kullanımı sınırlıdır. Obsidyen, bu bakımdan çok uzak mesafelere çok büyük miktarlarda hem bitmiş ürün olarak hem de hammadde olarak taşınmış tek malzemedir.³ Anadolu ile Mezopotamya ve Kuzey Suriye arasındaki ilişkiler Paleolitik Çağ'a kadar gitmektedir ve bu ilişkiler obsidyen ticaretini de kapsar. 80 yıl önce Orta Anadolu'dan yaklaşık 700 km uzaklıkta Suriye'de Yabrud kaya sığınağında ele geçen bir obsidyen taş alet buna kanıt olarak gösterilebilir. Bu obsidyenin araştırmacılar tarafından kimyasal bileşimini incelendiğinde 41 bin-32 bin yıl

¹ Nejat Bozkurt, "Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etikle Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, Sayı:2, Aralık (2010), s.153-155.

² Bozkurt, agm, s.157-158

³ İ. Banu Doğan, *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.150.

önceye tarihlendirildiği ve bunun kaynağının Niğde’de bulunan Göllü Dağ’ın doğu yamaçlarındaki Kömürcü obsidyen mostraları⁴ olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁵ Göllü Dağ obsidyen atölyelerinde yapılan incelemeler sonucunda obsidyenin buradan çok farklı şekillerde taşındığı ortaya çıkmaktadır. Blok halinde taşınmasının yanı sıra yonga, dilgicik, dilgi, taslak ve ön form şeklinde taşındıkları görülmektedir.⁶ Bu alet bize o dönemde Anadolu ile Suriye arasında bir iletişimin olduğunu göstermektedir. (Bkz. Ek 1)

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ilişkileri yansıtan diğer bir arkeolojik veri ise Kütahya il merkezinin 25 km. kuzeybatısında bulunan Seyitömer Höyük’te ele geçirilen on adet silindir Akad mührüdür.⁷ (Bkz. Ek 2,3,4,5) Bu mühürlerin önemi, bize M.Ö. 3. Binyıl’ın ikinci yarısında Akadlıların bir şekilde Anadolu’nun batısına kadar geldiklerini göstermektedir.

Akadlı tüccarların Anadolu’daki faaliyetleri hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan bir diğeri de Kayseri yakınlarındaki Kültepe Höyüğü’nde ele geçen mühür baskılarıdır. Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilen ve sayıları 1000’i geçmiş olan söz konusu mühür baskıları Kültepe’nin bu dönemdeki uluslararası bağlantılarını göstermektedir. Mezopotamya ve Suriye ile olan yakın ticari ilişkiler aynı zamanda Orta Anadolu’nun güçlü krallıklarından biri olan ve eski adı Kaniş olan Kültepe’nin önemini de yansıtmaktadır.⁸

Filolojik çalışmalar da M.Ö. 3.Bin’de Akadlı tüccarların Anadolu’da bulunduklarını doğrulamaktadır. Akadlı tüccarların M.Ö. 3. Bin’de Anadolu’da ticari faaliyetlerde bulundukları Akadca nüshası Tel-El-Amarna’da, Hititçe nüshası Boğazköy’de bulunan, Akad Kralı Sargon ve torunu Naram-Sin’in Anadolu’ya yaptığı askeri seferleri anlatan Şar-Tamhari (muharebenin kralı) metinlerinden öğrenilmektedir. Metne göre Anadolu’nun Puruşhanda (Acemhöyük) şehrinde oturan Akadlı tüccarlar Sargon’un huzuruna çıkarak Anadolulu bir kral olan Nur-daggal’a karşı Sargon’dan yardım istemişlerdir. Metinde Sargon’un Nur-daggal’ın şehrini ele geçirdiğinden ve şehrin surlarını yıktığından

⁴ Bir şeyden örnek olarak göstermeye yarayan parça, örnek.

⁵ Ellery Frahm-Thomas C. Hauck, “Origin of an Obsidian Scraper at Yabroud Rockshelter II (Syria): Implications for Near Eastern Social Networks in the Early Upper Palaeolithic”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, Vol: 13 (2017), s.416-424.

⁶ Doğan, age, s.102.

⁷ Nejat Bilgen, *Seyitömer Höyük I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s.142.

⁸ Fikri Kulakoğlu-Güzel Öztürk, “New Evidence for International Trade in Bronze Age Central Anatolia: Recently Discovered Bullae at Kültepe-Kanesh”, *Antiquity*, Vol: 89/343 (2015), s.2-3.

bahsedilir.⁹ Belgelerde ayrıca Sargon'un torunu Naram-Sin'in de Anadolu'ya bir sefer düzenlediği ve 17 krallıktan oluşan bir koalisyona karşı mücadele ettiği de anlatılmaktadır.

Sargon ve torunu Naram-Sin'in, Anadolu ile yakından ilgilenmelerinin temelinde, Anadolu'nun hammadde kaynaklarının bolluğu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri gibi ekonomik sebepler yatmaktadır. Akadlı tüccarların Anadolu'daki ticari aktivitelerini gösteren arkeolojik ve filolojik kayıtlar 3. Binyıl'ın sonlarına doğru Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ilişkileri açık bir şekilde göstermektedir.

MÖ. 2. Binyıl'a gelindiğinde ise Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari faaliyetlerin düzenli bir hâl aldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Asurlu tüccarlar Anadolu ile sıkı bir ticari ilişki kurmuşlardır. Asur ve Anadolu arasındaki ticaretin başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ticaret başlangıçta kervanların Kaniş ve Hahhum gibi stratejik pazar yerlerine alışveriş için uğramasıyla başlamıştır. Yerel yetkililerin onaylaması üzerine tüccarlar zamanla bu gibi önemli şehirlere yerleşmenin ticari açıdan daha çok fayda sağlayacağını düşünerek koloniler ve ticaret merkezleri şeklinde yerleşimler oluşturmuşlardır. 1983'te I.Erişum'un mühür baskısını taşıyan iki adet kil zarfın bulunması bu yerleşimlerin onun döneminde ortaya çıktığını bize gösterir.¹⁰

Eski Asur kara ticaretinin esas amacı, Anadolu'dan altın ve gümüş alarak bunları Asur'a götürmek ve Anadolu'ya satılmaları için lapiz lazuli, kalay ve yünlü kumaşlar göndermektir. Bu kara ticareti Eski Asur Devri'nde Anadolu ile Asur arasında gidip gelen kervanlarla yapıyordu. Bu alım satım işleminin aşamaları şöyledir; gönderilecek malların satın alınması, malların kervanlara yüklenip Anadolu'ya gönderilmesi, hedef bölge belirlendikten sonra altın ve gümüş alabilmek için bu malların satılması ve istenen mallar alındıktan sonra bunların kervanlara yüklenerek Asur'a götürülmesi.¹¹ Yani Asurlu tüccarlar Anadolu'nun bazı ihtiyaçlarına cevap vermek ve ülkelerinin de ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Anadolu ile sıkı bir ticari ilişki kurmuşlardır.

Koloni Çağı'nın ne şekilde sonlandığına dair net bilgiler yoktur. Ancak bu dönemin sonlarına doğru Anadolu'daki şehir devletleri, Kuşşara şehri kralı Hitit kökenli Pithana ve

⁹ Turgut Yiğit, "Akadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40 (2000), s.21-22.

¹⁰ Klass R. Veenhof, "Eski Asur Kronolojisi ve Kaniş", Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal (Ed.), *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu, içinde*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.33-34

¹¹ Klass R. Veenhof, "Eski Asur Kara Ticareti'nin Yapısı", Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal (Ed.), *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu, içinde*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 56-57.

oğlu Anitta'nın saldırılarına maruz kalmış ve Kaniş şehri de Anitta'nın eline geçmişti. Böylece Hititler, Anadolu'da ilk kez siyasi birliğin kurulması yönünde en büyük adımı atmışlardır. Öte yandan Şamşı-Adad'ın ölümünden sonra Asur Devleti'nde oluşan otorite boşluğu ve sonrasında ortaya çıkan karışıklıklar, Asurlu tüccarları doğrudan etkilemiş ve dolayısıyla ticari ilişkileri büyük ölçüde kesintiye uğratmıştır. Koloni Çağı'nın sona ermesi ile Anadolu'da Hitit Devleti ortaya çıkarken, Mezopotamya'da kısa bir dönem daha devam eden çok parçalı siyasi yapılanma ve sonrası Babilli Hammurabi kendini göstermiştir.¹²

Yazılı belgeler M.Ö. 3. Bin'de Mezopotamyalı, 2. Bin'de ise hem Mezopotamyalı hem de Suriyeli tüccarların Anadolu'ya ticaret için geldiklerini göstermektedir. Bu çalışmanın konusu Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Mezopotamya ve Suriye'den Anadolu'ya ticaret yapmak için gelen tüccarlardır. Çalışmada kaynakların el verdiği ölçüde değerlendirmelerde bulunularak tüccarlar ve onların faaliyetleri ele alınmıştır. Nitekim bu araştırmanın önemli bir kısmını Asurlu tüccarlar ile Anadolu şehir devletleri arasındaki ticari faaliyetlerin yoğunluğu oluşturmaktadır. I. bölümde Asurlu tüccarlar, II. bölümde Akadlı tüccarlar, III. bölümde Eblalı tüccarlar, IV. bölümde Amurrulu tüccarlar, V. bölümde Subartulu tüccarlar ve son olarak VI. bölümde diğer yabancı tüccarlar işlenmiştir.

¹² Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgün Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2015, s.64.

I.BÖLÜM

ASURLU TÛCCARLAR

Asurlular, başlangıçta Mitanni Devleti'ne bağılı kaldılar. Fakat sonra Mısır dâhil olmak üzere Ön Asya'nın büyük bir kısmını içine alacak kadar genişlemiş ve bölgenin en büyük imparatorluklarından biri olmuşlardır. Aslında Asur tarihini yazmak önemli ölçüde Anadolu'nun Eski Çağ tarihini de yazmış olmak anlamı taşımaktadır. Bu yüzden Asurluların hâkimiyet kurdukları geniş coğrafi bölgeler içerisinde Anadolu'nun ayrı bir yeri vardır. Çünkü Asurlular kuruluşundan çöküşüne kadar geçen 14 asırlık tarihi bir süreçte Anadolu coğrafyası ile yakın temaslar kurarak iç içe olmuşlardır. Bilindiği üzere Anadolu'nun yazılı devirleri, Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelmeleriyle başlamıştır.¹³

Asur İmparatorluğu'nun ciddi anlamda bir devlet olarak ortaya çıkması I. Şamşı-Adad zamanında gerçekleşmiştir (M.Ö. 1811-1776). Onun ölümünden sonra Asur bir dönem suskun kalmıştır. Bu süreçte Mitanniler, Hititler ve Mısır, Ön Asya'nın büyük güçleri olarak tarihe geçerken Asurlular ancak M.Ö. 1365'de Asur-uballit ile yeniden tarih sahnesine çıkarak büyük ülkeler arasındaki yerini almıştır.¹⁴

Asur İmparatorluğu, Eski Asur M.Ö. ± 200-1600, Orta Asur M.Ö. ± 1500-1000 ve Yeni Asur M.Ö. ± 1000-612 olarak ayrılmaktadır.

1.1. Eski Asur Devri

Asur'un kuruluş safhasına ait bilgiler yeterli olmamasına karşın Mezopotamya'da Mari, Eşnunna, Asur, Korsabad ve Nuzi şehirlerinde ele geçen az sayıdaki belgelerden, Eski Asur'un kuruluşuyla ilgili bazı bilgiler edinilebilir. Fakat bu dönemi en iyi yansıtan kaynaklar Kültepe'den çıkarılan arşivlerdir. Bunlar, tüccarların Anadolu'daki faaliyetlerini içerdiklerinden Asur tarihinden çok Anadolu tarihine ışık tutarlar. Asur ile ilgili olan tarafı

¹³ Gökçek, age, s.8.

¹⁴ Gökçek, age, s.10.

ise, Asurluların hukuki-ticari ve sosyal anlayışlarına yönelik değerlendirmelerdir. Kral listeleri ise Asurluların siyasal bir güç olarak ne şekilde ve ne zaman ortaya çıktığını açıklamakta en önemli kaynaklardır.¹⁵

Eski Asur Krallığı'nın Kuzey Mezopotamya'da siyasal anlamda söz sahibi olması I. Şamşı-Adad (M.Ö. 1813-1781) zamanında gerçekleşmiştir. Bu süreç, bölgedeki Eşnunna Krallığı'nın baskısının sona ermesiyle başlar. Ayrıca listelerde Şamşı-Adad'dan önceki altı kralın adı geçer. Bunlar; I. Erişum, Ikunum, I. Sargon, II. Puzur-Assur, Naram-Sin ve II. Erişum'dur. Şamşı-Adad'dan önce de ticaret I. Erişum ile başlamıştır. Şamşı-Adad iktidarı süresince artan ticari ilişkiler ve gelişen ekonomik yapıyla birlikte siyasal nüfuz alanını da genişleterek kısa sürede Asur'u bölgedeki tek büyük güç haline getirmeyi başarmıştır. İran üzerinden gelerek batıya, Akdeniz kıyılarına ve Anadolu'ya kadar ulaşan ticaret, büsbütün Asur'un denetimi altına girmiştir.¹⁶

1.2. Orta Asur Devri

Assur-uballit (M.Ö. + 1365-1330), uzun süre Mitanni ve Babil'in nüfuzu altında kalmış olan Asur'u bağımsız bir devlet hâline getirerek güçlendirmeye gayret etmiştir. Ondan sonra Enlil-nirâri (M.Ö. ± 1329-1320), I. Adad-nirâri (M.Ö. ± 1307-1275), I. Salmanassar (M.Ö. ± 1274-1245), I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. ± 1244-1208) tahta geçmiştir. I. Tukulti-Ninurta'dan sonra Bâbil ile Asur arasında bir mücadele başlamış ve Bâbil, Asur'u hâkimiyeti altına almıştır. Sonunda I. Aşşur-dân (M.Ö. ± 1179-1134) Asur'u Bâbil idaresinden kurtarmıştır. Fakat Asur, vergi vermeye devam etmiştir. Büyük ihtimalle I. Aşşur-dân'ın tahta çıkışını takip eden sürede Asur, yeni bir yükseliş devri yaşamış ve I. Tiglat-pileser (M.Ö. ± 1115-1077) ve Aşşur-rêş-işi (M.Ö. ± 1133-1116) Asur'u yeniden büyük bir devlet hâline getirmişlerdir.¹⁷

1.3. Yeni Asur Devri

M.Ö. 934'te II. Aşur-dan'ın tahta geçmesi, Asur Devleti için önemli bir sürece karşılık gelmektedir. Tarihçiler, Yeni Asur Dönemi'nin başlangıç noktasını II. Aşur-dan ile

¹⁵ Gökçek, age, s.36.

¹⁶ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2006, s.102.

¹⁷ Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", *Ankara Üniversitesi DTCFD*, Cilt: 31/1-2 (1987), s.423.

başlatmaktadırlar. L. Gürkan Gökçek'e göre bu, II. Aşur-dan'ın oğlu II. Adad-nirari (M.Ö. 911-891) ile başlamaktadır.¹⁸ Adad-nirari'nin tahta geçmesiyle devlet, yeniden emperyalist politika gütmeye fırsatı yakalamış ve doğu ve güneydoğu Anadolu coğrafyasının ham madde kaynaklarına ulaşmayı başarmıştır. Güneyde Babil Devleti üzerine iki sefer yapılmıştır. Bunların sonucunda II. Adad-nirari, izlediği politika ve askeri seferleri ile Asur'un eski gücüne ulaşmasını sağlamıştır. Asurlular II. Adad-nirari ile bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. Bu durum II. Adad-nirari'nin kendisinden sonra tahta geçen oğlu II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890-884) ile korunmuştur. II. Tukulti-Ninurta'nın ardılı II. Asur-nasirpal (M.Ö. 883-859) da Asur Devleti'nin yayılma politikasını daha da genişleterek sürdürmeye devam etmiştir. Asur-nasirpal ile birlikte Asur Devleti Eski Ortadoğu'nun en güçlü devleti haline gelmiştir.¹⁹

Asur-nasirpal'ın oğlu III. Salmanassar'ın (M.Ö. 859-824) son zamanlarında Asur'da karışıklıklar çıkmıştır. Bu durumun sona ermesi, III. Tiglat-pileser (M.Ö. 745-727)'in Asur tahtına geçmesi ile gerçekleşmiştir. Tiglat-pileser devlet otoritesini tekrar sağlamış, orduyu güçlendirmiş ve Asur İmparatorluğu'nun sınırlarını hemen her yönde genişletmiştir. Batıda Yuda ve İsrail devletleri ile batı ve kuzey-batıda bulunan Geç Hitit ve küçük Ârâmi devletlerini tekrardan Asur'un nüfuzu altına almayı başarmış ve Urartu kralı III. Sardur'u büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Böylece, III. Tiglat-pileser Asur için kuzeyden gelecek tehlikeyi önleyebilmiştir. III. Tiglat-pileser ayrıca güneyde Babilonyayı da Asur ülkesine dâhil ederek Bâbil tahtına oturmuştur. Bu hanedanlık, Asur İmparatorluğu'nu 500 yıldan fazla bir süreyle idare edebilmeyi başarmış ve V. Salmanassar (M.Ö. 727-722) ile de sona ermiştir.²⁰

1.4. Asur Ticaret Kolonileri Çağı

Asur Ticaret Kolonileri Çağı adı verilen bu dönem yaklaşık olarak M.Ö. 1975'lerde başlamış ve M.Ö. 1719'lara kadar devam etmiştir. Bu dönemde, Anadolu'da şehir krallıkları hüküm sürmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Asurlu tüccarların Anadolu'da ticaretle uğraştıkları yaklaşık 250 yıllık zamanı kapsar. Bu dönemde, Asur Devleti ile Anadolu'da hüküm süren krallar arasında yapılan anlaşmalar ve belirlenen esaslar çerçevesinde, Asurlu tüccarların ticaret

¹⁸ Gökçek, age, s.122.

¹⁹ Gökçek, age, s.122-129.

²⁰ Sever, agm, s.426-427.

yapma özgürlüğüne kavuşarak ticaretlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde ticaret bütünüyle onların elinde bulunuyordu. Sadece Asur'dan getirdikleri malları satmamışlar, Anadolu dâhilinde her türlü ticari malları alıp-satarak ülke içerisindeki ticarete söz sahibi olmuşlardır.

Koloni Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Anadolu'da hüküm süren krallar ve şehir beyleri saraylarının ihtiyacı olan kumaş, kalay ve benzeri malları elde etmek amacıyla, Asurlu tüccarlara bir tür ticari ayrıcalık sağlamışlardır. Kolonilerin kuruluş şekli böyledir. Tüccarlar, oturdukları şehrin sarayının ihtiyaç duyduğu malları getirmek, vergi ödemek ve kaçakçılık yapmamak şartıyla can ve mal güvenliğini beylere teslim etmişlerdir. Tüccarlar, kendi sistemlerini kurmuşlar, ticaret odalarına bağlı kalarak, kendi takvimlerini, ölçü ve tartılarını, kendi örf, adet ve geleneklerini yaşatarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Asurlu tüccarlar yerli beylerin ülke dışına çıkışını yasakladığı malları dışarı çıkarmaya kalkışmalarından veya gümrükten mal kaçırmaktan dolayı tutuklanmışlardır. Saraylarda, tüccarların mallarına el konulmuş, bazen çok sert muameleye maruz kalmışlar ve mallarını ancak hukuki yollarla alabilmişlerdir. Bazı şehirlerde, belki de bu yüzden bir koloni kuramamışlardır denilebilir. Buna en güzel örnek *Luhuzatia* şehridir. Buraya ticari mal getirdikleri halde burada kolonileri yoktur.²¹ Ayrıca her ne kadar kayıtlarda olmasa da, Asurlu tüccarların Anadolu'daki başka şehirlere gittiği de söylenebilir.

Önce eski Akad sonrada III. Ur Devletinin hâkimiyeti altındaki Asur şehri, bu devletin 2000'li yıllarda yıkılmasından sonra zengin tüccarlar zümresi tarafından yönetilen bağımsız bir şehir devleti haline gelmiştir. Bugünkü Irak'ın kuzeyinde, Musul'un 100 km güneyinde, Dicle nehrinin geçilmeye müsait bir kesiminde kurulan Asur şehri, stratejik konumu itibariyle önemli bir yerdir. Hem güney Mezopotamya'dan hem de İran coğrafyasından Kuzey Suriye ve Anadolu'ya geçilen güzergâhta olmasından dolayı dönemin en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur.²²

Bilindiği üzere, Anadolu'nun en eski yazılı belgeleri, Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak ifade edilen dönemden kalmıştır. Bu devir adını, M.Ö. II. binin ilk çeyreğinde Asurlu tüccarların, Asur'a yakın bölgelerdeki ticari faaliyetlerini, Anadolu içlerine kadar yayarak, gelişmiş bir ticaret kolonisi kurmuş olmalarından alır. Tüccarların Anadolu'ya getirdikleri kalay, süs eşyaları, çok çeşitli kumaş ve dokuma ürünleri gibi mamuller, bu ticaretin temel

²¹ Hasan Ali Şahin, *Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö 1975-1725)*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 7, Kayseri 2004, s.106.

²² Hakan Erol, "Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası", *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 34/58 (2015), s.426.

malzemelerini oluşturuyordu. Tüccarlar bunları Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oluşturdukları ve metinlerde adları *kārum* ve *wabartum* olarak kaydedilen yerlerde pazarlamışlardır. Anadolu'ya getirilen bu eşyaların sadece Asur'da üretilmediği veya işlenmediği, bunun yanında Asur'a komşu olan diğer bölgelerden de toplanarak Asur üzerinden taşındıkları metinlerden anlaşılmaktadır. Örneğin, tunç, yaklaşık %90'ı bakır ve %10'u kalaydan oluşan bir alaşımdır. Tunçun üretimi için en önemli madde kalaydır. Kalay ise Asur'a Elamlı kervanlar vasıtasıyla Susa'dan getiriliyordu. Orta Dicle'nin doğusunda kalan ve Susa'dan gelen kervan yolunun geçtiği bölge olan "Aşağı Ülke" üzerinden gelen kervanların geciktiği zamanlar haricinde, kalay her zaman mevcuttu. Ayrıca Asur'da gümüş karşılığı alınırdı ve her biri yaklaşık 5 kg ağırlığında olan levhalar halinde getirilirdi.²³ Aynı şekilde ticarete önemli bir yeri olan kumaş ve çeşitli dokuma ürünlerinin metinlerde, üretildiği veya ait olduğu şehrin adı ile anılması bu ürünlerin Mezopotamya, kuzey Suriye ve diğer komşu bölgelerden toplanarak Anadolu'da pazarlandığını gösterir. Örneğin *Subatum şa Akide* "subatu cinsi Akad kumaşı", *TUG şa Subirim* "Subar kumaşı", *kusitum şa Subirim* "Kusitum Cinsi Subar kumaşı" vs. gibi. Ayrıca Abarna şehrinin adını alan "Abarnalı" gibi bazı isimler, bir bölge ya da şehir isminden türetilmiştir. Dolayısıyla, Asurlu tüccarların, ticarete malzeme olan ürünlerin nakliyesini yaparak, bir nevi komisyoncu anlayışıyla bu ticaretten kazanç sağladıkları söylenebilir. Ayrıca Kültepe kazıları, Asurlu tüccarların, şehrin küçük dış mahallelerine yerleştiğini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu, yerel idarecilerin Asurlular için özellikle dış mahalleleri tahsis ettiği anlamına gelmemelidir, çünkü bu bölgelerde oturup ticari faaliyetlerini devam ettiren önemli yerli tüccarlar da bulunmaktaydı. Bu bakımdan, Asurlular ile yerli halkın iç içe yaşadıkları söylenilebilir.

Asur-Anadolu arasındaki ticaretin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat son yıllarda yapılan bazı yeni kronoloji çalışmalar sayesinde ticaretin hangi devirde organize bir hâl aldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1991 ve 1992 kazı yıllarında bulunmuş ve bir kaç yıl önce Leiden Üniversitesi Profesörlerinden K. R. Veenhof'un yayınladığı iki *Iimur* listesi²⁴ ve buna ek olarak Prof. Dr. Cahit Günbattı'nın yayınladığı üçüncü bir listenin²⁵ ortaya çıkması Eski Asur Devrine dolayısıyla Kültepe'nin kronolojisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu listeler, tüccarların faaliyet dönemlerinin

²³ Veenhof (2011b) agm, s.57.

²⁴ Veenhof, bu metni "Kültepe Kazılarının 50. Yıl Dönümü Kutlama Sempozyumu"nda bildiri olarak sunmuştur.

²⁵ Cahit Günbattı, "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", *Altorientalische Forschungen*, Vol:35/1 (2018), s.103-132.

neredeyse yıl yıl takip edilmesini mümkün kılmaktadır.²⁶ Yıl eponimi olan kimseler için kullanılan ve Eski Asur devrinde senelere adı verilen *limum* unvanı, Anadolu’da tarihlendirmenin yanı sıra başka bir görev yapan ve aynı zamanda ticaretle de uğraşan kimseler için de kullanılmıştır. CCT 1, 4 no.lu metinde kumaşların fiyatı olan gümüşün Enna-Su’en’in *līmum*’luğunda ödeneceği belirtildikten sonra, iki kişinin daha *līmum* oldukları kaydedilmiştir. Aynı metnin devamında *līmum* olan üç kişinin kārūm adına gümüş kabul ettikleri görülmektedir. Kt. c/k 272 no.lu metinde ise kaydedilenler şöyledir;

“*Līmum*-memurunun mühürlediği evin fiyatı için senin muzzizum-memurlarına (kaç kere) gittim ve şöyle söyledim: ‘İşte, *līmum*-memuru evi mühürledi.’ Onlar şöyle söylediler: ‘Biz ne yapalım!’

Kolonilerde “hafta eponimi” (*hamuštum*) adı verilen bir memur daha vardı. Bu kimse bir hafta süresince görev yapardı. Bunlardan bazılarının daha sonra yıl eponimi (*līmum*) oldukları bilinmektedir. Hafta eponiminin kolonideki görevine dair fazla bilgi yoktur. Kültepe’de ise, bir yılda hafta eponimi olan kişilerin isimlerinin yazdığı bir liste (Kt. g/k 118) ele geçmiştir.²⁷

M.Ö. III. Binyıl’ın sonlarında Mezopotamya’da özel mülkiyet anlayışının gelişmesiyle birlikte, Asur’un, bir serbest pazar haline gelmesiyle Ön Asya’nın dört bir yanından buraya ticari mal sevk edilmiştir. Babil’den dokumalar, İran ya da Afganistan’dan kalay, Anadolu’dan ise gümüş ve altın gidiyordu. Bunun yanı sıra Asurlular sermayelerini birleştirerek, büyük şirketler kurmuşlardır. Bunlardan bazıları aile şirketleridir. Asur’da oturan patronun işletmecilere para vermek suretiyle kâr ve zararda ortak olma esasına göre, çalıştıkları ya da patronların yanlarında çalıştırdıkları adamlara para vererek onların da ticaret yaptıkları görülmektedir. Bunlar esas olarak bir kredi sistemi oluşturmuşlardır. Borç olarak verildiği zaman başta borca faiz ilave edilmekte ve günü dolduğunda ödenemeyen borçlar için ise, baştan konuşulan faiz borca ilave edilmekte ve yeniden aylık faiz uygulanmaktadır. Asurlu tüccarların kurdukları kārūm dairesinin tespit ettiği faiz oranı yıllık olarak %30’dur.²⁸

²⁶ İrfan Albayrak, “Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler III”, *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 4, Kayseri 2000, s.35.

²⁷ Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kültür Yayınları, Yayın No: 89, Kayseri 2012, s.123-124.

²⁸ Şahin, agm, s.110.

Anadolu şehir devletleri ve Eski Asur arasında gerçekleştirilen ticaretin temeli, çoğunlukla Mezopotamya kaynaklı olan çeşitli kumaşların ve Orta Asya kaynaklı olan kalayın, Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'daki ticari merkezlerde satılması ve elde edilen altın ve gümüş gibi madenlerin Asur'a götürülmesine dayanıyordu. Aslında Asur şehri önemli bir ticari mal üretim merkezi değildi. Örneğin üretilen kumaş, kadınlar tarafından küçük boyutlarda ve sadece tüccarların evlerinde yapılıyordu. Söz konusu dönemde, Anadolu'da ilgi gören kaliteli yün kumaşları elde edebilmek için orta ve güney Mezopotamya'lı olan Akadlı tüccarları ülkelerine çekmek istemişlerdir. Üstelik Asur, yalnız kumaşlar için değil, kendi ülkelerinde bulunmayan, Güney Mezopotamyalıların Umman civarından temin ettikleri bakır madeni için de Akadlı tüccarlar ile sıkı bir ticari ilişki kurmuştur.²⁹

Anadolu'da hem ihracatçı hem de ithalatçı olarak faaliyet gösteren Asurlu tüccarlar (*tamkārūm*), Asur'da oturan “*ummiānum*” olarak tanımlanan büyük sermayedarların ortakları (*tappūtum*) veya acenteleri idiler. *Ummiānumlar* tüccarların yanında, bir firmaya (*elletum*) bağlı olarak daha küçük çapta ticaret yapan “*šamallā'um*” adı verilen tüccarlara da kredi verirdiler. Anadolu'daki tüccarların çoğu kardeş, baba-oğul veya yakın akrabalar idi. Bunlar Anadolu'daki ticarete de katılıyorlar bakır, yün, bazı kumaşlar ve hububat alıp satıyorlardı.³⁰

Asurlu tüccarlar, kraliyet saraylarının ihtiyacı olan her türlü malı temin etme garantisi de vermişlerdir. Böylece, yapılan antlaşma gereği, Asurlu tüccarlar Anadolu şehirlerinde can ve mal güvenliği yerli beyler tarafından sağlanmak suretiyle yerleşmişler ve ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Yaptıkları ticaretten saraylara vergi ödemişlerdir. Kendi davalarını kendi mahkemelerinde çözmüşler ve yerlilerle olan meseleleri ise kral tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Böylece, Asurlu tüccarlara M.Ö. II. Binyıl'ın çeyreğinde bir tür ayrıcalık verilmiş ve bunlar Anadolu dâhilinde, yerli beylerin müsaade ettiği malları alıp satma hakkını elde etmişlerdir.³¹

1.5. Asurluların Anadolu'daki Teşkilat Yapısı

Asur devletinin Anadolu şehir krallıkları ile ticari ilişkisi doğrudan doğruya değildi. Ancak ülkenin zenginleşmesine epey katkı sağlıyorlardı. Bu yüzden tüccarların Anadolu'daki girişimleri yakından takip ediliyor ve destekleniyordu. Kolonilerde ihracata ve ithalata

²⁹ Erol, agm, s.427.

³⁰ Günbattı, age, s.48-49.

³¹ Şahin, agm, s.85.

yönelik düzenlemelerin yapılmış, koloniler arası ve kolonilerin Asur'la ve yerel saraylarla olan idari, ticari ve hukuki ilişkileri yürütülmüş ve tüccarlar arasında dayanışma sağlanmıştır. Bunun için birtakım kurumlar oluşturulmuştur.

Tüccarlar ilk ülkelerarası ticaretin temsilcileridirler. Bunların çoğu Orta Anadolu'da ve Güneydoğu'da bulunan 40 kadar şehirde, tabletlerde *kārum* ve *wabartum* olarak yazılan ticaret kolonileri kurmuşlardır. Kolonilerin yönetim merkezi Kültepe-Kaniş'teki *kārum* olarak belirlenmiştir. Bu da bize Asurluların buralarda ticaret yaptıklarını gösteren önemli kanıtlardan biridir.³² Asurlu tüccarların ticari teşkilat ve sistemleri şöyledir;

1.6. Kārum Teşkilatı

Asurlu tüccarlar, merkezi Asur şehirde bulunan, Asur Şehri Devleti'ne bağlı olarak kurdukları *kārum* daireleri sayesinde ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Anadolu'da *kārum*ların merkezi ise, Kaniş *kārumu*'dur. *Kārum* 'da şehrin babaları denilen bir meclis bulunuyordu ve kolonilerdeki Asurlu tüccarlar hakkında bütün kararlar bu meclis tarafından alınıyordu.

Asur ile Anadolu arasındaki siyasi ilişkilerin yürütülmesinde *kārum* önemli bir rol üstleniyordu. Tıpkı bir elçilik gibi, Asur'dan habercilerin getirdiği ticari veya siyasi kararların, gerek diğer *kārum* ve *wabartum*'lara gerekse Anadolu sarayına iletilmesinde görev yapmaktaydı. Bunun dışında, Asur'dan gelen malların depolanmasında, saraya çıkarılmasında ve saraya daha önceden çıkmış malların ödemelerinin tahsilinde, tüccarlara yardımcı oluyordu. Bunun en güzel örneği, Fransız araştırmacılar C. Michel ve P. Garelli'nin yayınladığı ve dublikatını (bir belgenin ikinci kopyası, ikinci nüsha) Prof. Günbattı'nın yayınladığı Kt. n/k 504 no.lu belgede³³ görülmektedir. Bu belgede, Anadolu sarayının casuslukla suçladığı tutuklanmış olan bir Asurlunun, suçsuz olduğunun ispatlanması için, *kārum* heyetinin saraya çıkışı, kral ve kraliçe ile görüşmeleri güzel bir üslup ile anlatılmıştır.³⁴

Anadolu'da "ticaret merkezi; pazar yeri" anlamında kullanılan *kārum* Akadca'da "liman" anlamına gelmektedir. *Kārum*'ların kuruluş yerleri, krallık merkezleri veya büyük şehirlerdir. *Wabartum*lar ise *kārum*lar'a göre daha küçük ölçekli ticaret kolonileridir. Akadca "misafir" anlamına gelen *wabrum/ubrum* kelimesinden türetilmiştir. *Wabartum*ları

³² Günbattı, age, s.8.

³³ Bkz. C. Michel-P. Garelli, "Heurts Avec une Principauté Anatolienne", *Festschrift für Hans Hirsch Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 86. Band, Wien 1996, s. 277-290.

³⁴ Albayrak, agm, s.36-37.

tanımlayacak olursak; tüccarların konaklamak, yük hayvanlarının dinlendirmek, kervan yüklerini depolamak ve bir çeşit kervansaray olarak tanımlanabilecek bir yapının da bulunduğu ticari duraklardı. Tüccarın bazıları, öncelikle Kaniş'teki koloni olmak üzere hayatlarının büyük bir kısmını bu kolonilerde devam ettiriyorlardı. (Bkz. Ek 6,7,8) Bununla birlikte çoğu tüccar ticari faaliyetlerinin gereğince, Asur'a gidip gelmelerinin yanı sıra, Anadolu'da kolonilerin olduğu şehirlerarasında da sıkça gidip geliyorlardı. Tüccarların yatırım, alım-satım ve kredi işlemleri gibi her türlü ticari girişimleri, koloni sisteminin esasları belirlenmiş kuralları çerçevesinde yürütülüyordu.³⁵

Kārum dairesinde tüccarların malları depolanarak gümüş ve bakır gibi değerli malları koruma altında tutuluyordu. Birçok metinde bu konu ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bir mektupta (Kt. 4, 58) “Toplam 330 *mina* bakır içinden 40 *mina* kaliteli bakırı (ve) 120 *mina* bakırı senin hissen olarak kārum dairesine depo ettim.” denilmektedir. Bu hizmetlere karşılık olarak tüccarlar, bulundukları yerdeki kārum dairesine vergi veriyorlardı. Her koloniye ait bir “kārum dairesi” vardı. Tüccarların isimleri buradaki tabletlerde kayıtlıdır. İkuppiya adlı bir Asurlu, bir meslektaşına gönderdiği mektubunda (I 482), “*Talimatın gereğince kārum dairesine girdik ve kārum'un tabletlerini inceledik, fakat senin adın kayıtlı değildi.*” demektedir. Bir diğer yerde, Puruşhattum şehrindeki kārum dairesi kastedilerek, “*Senin hisseni Būr-Aşşur aldı. Onun adı kārum dairesinde kayıtlıdır.*” bilgisi verilmektedir.³⁶

1.7. Wabartum Dairesi

Anadolu'da Asurlu tüccarların yerleştikleri tüm şehirlerde kārum teşkilatı bulunmuyordu. Büyük şehirlerde kārum teşkilatı, küçük şehirlerde ise wabartum dairesi bulunuyordu. Wabartum dairesi de aynı şekilde Asurlu tüccarların tüm problemlerini çözmek için kurulmuş bir örgüttür. Kārum dairesinin yaptığı gibi, tüccarlar arasındaki davaları sonlandırıyor, tüccarlara kefil oluyor, alacaklarını tahsil ediyor, mallarını depoluyordu. Asurlu tüccarların tüm şehirlerde farklı örgütleri vardır. Bu yapı, oturan kolonistlerin sayısına göre ortaya çıkmıştır ve hepsi de önce Kaniş kārumuna sonra da Asur Şehir Devleti'ne bağlı bulunmaktadır.³⁷

³⁵ Günbattı, age, s.8.

³⁶ Günbattı, age, s.119.

³⁷ Şahin, agm, s.86.

Asur Kolonileri'nin bulunduğu şehirler; k.= *kārum*, w.= *wabartum*³⁸

1. Apum (k.)	20. Şinahutum (w.)
2. Amkuwa(w.)	21. Şimala(w.)
3. Badna (w.)	22. Şupululiya (k. ve w.)
4. Buruddum (k.)	23. Tawiniya (k.)
5. Eluhut (k.)	24. Tegarama (k.)
6. Hahhum (k.)	25. Timelkiya (k.)
7. Hanaknak (w.)	26. Tişmurna (w.)
8. Harzimna (w.)	27. Tuhpiya (w.)
9. Hattuş (k.)	28. Turhumit (k.)
10. Hurama (k.)	29. Ulama (w.)
11. Kaniş (k.)	30. Upi (w.)
12. Kuburnat (w.)	31. Urşu (k.)
13. Kuşşara (w.)	32. Uşşa (w.)
14. Mama (w.)	33. Waşuşana (k.)
15. Nihriya (k.)	34. Waşhaniya (k. ve w.)
16. Puruşhattum (k.)	35. Zalpa (k. ve w.)
17. Şalahşuwa (k.)	36. Zimişhuna (w.)
18. Şamuha (w.)	
19. Şalatuwar (w.)	

³⁸ Gūnbattī, age, s.42-43.

1.8. Tüccar Dairesi

Kolonilerde etkin kurumlardan biri de “tüccar dairesi” (*bēt tamkārim*) idi. Kolonilerde, tüccarlar arasında seçilen kimselerden geniş bir memur kadrosu oluşturulmuştu. Bu kurumun başlıca görevi, mali konularda sıkışan tüccarlara faizle kredi vermektir. Kt. 88/k 97b no.lu metin buna iyi bir örnektir. Burada kız kardeşlerini evlendirmek isteyen üç kardeşin yapılacak harcamalar için gerekli parayı nereden alacakları hakkında bilgi verilmektedir. Metinde Pilah-İştâr ve diğer erkek kardeşleri Şu-Zuzu ve Mannum-balum-Aşşur kız kardeşlerini evlendirmek için bir mahkeme tutanağı oluşturmuşlardır. Pilah-İştâr diğer kardeşlerine şöyle söylemektedir; “*Kız kardeşimiz büyüdü, (evlenecek yaşa geldi). Gelin, harcanacak kadar gümüşü biz üçümüz kazanç olarak biriktirelim ve (buna ilaveten) tüccar dairesinden faizle gümüş alıp harcayalım ve kız kardeşimizi kocaya verelim.*” Diğer kardeşler de cevap olarak; “*Bizim gümüşümüz yok! Git, bizim sözümüzle masraf (edilecek) kadar gümüşü tüccar dairesinden faizle al, harca ve kız kardeşimizi kocaya ver! Tüccar dairesinden alıp harcayacağın gümüşü ve faizini harca! Gümüş ve faizini ilk ödeme (zamanında) babamızın firmasının stoktaki gümüşünden al ve tüccar dairesine geri öde!*” Burada 3 kardeşin tüccar dairesinden faizle gümüş almasından ve alınan gümüşün tüccar dairesine geri ödenmesinden bahsetmektedir. Bu da tüccar dairesinin önemini gösterir.³⁹

1.9. Ticari Kredi ve Borç İlişkisi

Asur’da oturan tüccarlar sermayelerini birleştirerek büyük çapta şirketler kurmuşlar ve Asur’dan Anadolu’ya kervan göndermişlerdir. Bu ortaklıklarla ilgili olarak Kültepe metinlerinde birtakım bilgiler verilmektedir. Bunlar, sermayedarın kâr ve zarara iştiraki, sermayedarların yalnız kâra iştiraki ve masraflara karışmaması gibi şartlardır. Asurlu tüccarlar getirdikleri malları Anadolu halkına satarak genellikle vadeli satış yapıyorlardı. Yerli halka borç verdiklerinde bir senet yapıyorlardı. Yerli halk daha çok ziraatla uğraştığından dolayı borçlarını hasat zamanı veya bağ bozumunda ödüyorlardı. Bunun yanı sıra borcun ödeneği zamanı belirlemek amacıyla kullanılan zirai ifadelerden diğerleri de şunlardır;

1-Orak tutma zamanına kadar, orak zamanında, orak tutma zamanından sonra,

2-Ekme işinin bitmesinde,

³⁹ Günbattı, age, s.110-111.

3-Uttatum isimli tahılın kalınlaşmasında (dolgunlaşmasında)

4-Fazla işlerin yapılmasında, fazla işlerin yapılmasına girişte, fazla işlerin toplanmasına kadar,

5-Ekim işinin ittu'sunda

6-Yeşilliğin başında/ilkbahara kadar,

7-Biranın mayalanma zamanına kadar,

8-İlk zeytin mahsulüne kadar.⁴⁰

Bu senetlere göre eğer vadesi dolduğunda borç ödenmezse aylık olarak faiz ilave ediliyordu. Çivi yazılı belgelere göre Anadolu'da yerleşmiş bir faiz uygulaması vardır. Asurlu tüccarların kendi aralarında borç olarak alıp verdiklerinde uyguladıkları faiz oranı %30'dur. Bu rakamı kārūm dairesi tespit etmiştir. Ancak Asurlu tüccarların yerli halka borç verdikleri zaman uyguladıkları faiz oranı metinlerde değişiklik gösterir. %60'dan %240'a kadar varan yıllık faiz uygulamışlardır. Böylece tüccarlar epey kâr elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra Asurlu tüccarlar Anadolu'daki temsilcilerine kervanlarla birlikte mal gönderiyorlardı ve Anadolu'da satmak üzere Asur'dan aldıkları malı birine emanet ediyorlardı.⁴¹

Belgelere göre Asurlu tüccarlar faizli borç para vererek de kârlarını arttırmışlardır. Eski Asurca metinlerde üç farklı faiz uygulaması görülür. Bunlar; “Anapara faizi”, “Temerrüt faizi” ve “Bileşik faiz”dir. Asurlu tüccarlar kendilerini hukuken güvence altına almak için yazılı sözleşmeler düzenlemişlerdir. Bu sözleşmelerde sırasıyla kaydedilenler şunlardır; borç miktarı, borç olarak verilen maddenin adı, borçlanan şahıs veya şahıslar, borç veren şahıs veya şahıslar, tarihleme, vade, faiz oranı ve şahitler. Borç veren kişinin hukuki bir talepte bulunabilmesi için bu belgenin olması şarttı.⁴² Genellikle Asurlu tüccarların kendi aralarında yaptıkları faizli borç para verme işlemleri ve anlaşmaları, yerlilerle Asurlular arasındaki anlaşmalar gibi değildi. Asurluların yerlilere uyguladıkları faiz oranları daha yüksek ve daha kısa vadeliydi.⁴³

⁴⁰ Sebahattin Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler”, *X. Türk Tarih Kongresi*, (22-26 Eylül 1986), Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.454-455.

⁴¹ Şahin, agm, s.86-88.

⁴² Remzi Kuzuoğlu, “Anadolu'nun En Eski Yazılı Kaynaklarına Göre Faiz”, *Uluslararası Beşeri ve Doğa Bilimleri: Problemler ve Çözüm Arayışları Kongresi* (7-9 Ekim 2016, Saraybosna), Saraybosna 2016, s.317.

⁴³ Gökçek, age, s.54.

1.10. Tüccarların Ödediği Vergiler

Bilindiği üzere Kültepe metinleri Asurlu tüccarların arşivlerinden oluşmaktadır. Bu yüzden belgelerde geçen vergilerin tamamı Asurlu tüccarların yerli beylere ve kendi kurumlarına ya da devletlerine ödedikleri paralardan ibarettir. Yerli halkın devlete ödediği vergilerin olup olmadığı bilinmemektedir. Asurlu tüccarlar, Anadolu’da ticaretle uğraşırken yerli beylerle yaptıkları antlaşma gereğince, getirdikleri ticari mallar üzerinden saraylara vergi ödüyorlardı. Ayrıca, kendi kurumları olan ticaret odasına ve Asur’a vardıklarında kendi devletlerine vergi ödemekteydiler.⁴⁴

Asurlu tüccarların Anadolu’ya getirdikleri mallar için ve kervan eşliğinde şehirlerarasında yaptıkları iş seyahatleri esnasında çeşitli isimler altında ödedikleri vergiler şöyle özetlenebilir; Bunların içinde en çok geçen ve bir çeşit gümrük vergisi olan vergi *nishatum*’dur. Bu vergi kalaydan %3 oranında, kumaşlardan ise yaklaşık %5 oranında ödeniyordu. Sık geçen vergilerden birisi de *şaddu’utum* vergisidir. Bu 1/60 oranında ödeniyordu. Bir diğer vergi *dātum* denilen yol vergisidir. Kt. j/k 174’e göre Waşhušana’ya kadar yol vergisi olarak kervandaki 26 eşekten her biri için $\frac{1}{2}$ mina 6 *şeql* bakır ödenmiştir. Bir çeşit kafa vergisi olan *qaqqadātum* vergisi kervanlardaki her bir şahıs başına 5 ile 15 *şeql* kalay arasında değişen miktarlarda alınıyordu. *Eşrum* kelimesinden türetilmiş olan “on” anlamındaki *i/eşrātum*, %10 oranında alınan bir vergiydi. Öşür vergisi ile benzetilebilir. Son olarak ihraç ve ithal vergileri olan *waşītum* ile *ēribtum* vardır. *Waşītum*, kervanların Asur’dan Anadolu’ya veya Kaniş’ten Asur’a gitmek üzere yola çıktığında 1/20 oranında ödenen vergidir. *Ēribtum* ise kervan girişlerinde ödenen bir vergidir.⁴⁵

1.11. Asurlu Tüccarlar İle Yerli Halk Arasındaki Ticari ve Sosyal İlişkiler

1.11.1. Ticari İlişkiler

Asur Ticaret Kolonileri Çağı, tüccarların Anadolu’ya geliş zamanlarına bakılarak, iki ayrı aşamada incelenebilir. Koloni ticaretinin başladığı erken dönemde, Anadolu’da daha çok erkek tüccarların ve onlara yardımcı olan işçilerin bulunduğu görülmektedir. Zaten, bu ilk kuşak denilebilecek tüccarlar yaşlandıkları zaman Asur’a dönmüş ve hayatlarının geri kalanını da orada sürdürmüşlerdir. Bu durumu aileleri Asur’da oturan, Kültepe’nin önemli

⁴⁴ Şahin, agm, s.91.

⁴⁵ Günbattı, age, s.88-89.

tüccarlarından Puşu-ken'in, karısı Lamassi ile İnaya'nın, karısı Taram-Kubi ile Assur-malik'in, karısı Tarismatum ile olan yazışmaları ortaya koymaktadır. Ayrıca bu durumu destekleyen başka bir örnek Asur'da oturan eşlerin, Anadolu'ya yazdıkları birçok mektupta, kocalarından harçlık olarak Asur'a gümüş göndermelerini istemeleridir. Geçen zaman içerisinde o zamanlara kadar daha çok ticaretle sınırlı olan tüccar-yerli ilişkisi, farklı sosyal boyutlar kazanmıştır. Çünkü Asurlular, yavaş yavaş ailelerini de Anadolu'ya getirmiş ve Anadolu'daki Asurlu nüfusunun artmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak; Örneğin, tüccarlar önceleri hem malların pazarlanması için kendilerine yardımcı olan hem de mallarının ticaretini yapmak için satın aldıkları yerli amtm "kadın köleleri" zaman içerisinde kendilerine eş olarak almışlardır. Bunun yanı sıra bu sosyal değişime, Asurlu tüccarların Kaniş'ten ev satın almak vasıtasıyla Anadolu'ya yerleşmeye başlamaları da örnek verilebilir. Asur-Anadolu ticareti, geniş bir zaman diliminde yavaş yavaş gelişerek düzenli bir kimlik kazanmış olduğundan dolayı, tüccarlar ile yerliler arasında bir iletişimsizlik yaşanmamıştır. Çünkü özellikle malların satıldığı pazar yerlerinde, her iki taraftan da, hem eski Asurca'yı hem de yerlilerin dilini konuşup yazabilen insanların varlığı ortaya çıkmıştır. Çünkü Kültepe metinleri bizi daha bu dönemde tabletlerde *targumannum* "tercüman" olarak geçen ve örgütlü bir meslek grubu olan *rabi targumannim* "tercümanlar amiri" ifadesinden anlaşılan bir mesleğin varlığından da haberdar etmektedir.⁴⁶

Tüccarlar ile yerliler arasındaki ticari ilişkiler daha çok borç senetlerinden takip edilmektedir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, Asurlular ya doğrudan tüccar olarak ticaretin içinde yer almışlar, ya da ticaretle dolaylı olarak bağlantılı meslek dallarında faaliyet göstermişlerdir. Buna, *tamkarum*, "tüccar", *siprum* "haberci", *kassarum* "yük sarıcısı", *ummianum* "sermaye sahibi", *suharum* "hizmetçi", *tupsarrum* "yazıcı", *dayyanum* "hâkim"...gibi, Asur ile Anadolu arasında kurulmuş ticaretin sonucunda ortaya çıkmış olan yan meslek dalları örnek verilebilir.⁴⁷

Kültepe metinlerinde Asurlular DUMU *Aşşur* (Asur vatandaşı), yerliler ise Kanişli, Wahşuşanalı, Huramalı..., şeklinde tanımlanmışlardır. Bunun dışında, sözlüklerde ilk anlamı "kaba, cahil, kültürsüz" olarak tanımlanan *nuaum* kelimesi de yerli halkı tanımlamaktadır. Asurluların, neden iç içe yaşadıkları Anadolu halkını, böyle hoş olmayan bir anlama gelen kelime ile ifade ettiklerinin kesin bir cevabı yoktur. İlk bakışta çok da

⁴⁶ Albayrak, agm, s.36.

⁴⁷ Albayrak, agm, s.37.

anlaşılır gelmeyen bu durumun, tüccarların Anadolu'ya ilk geldikleri zaman yerli halkın yazıyı henüz bilmemelerinden dolayı kullanılmış bir yakıştırma olduğu düşünülmektedir. Nuaum kelimesinin ilk anlamına bakarak, yerli halkın cehalet içerisinde yaşadığını söylemek doğru olmaz. Çünkü metinlerdeki bilgilere bakılırsa, yerel halk da kendi aralarında hiyerarşileri olan, yerel saraylar tarafından oluşturulmuş, birçok sayıdaki meslek dalında görev yapan kimselerce idare edilen, idari bakımdan iyi organize olmuş bir ülkede yaşamışlardır. Bu kelimenin ilerleyen zamanlarda ticari hayatın içinde doğrudan yer alan Anadolu kökenli tüccarları ifade etmek için kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. Nasıl ki tamkarum denildiğinde, “Asurlu tüccarlar” akla geliyorsa, nuaum denildiğinde de “yerli tüccarlar” kastedilmektedir. Bu konuya Kt. m/k 4 numaralı metin örnek verilebilir. Mektubun ilgili satırları şöyledir;

“Ben uzak bir seyahate çıkmak zorundayım.

Sizler benim vekilim olarak orada bulunuyorsunuz.

Dikkatli olun ve gümüşü hem yerlilere hem de bizimkilere tarttırın!”

Metinden anlaşılacağı üzere, mektubu yazan tüccar, Asurlu tüccarları “bizimkiler” şeklinde ifade etmiş, *nuaum* kelimesi ile yerli tüccarları ifade etmiştir.⁴⁸

Bütün bunların yanında, Asurlu tüccarların, borçlarından dolayı *bit nuāim* denilen ve *bît tamkārīm*'den esinlenilerek yerliler tarafından oluşturulmuş, “yerli tüccar evi” denilebilecek bir kurumda rehin tutulduklarına dair dikkat çekici bilgilere rastlanmaktadır. Fakat rehin şartlarına dair bir bilgi yoktur. Borçlunun ticari faaliyetlerine getirilen bir sınırlama ya da bir süre için alacaklı hesabına çalıştırılmanın söz konusu olabileceği düşünülmektedir. Yerli bir şahsa veya kuruma rehin olmak, Asurlu bir kişi için çok zor bir durumdu. Örneğin, Kusatum adında Asurlu bir bayanın Ennanat Assur'a yazdığı Kt. o/k 13 no.lu bir mektupta konuyla ilgili kısım şöyledir:

Ennanat-Assur'a söyle Kusatum şöyle (söylü-Yor): Sen kardeşimsin! Burada benim yanımda kimse yoktur. Kardeşlerim beni yerli tüccar evinde bıraktılar, Yanımda hiç kimse yoktur! Lütfen bayan köleye dikkat et ve ilk ulak ile bana gelsin! Burada yanımda (ne) bayan hizmetçim (ne de) erkek hizmetçi(m) var.

Metne göre kardeşlerinin borçlarından dolayı *bît nuāim*'de bırakılan bir bayan, bulunduğu yerdeki yalnızlığını üstüne basarak vurgulamaktadır. Onun yalnızlığına ilişkin bu endişesi,

⁴⁸ Albayrak, agm, s.38-39.

yerlilerin ona kötü muamelede bulunacaklarından dolayı olduğu düşünülmektedir. Çünkü Kt. o/k 86 no.lu belgede yerlilerin alacaklarından dolayı muhataplarına kötü davrandığı yönünde bazı ifadeler şöyle yazılmıştır:

Gümüşün ve bakır kazanın yerliye ait olduğunu sen bilmiyor musun? Sen benim kardeşimsin! Eğer bakır kazan satıldı ise, sen ve vekilim yünü kontrol edin ve mühürleyin ve aldığınız kadar bedeli ilk ulak (olan) Adat-tappa"i ile bana gönder ki burada yerli benim kanımı içmesin!

Yaklaşık 10 kg. ağırlığında bir bakır kazanı satıp kendisine yün sağlaması için İddi(ne)-Su'en adlı bir Asurlu'ya veren yerli kimsenin, muhtemelen siparişinin gecikmesinden dolayı, Asurlu muhatabını sıkıştırdığı anlaşılmaktadır. Metin de geçen "yerli burada benim kanımı içmesin" ifadesi söz konusu durumlarda Asurluların ciddi sıkıntılar yaşadığına bir kanıttır.⁴⁹

Asurlu tüccarların, *bit nuāim*'den zaman zaman borç aldıklarını gösteren diğer bir belge, önceden yayınlanmış n/k 567 no.lu belgedir. Mektup İki Asurlu arasında yazılmış bir mektuptur. Oldukça kötü durumdadır fakat konuyla ilgili satırları şöyledir: "... 2 mina 13 1/2 şeqel gümüşü Sumi-Abiya'ya" tarttırır! Eğer vermeyi istemezse şöyle söyle: 'yerli tüccar evinden faizli olarak alacağım.'"

Metnin kırık olmasından dolayı, Şumi-abiya'nın bahsi geçen 13 1/2 şeqel gümüşle olan ilgisini ortaya koymak zordur. Yerli tüccar evinden faizli olarak gümüş alınacağının hatırlatılmasının, gümüşü ödememesi durumunda ödemeyi yapması için bir uyarı niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Bu da yerli tüccar evinin yüksek faizli kredi verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü borcundan dolayı birçok Asurlu tüccarın bit nuāim'de tutuldukları metinlerde açıkça belirtilmektedir. Bunlardan birkaç örnekler verilecek olursa;

Bu konuda bir Kaniş kārūm'u kararı olan yayınlanmış bir belgede şöyle yazmaktadır;

"Kārūm Kaniş karar verdi. 1/3 mina 3 şeqel gümüş Arziamur'un oğlu Anina yerliye borçlanmıştır. Onun 1/3 mina 3 şeqel gümüş borcunu Usur-sa Assur'un oğlu İddi(n)-Kubum ona (yerliye) ödedi (ve) Anina'yı yerli tüccar evinden çıkarttı...."

⁴⁹ Albayrak, agm, s.39-40.

Benzer bir durum, başka bir kārūm'un kararı olan bir metinde şöyle geçmektedir: “.....O Timelkia'da harcama yaptı, 10 şeqel gümüşü Sumi-adbiya ödedi ve Buzua'nın oğlu Assur-nisu'yu yerli tüccar evinden çıkarttı.”⁵⁰

Örneklerden yola çıkarak şu kolaylıkla söylenebilir ki; Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu tüccarlar ile Anadolu'nun yerli halkı arasında yoğun bir ticari ilişki olmuştur. Bu ilişkilerde yerliler yalnız müşteri konumunda değildiler. Aksine onlar ticari hayatta Anadolu'da önemli girişimlerde bulunmuşlardır.

1.11.2. Ticari Faaliyetlerin Devamı Hususundaki Karşılıklı Şartlar ve Sorumluluklar

Anadolu mahallî krallar ile Asurlu tüccarlar arasındaki ticaretin koşulları kolonilerin başlangıç aşaması için yazılı kurallara tabi değildir. Bunlar arasındaki ticaret ve kurallar, doğrudan veya dolaylı olarak tespit edilen belgelerdeki verilere göre karşılıklı uygulamalardan ortaya çıkmıştır. Bu hususlar şu şekilde sıralanmaktaydı. Asurlu tüccarların uymak zorunda olduğu kurallar şu şekildeydi:

1. Anadolu'daki her bir şehir krallığının sarayına malın cins ve miktarına göre değişen vergiler vermek.
2. Sarayların, getirilen bir kısım kaliteli kumaşların üzerindeki % 10 ilk satın alma hakkını kabul etmek.
3. Sarayların, bazı özel mallar üzerinde ticari tekelleri olduğunu kabul etmek ve bunların ticaretini yapmamak.

Yerli kralların Asurlu tüccarlara verdikleri güvenceler ise şunlardı:

1. Tüccarların, kendi resmî kurumları olan kārūm'larda kanunî haklarını saklı tutup, korunmalarını sağlamak.
2. Hukukî ve idarî bakımdan Asur'a bağlı olan tüccarlara ait kolonilerin serbest bölgelerdeki bütün haklarını korumak.
3. Krallar tarafından kontrol edilen bölgelerde yolları korumak ve soyguna ve hırsızlığa karşı tedbirler almak.

⁵⁰ Albayrak, agm, s.41-42.

1.11.3. Sosyal İlişkiler

Yerliler ile Asurlu tüccarlar arasındaki ilişki yalnız ticari değildir. Bunun yanında aralarında sosyal ilişkiler de yaşanmıştır. Belgelerde aile hukukuna dair bir takım münasebetlerin varlığı kaydedilmiştir.⁵¹ Fakat Koloni Çağı için sosyal hayata dair fazla bilgi yoktur. Anadolu'daki evlilik geleneğinin nasıl yapıldığı, bu geleneğin hangi şartlarda gerçekleştirildiği, ne tür gelenek göreneklere sahip oldukları hakkında bilgiler kısıtlıdır. Tabletlerden bu tarz bilgilere çok az yerde rastlanmaktadır. Ama Asurluların bu geleneğini kısmen kendi aralarındaki ilişkilere bakarak değerlendirme imkânı vardır.

1.11.4. Evlilik

Asurlular ile yerli halk arasındaki ilişkiler, sadece ticari çerçevede olmamıştır. Aile hukuku bakımından da bir takım münasebetler olmuştur. Sayıları az olmasına karşın, hem Asurluların hem de yerli halkın evlenme ve boşanma gibi konularıyla ilgili yazılmış, aile hukukuna dair önemli bilgiler elde edilmektedir. Yerli bayanların Asurlu tüccarlar ile evlendiklerini gösteren birçok belge vardır.⁵² Anadolulu bir erkekle Asurlu bir bayanın evlendiğine dair ise sadece bir belgeye rastlanmıştır. Kt. 91/k 425 nolu bu tablet Kaniş'ten Asur'da oturan Şimat-İştar isimli kadına yazılmış bir mektuptur. Mektuptaki şu ifade bu bilgiyi doğrular; “*Annenin on yıldır bir Anadolulu ile evli olduğunu ve o Anadolulu'nun evinde oturduğunu işitmedin mi?*”⁵³

Bu süreç iki halk arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin de kurulmasını sağlamıştır. Asurluların pek çoğu Anadolu yaşam tarzını benimsemiştir. Şüphesiz yaptıkları evlilikler, Asurluların Anadolu halkı ile kaynaşmalarında önemli rol oynuyordu. Bu görüşü destekleyen bir örnek, bazı Asurluların özellikle Koloni Çağı'nın geç zamanlarında çocuklarına yerli isimler koymalarıdır. Anlaşılan tüccarlardan bazıları yerli kızlarla evlendikten sonra Asur'a dönmemiş ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir.⁵⁴

Asurlu bir erkeğin ilk eşine *aşşatum*, ikinci eşine de *amtum* denilmektedir.⁵⁵ Bu duruma istisna bir örnek vardır. O da yerli bir kadın Şaptamanika'dır. Şü-Kittum'un oğlu Ennum-

⁵¹ Albayrak, agm, s.37.

⁵² Albayrak, agm, s.37.

⁵³ Günbattı, age, s.164.

⁵⁴ Günbattı, age, s.51.

⁵⁵ Remzi Kuzuoğlu-Sebahattin Bayram, “Takı Takma Âdetinin Eski Asur Toplumundaki İzleri”, İrfan Albayrak-Murat Çayır-Hakan Erol (Ed.), *Cahit Günbattı'ya Armağan, içinde*, Ankara Üniversitesi DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sümeroloji Anabilim Dalı, Ankara 2015, s.8.

Aşşur ile evlenmiştir. Şaptamanika metinlerde *amtum* olarak değil *aşşatum* olarak geçmektedir. Bu, Ennum-Aşşur'un Asur'da bir eşi olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁶ Asurlu bir erkek Asur'da bir *qadištum*'la (özel statüsü olan bir kadın) evlenebilirken, onun Anadolu'da bir *amtum* ile evlendiği de belgelerden anlaşılmaktadır. Buna örnekler verecek olursak;

(Kt 88/k 181); Asurlu Lā-qēp'in oğlu Mannum-balum-Aşşur'un bir *amtum* ile evlendiği kaydedilmiştir.

(Kt 88/k 281); İki şahsın eşlerine evlilik hediyesi verdiği kaydedilmiştir. İlk şahıs Lā-qēp'in oğlu Mannum-balum-Aşşur'dur. Diğer şahıs İkünüm'un oğlu Puzur-ilī'dir. Mannum-balum-Aşşur'un evlendiği kadın *amtum*, Puzur-ilī'ninki ise *aşşatum* olarak kaydedilmiştir.

(Kt 88/k 340); Beş Asurlu şahsın eşlerine verdiği hediyeler kaydedilmiştir. Ememe'nin oğlu Azutaya ve Nihriyalı Kukulānum'un *aşşatum* olarak belirtilen kadınlarla, İtur-ilī'nin oğlu Hanu, İkünüm'un oğlu Aşşur-taklāku ve Dudu'nun oğlu Hudadum'un ise *amtum* olarak belirtilen kadınlarla evlendikleri yazmaktadır.⁵⁷

Asur'dan uzun süre uzak kalan tüccarlar, zaman içinde iki kadınla evlenme uygulamasını kabul etmişlerdir. Bu tüccarlar, Asur'da eşleri bulunurken Anadolu'da da yerli kadınlarla evlenmişlerdir. Bu tür evliliklerin nedeninin, iş ilişkilerinin iki taraf için de yararlı olduğu düşünülmektedir. Böylelikle kadının etnik kökenine ve statüsüne bakılmaksızın iki kadınla da evlilik uygulaması gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

1.11.5. Boşanma

Evlenme ve boşanma sözleşmeleri karşılıklı anlaşma esasına göre düzenlenmiştir. Yerli kadınlarla evlenmiş Asurluların Anadolu'da ikinci bir eş alamazlar, aldıkları zaman para cezası öderlerdi. Bu durum şahitlerin huzurunda karara bağlanırdı. İdi-Adad adlı Asurlunun Anadolulu kız Anana ile evlenmesiyle ilgili, üç Asurlu şahidin önünde düzenlenmiş Kt. a/k 894 a,b no.lu sözleşmeye göre; İdi-Adad Anadolu'da ikinci bir eş alamaz, eğer alırsa ve Anana'yı boşarsa ona 5 *mina* gümüş öder. İkinci evliliğini yerli bir

⁵⁶ İrfan Albayrak, "ana kaspim annīm Šamaš-abī qātātum/Bu Gümüş için Šamaš-abī Kefildir", *Archivum Anatolicum*, Vol: 7/2 (2004), s.3.

⁵⁷ Kuzuoğlu-Bayram, agm, s.8-12.

⁵⁸ Albayrak, agm, s.3.

kadınla yapan Asurlunun şikâyeti ise bu evliliğin kendisine 5 *mina* gümüşe mal olmasıdır.⁵⁹

Boşanma vesikaları, Anadolu'lu erkeklerle veya Asurlu tüccarlarla evlenmiş olan yerli kadınlara aittir. Bu belgeler boşanma mukavelelerini göstermesi ve ödenecek tazminatın tespit edilmesi açısından önemlidir. Vesikalardan anlaşıldığına kadarıyla, boşanma hakkı hem kadına hem de erkeğe verilmiştir. Koca, ayrıldığı takdirde mal ve mülkünü ayrıldığı eşine eşit bir şekilde bölmektedir. Bunun yanı sıra anne, çocuklarının vesayetini alabilmiş ve çocukların bakımı için bir miktar gümüş erkek tarafından kadına nafaka olarak ödenmek zorundadır.⁶⁰

Ayrılma, EL 3 ve TC III 214 no.lu metinlerde *parāsu* (ittaprusû) fiiliyle ifade edilmiştir. Bu fiil sanıldığına göre, borçlu bir ailenin fertlerinin serbest bırakılması konusunda anlaşılan iki kişinin artık bu konuda birbirleriyle ilgilerinin bittiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu iki ayrılma vesikasında bu fiil şöyle geçmektedir; “(Bay) X ve (Bayan) T koca ve kandırlar ayrıldılar,..” Ayrıca EL 3’te kadına ayrılma parasının verildiğinden de bahsetmektedir. TC III 214’de ise kadının istediği yere gideceği ve iki belgede de ayrılan tarafların birbirlerinden bir iddia ve talepte bulunmayacakları hususunda “kat’ı münasebet formülü” kaydedilmiştir.⁶¹

Yine Asurlu tüccarlardan Aşşur-taklaku ile Anadolu'lu yerli bir bayan olan Şakriuşwa’nın boşanmalarıyla ilgili Kt. n/k 1414 no.lu metinde kadın ve erkek boşanma hakkına ve boşandıktan sonra yeniden eş seçme hakkına sahiptirler. Metnin ilgili satırında şunlar yazmaktadır; “ Aşşur-taklaku’nun karısı Şakriuşwa’dır. Karı ve koca boşandılar. O kadının (Şakriuşwa) fiyatı konusunda da taraflar birbirlerine hak iddiasında bulunmayacaklar. Birbirlerinden hukuki bir talepte bulunmayacaklar ve ikisi de gönlünün istediği kişilerle evlenebilecek.” Buradan Şakriuşwa için önceden ödenmiş bir paranın varlığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca bu belgede diğerlerinin aksine para söz konusu edilmemiştir ve ayrılma her iki tarafın da rızası ile gerçekleşmiştir. Bu belge, günümüzdeki

⁵⁹ Günbattı, age, s.165-166.

⁶⁰ Ebru Mandacı, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)”, *History Studies*, Cilt: 7/1 (2015), s.84.

⁶¹ Emin Bilgiç, “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *Ankara Üniversitesi DTCFD*, Cilt: 9/3 (1951), s.235-236.

“anlaşmalı ayrılık” olarak yapılan boşanmanın günümüzden 4000 yıl önce de var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶²

Boşanma sonucu kadına geçinebilmesi için nafaka ödenmesi ile ilgili bir başka örnek Kt. 88/k 269 no.lu belgedir. Belge Wahşuşana kârum’u tarafından düzenlenmiştir. Metinden anlaşıldığına göre, eşler evliyken Wahşuşana’da oturmuşlardır. Pilah-İştar şehri terk etmiş, ancak Tatana orada kalmıştır ve nafaka davası açmıştır. Belgede Asurlu Pilah-İştar, boşandığı yerli karısı Tatana’ya odun, yiyecek ve yağ masraflarını karşılamak üzere her sene ihtiyacı olan kumaş ve her ay sekizer mina kırık bakırı vermekle yükümlüdür. Bu metin, M.Ö. 2000’lerde de Anadolu’daki anlayışa benzer bir şekilde, kadının haklarının korunduğunu ve boşanma durumunda geçim sıkıntısı çekmemesi için mahkeme kanalı ile nafaka almaya hak kazandığını göstermesi açısından önemli bir metindir.⁶³

Belgelerden öğrenildiğine göre, çocukların vesayetini anne alabiliyordu ve gerekirse çocukların bakımı için bir miktar gümüşün nafaka olarak erkek tarafından kadına ödenmesi şart koşuluyordu. Bir Asurlu’nun yerli bir kadınla evlenip boşandığı zaman anne ile baba çocukları aralarında paylaşmıştır. Babaya erkek çocuk, anneye kız çocuk verildiği ilgili mahkeme kararları vardır. Bunun yanı sıra çocukların Asurlu babaya bırakıldığı, anneye ise gümüş üzerinden ödeme yapıldığına dair ayrı bir karar da vardır. EL 6 no.lu belge bu duruma en iyi açıklık getiren belgedir. Atata ile Talhama isimli kadının erkek ve kız çocukları vardır. Belgede kadına boşanma parası verilmemiştir. Kız çocuğunu, annesi istediğine verebilecek ve annesinde kalmasına karşılık sanıldığına göre kadına verilecek boşanma parasından vazgeçilmiştir. Ayrıca baba, erkek çocuğunu annesine 11 1/2 şeqel gümüşü öderse alabilecektir.⁶⁴

1.12. Ticareti Yapılan Mallar

Asurlu tüccarların Anadolu’ya geliş nedeni ihtiyaç duydukları malları elde etmekten çok, önemli bir kısmını Babil’den sağladıkları anlaşılan kumaşları ve dışarıdan bir yerlerden ithal ettikleri kalayı pazarlamaktı. Yani Asurluların ticaretteki rolü daha çok komisyonculuğa dayanıyordu.⁶⁵

⁶² Günbattı, age, s.166-167; Hüseyin Sever, “Anadolu’da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kârum Kararı”, *Belleten*, Cilt: LVI/217 (1992), s.668.

⁶³ Günbattı, age, s.167; Mandacı, agm, s.86.

⁶⁴ Mandacı, agm, s.85.

⁶⁵ Mandacı, agm, s.85.

1.13. Dokumacılık

Dokumacılık Anadolu'da M.Ö. 6000 yıllarında başlamıştır. Çatalhöyük'te bulunan Neolitik Çağ'a ait dokuma parçaları buna örnektir. Dokumacılığın yayılış sahası Ön Asya ve Orta Asya'dır. Dokumacılığın başlangıç tarihi hakkında çeşitli görüşler vardır, A.U. Pope'ye göre dokumacılık, M.Ö. 3000'de Orta Asya'da başlamıştır. Beaumont'a göre, M.Ö. 3721-3000 arasında Grifin'e göre M.Ö. 2400'de Mısır'da başlamıştır. Ancak Çatalhöyük'te dokumacılığın M.Ö. 6000 yıllarına indiği düşünülmektedir. Dokumacılığın Anadolu'da yaygın olduğu, pek çok höyükte yapılan kazılarda ortaya çıkan dokumacılıkta kullanılan aletlerin bolluğundan anlaşılmaktadır. Ağaçtan yapılan tezgâhlar, toprak altında çürüdüğü halde taş, toprak ve kemikten yapılanlar günümüze kadar gelebilmiştir. Asurlu tüccarlar yalnızca Asur'dan getirdikleri kumaşları satmamışlar, Anadolu halkının dokuduğu elbiseleri de alıp satmışlardır. Kültepe metinlerinde hem bu yerli kumaşlardan hem de Asur'dan gelen kumaşlardan bahsedilmektedir.⁶⁶

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda giysi ve kumaş olarak ticareti yapılan dokumalar, hem Babil/Güney Mezopotamya'dan ithal edilenlerden hem de Asur'da evde kadınların dokudukları mallardan oluşmaktaydı. Akad kumaşları ithal edilip Asurlu tüccarlar tarafından ihraç ediliyordu. Akad kumaşları için aracılık yapan Asur, kendi üretimleri olan kumaşları da ihraç ediyordu. Kadınlar evlerinde, Anadolu'da tüccarlık yapan yakınlarının, eşlerinin siparişleri doğrultusunda yünü dokuyup gönderirlerdi. Yüne duyulan ihtiyacın epey olmasına rağmen, Anadolu'dan Asur'a yün gönderilmiyordu. Asur'da yün çok pahalı olduğu için Babil'den ithal edilmekteydi.⁶⁷

1.14. Kumaşlar

Asur'dan Anadolu'ya ihraç edilen mallar arasında kumaş, (*şubātum*) ve elbiseler (*lubūšum*) başta gelmektedir. Ticareti yapılan kumaş türleri arasında üçü Anadolu'da dokunmaktadır. Bunlar; *pirikannum*, *saptinnum* ve *menüniānum* cinsi kumaşlardır. Kumaş çeşitleri içinden Akad kumaşı, Abarna kumaşı ve Talhat kumaşı gibi isimlerini üretildikleri yerlerin adıyla alan kumaş çeşitleri de vardır. Kadınların da kumaşların dokunmasında ve ihraçlarıyla ilgili işlerde sorumlulukları vardı. Yirmi kadar kadının Anadolu'ya çeşitli cinsten kumaşlar gönderdiği bilinmektedir. Anadolu'ya gönderilen kumaşların bazıları büyük miktardadır.

⁶⁶ Şahin, agm, s.93-94.

⁶⁷ Doğan, age, s.212.

Bu da bunların hepsinin bir evde dokunamayacağını ve bir kısım kumaşın Asur pazarından toplandığını gösterir. Bununla birlikte Anadolu'daki sarayların kaliteli kumaşların (*şubātum, raqqatum*) tamamı veya bir kısmı üzerinde ilk satın alma hakları vardı. Ayrıca kumaşların değeri, kullanılan yün miktarı ve kalın veya ince dokunmuş olmaları ile de yakından ilgiliydi.⁶⁸ Metinlerde geçen kumaşlardan bazıları şunlardır:

Pirikannum; Anadolu içerisinde alınıp satılmaktadır. Bu kumaşın vergiye tâbi tutulduğu görülmüştür. TC I, 43'de, mukavele ile birlikte, 5 mana gümüş değerinde "Mamma'nın pikannu kumaşı" diye geçmektedir. Pirikannum kumaşı Kültepe metinlerinde pek çok yerde geçmektedir. Bu kumaşın bir Anadolu dokuması olduğu ve Asurlu tüccarlar marifetiyle saraylara ve pazarlara taşındığı söylenebilir.

Epişum; Pirikannum cinsi bir yerli dokuma ürünü olduğu anlaşılmaktadır. BIN IV,78, 6'da pirikannum ile karşılaştırılabilir.

Saptinnum; Çoğu kere yalnız, iki metinde de pirikannum ile birlikte (CCT 5,12,6-8 ve VAT 9290) geçer. Her iki metinde de yerli Anadolu ürünü olduğu görülmektedir. Ayrıca Kt. n/k. 1099, 18'de, iki iyi cins saptinnum elbisesi şeklinde geçer ve bu saptinnum kumaşın çeşitli kalitelerinin olduğunu gösterir.

Menunianum; Yerli Anadolu dokuması olduğu anlaşılmaktadır. CCT, IV, 27 a'da, yünle birlikte geçmektedir. KTH I'da Mama'nın kusitum elbiseleri ve yünlü kumaşlarla anılır. Burada Menunianum'un pirikannum kategorisine ait olduğu görülür.

Aniani; Kt. n/k 572 no.lu metinde şu ifadeler geçmektedir. TUG Anianiam SIG 5 watram Aniania'nın fevkalade iyi kumaşı şeklinde geçmektedir ki, buradan Aniania'nın bir yer adı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yer isimi Boğazköy metinlerinde geçen Ani yer adının tekrarıyla yapılan bir şehir olduğu tahmin edilmektedir. Bu kumaşın da bu şehirde dokunan bir yerli ürün olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹

1.15. Madenler

Değişik yörelerde yapılan araştırmalarda Anadolu'da madencilik faaliyetlerinin M.Ö. 3. Binyıl'dan daha önce başladığı tespit edilmiştir. M.Ö. 5000 yıllarından itibaren bazı madenler eritilerek, çeşitli eşyaların yapımında kullanılmıştır. Bu devirden sonra özellikle,

⁶⁸ Günbattı, age, s.56-57.

⁶⁹ Şahin, agm, s.94-95.

M.Ö. 3. Binyıl “Bronz Devri” olarak anılmakta ve bu devirde bakır ve kalayın alaşımı olan tunç imâl edilmekteydi. Bu devre ait tunç eşyanın bol bulunması söz konusu yıl için bronz çağı adının verilmesine neden olmuştur. Özellikle, M.Ö. 2500-2000 yıllarına konulan Alacahöyük, Horoztepe, Mahmatlar buluntuları bu devirde maden teknolojisinin son derece gelişmiş olduğunu göstermektedir. Koloni Çağı’nda altın, gümüş, bakır, kurşun gibi madenler elde edilmiş, bunlardan bir kısmı eşya yapımında kullanılmış ve gümüş ve kırık haldeki bakır değişim aracı olarak kullanılmıştır. Kalay ise Asurlular tarafından Tacikistan, Afganistan ve Özbekistan gibi uzak ülkelerden büyük çapta kalay ithal etmeleri sonucunda Anadolu’ya getirilip ticareti yapılan madenler arasındadır. Bu madenin büyük oranda ithal edilip Anadolu’ya getirilmesinin nedenini Anadolu’daki bu madene olan büyük talep ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Kaniş kârum’unda figürinler ve silah ve çeşitli aletler için yapılmış taştan kalıplar ele geçmiştir. Kalıba sokulduktan sonra kurşun figürünün dökümü Anadolu geleneğidir. Bununla birlikte kurşun, çok az metinde geçmiştir. Çünkü çokca bulunmasından dolayı tüccarlar bu madenin ticareti ile fazla ilgilenmemişlerdir. Demir madeninin de kurşun gibi pek az metinde adı geçmektedir. Bu devirde bu madenler dışında amutum, birtum, aşium, lapiz lazuli, hematit, akik ve lulium gibi değerli madenler Anadolu’da elde edilmiştir. Bunların yanında değirmen taşları ya da diğer önemli taşlar da ortaya çıkarılarak ticaret yapılmıştır.⁷⁰

1.15.1. Bakır

Bakır, Asurlu tüccarların Anadolu’da yaptıkları ticaretin ana ticari mallarından biridir. Tüccarlar getirdikleri kumaş ve kalayı bakırla değiştiriyor ve yerlilere buradan elde ettikleri bakırı gümüş ve altın karşılığında satıyorlardı. Ayrıca birbirleri arasında bakırla da borçlanıyorlardı. Pek çok kez yüzlerce kg. ağırlığındaki bakır, şehirlerarasında arabalarla (*ereqqum*) veya eşeklerle (*emārum*) taşınıyordu. Asurlular arasındaki bir yazışmada (TC 2, 18), “*Puruşhattum’da bakır için (pazar) uygundur(?) Biz bir araba kiralayamadık ve (bakırı) Puruşhattum’a getiremedik. Eşekleri buraya gönder. Biz onun bakırını Puruşhattum’a getireceğiz.*” denilmektedir. Bakır, gümüş ve altın yanında ödeme aracı olarak da kullanılmıştır. Büyük bir kısmı tunç elde etmek için kalayla karıştırılıp kullanılmıştır. Bakır eritildikten sonra kalitesi düşük olduğundan dolayı tekrar arıtılıyordu. Bakırın arıtıldığı merkezler, Tuz Gölü’nün kuzeyinde bir yerde aranan Turhumit ve ona

⁷⁰ Şahin, agm, s.97.; Günbattı, age, s.61-82.

yakın bir yerde bulunan Tişmurna şehirleridir. Buna bağlı olarak bu şehirler bakır alınıp satılan yerlerin başında geliyordu. Arıtma işleminin ise yerli saraylarca mı yoksa Asurlular tarafından mı, yapıldığına dair hiçbir bilgi yoktur.⁷¹

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bakırın değeri, kalitesine ve tasfiye edilip edilmediğine (arıtma, ayıklama) göre belirleniyordu. Bakır yükleri, yerel ticarete arabalarla ve eşek sırtında şehirler arasında taşınıp pazarlanmaktaydı. Gümüşle kıyaslandığında yüksek kaliteli bakırın değeri 1/45 iken, düşük kalitede olanların değeri üç-dört misli daha ucuzdu. Kayıtlardan anlaşıldığına göre yerli krallar da bakır ticaretine katılmış, depolarındaki düşük kaliteli bakırı iyi kaliteli bakırla değiştirmişlerdir. Bunun yanı sıra tüccarlar bīt Karim'de bakırlarını kira karşılığında depolamışlardır. 72

Başlıca bakır cinsleri şunlardır: Temiz/arıtılmış bakır (*werium masium*), temiz parça bakır (*werium masium şabburum*), iyi bakır (*werium dammuqum*), iyi parça bakır (*werium damqum şabburum*), çok iyi bakır (*werium dammuqum watrum*), kötü bakır (*werium lammunum*), kirli bakır (*werium massuhum*), siyah bakır (*werium şallamum*).⁷³

Bakır ticaretine en iyi örnek Kt. n/k 832 no.lu belgedir. Bu metin, Uşur-şa-İştar'ın arşivindendir. Mektupta, Asurlu bir tüccarın elde edeceği bakırın, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan sonra Hitit siyasi coğrafyasının idari merkezi olan Hattuş'a yakın bölgelerden, eski Anadolu'nun çeşitli şehirlerine, ama özellikle Waşhaniya'ya taşınmasından bahsedilmektedir. Anadolu bakır yatakları bakımından zengin bir coğrafyadır. M.Ö. 2. Binyıl başlarında tekstil ve kalay ürünlerini pazarlamak amacıyla Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, bu maden zenginliğini fark ederek, hem kendi ihtiyaçlarını karşılamışlar hem de Anadolu pazarlarında bakır ticareti yaparak büyük kazançlar sağlamışlardır.⁷⁴

1.15.2. Kalay

Kalay tüccarların Anadolu'da pazarladıkları mallar içerisinde ilk sırada idi. Asur'dan yola çıkan kervanların taşıdığı kalaydan 1/120 oranında “çıkış vergisi” (*waşitum*) alınırdı. Kaniş'e ulaşan kervanlardan saray, %3 oranında “gümrük vergisi” (*nishatum*) alırdı ve ihtiyacı kadar kalayı satın alırdı. Kt. n/k 794 no.lu antlaşma metninin ikinci tabletinde,

⁷¹ Günbattı, age, s.65-68.

⁷² Doğan, age, s.187-188.

⁷³ Günbattı, age, s.68.

⁷⁴ İrfan Albayrak, “Uşur-Şa-İştar'ın Arşivinden Bakır Ticareti İle İlgili Bir Mektup”, Sedat Erkut-Özlem Sir Gavaz (Ed.), *Ahmet Ünal'a Armağan, içinde*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s.25-26.

Hahhum'dan geçen kervanlardan alınacak yol vergisinin miktarına dair şöyle yazmaktadır; “*Baban gibi yukarı gelen (her) kervandan*” 12’şer *şeqel kalay alacaksın. Baban gibi, (her) aşağı giden (kervandan) eşek başına 1 1/4’er sheqel gümüş yiyeceksin. Daha fazla bir şey almayacaksın.*”

Kalayın fiyatı, Anadolu’da Asur’dakine göre iki kat daha fazlaydı. Asur’da 1 *şeqel* gümüş 14-15 *şeqel* kalay alınırken, Anadolu’da 1 *şeqel* gümüş 6-7 *şeqel* kalay alınabiliyordu. Yani tüccarlar kalaydan %100 kar ediyorlardı.⁷⁵ Metinlerde kalayın birkaç cinsinden bahsedilmektedir. Bunlar: Kaliteli kalay (*annakum damqum*), çok kaliteli kalay (*annakum damqum watrum*) ve kalitesiz kalay (*annakum massuhum*)’dan ibarettir.⁷⁶

1.15.3. Gümüş

Gümüş, hemen her Kültepe tabletinde geçmektedir ve para olarak kullanılan madendi. Alışverişlerde kalay ve bakır genellikle talent (30 kg.) ile tartılırken, gümüş mina (500 gr.) ve çoğunlukla *şeqel* (8 gr.) ile tartılmıştır. Asurlu tüccarlar getirdikleri malları ya doğrudan altın ve gümüş karşılığında satmışlar ya da bakır, yün ve hububat ile değiş tokuş yaparak bunları pazarlamışlardır. Asur’a taşınacak gümüşü hem yerli halka hem de birbirlerine borç olarak vermişlerdir. Ayrıca Anadolu’da elde edilmiş gümüş ve altın mühürlenmiş paketler (*nēpišum*) halinde, daha küçük miktarlardakiler de mühürlenmiş demetler (*riksum*) halinde taşınmıştır.⁷⁷

Gümüş her şeyden önce Koloni Çağı’nın en geçerli akçesidir. Gümüş para olarak hem Asurlu tüccarlar hem de yerliler arasında kullanılıyordu. Asurlu tüccarlar Asur’dan getirdikleri kalay ve kumaşları önce bakırla değiştiriyorlardı. Sonra Anadolu’da bulunan tasfiyehanelerde bakırı saflaştırarak gümüşle değiştiriyorlar ve sonunda topladıkları gümüşü Asur’a gönderiyorlardı. Asurlu tüccarlar Anadolu’da satılan eşya mukabilinde elde ettikleri gümüşü, 10-30 *mana* arasında değişen “*nepišum*” denilen şekil verilmiş ve mühürlenmiş külçelerle naklediliyorlardı. Bazen de daha küçük ve yine mühürlenmiş demetler (*riksum*) halinde veya bunların birkaçı bir araya getirilerek gönderiliyordu. Genellikle gönderilen gümüşten ve altından Asur’da gümrük vergisi (*nishatum*) ve Asur’a varmadan Anadolu’da komisyon (*şadduatum*) alınıyordu. Koloni Çağı’nın altın-gümüş objeleri, mücevheratı daha sonraki çağların henüz tanınmayan materyalinin de

⁷⁵ Günbattı, age, s.62-64.

⁷⁶ Günbattı, age, s.65.

⁷⁷ Günbattı, age, s.68-69.

öğrenilmesine yardım etmiştir. Kültepe Kaniş kārumu'nun II. tabakasına ait olan altın ve gümüş objelerin hepsi Asurlu tüccarların evlerinde, arşivlerinde ve mezarlarında bulunmuştur. M.Ö. 3. Binyılın'dan itibaren Anadolu'da altın ve gümüş madenlerinin eritildiği ve gerek para olarak ve gerekse eşya yapılarak kullanıldığı, hem arkeolojik kazılardan hem de yazılı belgelerden anlaşılmaktadır.⁷⁸

1.15.4. Altın

Altın (hurāšum); tüccarlar bu madeni Asur'a götürebilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Altın Asur'da en gözde yatırım ve borçlanma aracı idi ve büyük şirketlerin ana sermayesini (*naruqqum*) oluştururdu.⁷⁹

Altın bu dönemde sermayenin aslını teşkil etmekteydi. Asurlu tüccarların Anadolu'dan gönderdikleri altın Asur'da onların hesabına geçmekte ve karşılığında mal satın alınarak Anadolu'ya taşınmaktadır. Altın süs eşyası olarak da kullanılmıştır. Altından, bilezik, yüzük, halka ve alınlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylelikle bu devirde altın madenin elde edilerek eşya yapımında kullanıldığı gibi, Asurlu tüccarlar getirdikleri kalay ve kumaşlar karşılığında bu madeni alarak Anadolu'nun zenginliğini kendi ülkelerine taşımışlardır.⁸⁰

Tabletlerde “şehre (Asur'a) giden kervan için iyi altın” (*GUŠKĪN pašallum ša harrān ālim*) ifadesi sıklıkla geçmektedir. Bu ifade, altının kalitesini göstermesinin yanı sıra, Anadolu'dan elde edilen altınların Asur'a taşınması çabasının bir göstergesidir. Asurlu olmayan kişilere altın satılmasının yasak olduğuna dair, Asur kralının *waklum* sıfatıyla Kaniş kārum'una yazdığı bir mektup (Kt. 79/k 101) Asur'un altın politikası konusunu açıklayan önemli bir belgedir:

Kt. 79/k 101

“(1-4) Kaniş kārum'una *waklum* şöyle söyler: 4-8 “Altınla ilgili size gönderdiğimiz Asur şehrinin kararı hakkındaki tablet; o tablet iptal edilmiştir. 9-10 Altınla ilgili herhangi bir karar tespit etmedik. 11-12 Altın hakkındaki önceki karar hala geçerlidir. 13-15 (Asurlular) kendi aralarında altın satabilirler. 16-23 (Fakat) stelin sözleri gereğince kim olursa olsun

⁷⁸ Şahin, agm, s.99.

⁷⁹ Günbattı, age, s.70.

⁸⁰ Şahin, agm, s.97-98.

*hicbir Asurlu Akadli'ya, Amurrulu'ya veya Subarlı'ya altın satmayacak.*²⁴⁻²⁵ Kim böyle yaparsa canlı kalmayacak.^{53>81}

Başlıca altın cinsleri, İyi altın (*hurāšum damqum*), kaliteli altın (*hurāšum pašallum*), çok kaliteli altın (*hurāšum pašallum damqum*), orta kalitede altın (*hurāšum kuburšinnum*), Kırmızı altın (*hurāšum sāmum*), beyaz altın (*hurāšum pušium*)'dan oluşmaktadır.⁸²

1.15.5. Kurşun

Kurşun (abārum) metinlerde sık geçmez. Yalnız birkaç metinde geçmiştir. Kurşun bol bulunduğundan dolayı tüccarlar kurşun ticareti ile fazla uğraşmamışlardır. Değeri düşük olduğu ve kolay eridiği için figürünler Anadolu'da genelde kurşundan dökülmüştür. Kültepe'de bir atölye'de kurşundan yapılmış külçeler ve çok sayıda kurşundan yapılmış figürün ve taş kalıpları bulunmuştur.⁸³

1.15.6. Aşium

Aşium madeninin Anadolu dışına çıkarılması yasaklanmıştı. Bu madenin de Asurlu tüccarlar tarafından alınıp satıldığı bilinmektedir. Değerli bir maden olduğu ancak bugün hangi ürüne karşılık geldiği bilinmemektedir.⁸⁴

1.15.7. Lulium

Babil ve Asur metinlerinde geçmektedir. Kültepe metinlerinde genellikle bu madenin Şalatuwar (Sakarya Irmağı'nın yakınları olduğu düşünülmektedir) şehrine götürülerek orada satıldığı görülür.⁸⁵

1.15.8. Demir

Kültepe metinlerinde bilindiği kadarıyla demirden sadece iki yerde söz edilmiştir. Bunlardan ilkinde Kt. a/k 1260b no.lu belgede: miktarı belirtilmeyen demire 70 şeqel

⁸¹ Günbattı, age, s.71-72.

⁸² Günbattı, age, s.72.

⁸³ Günbattı, age, s.72.

⁸⁴ Şahin, agm, s.101.

⁸⁵ Şahin, agm, s.101.

gümüş ödendiğinden (3-⁴ 1 ma-na 10 GÌN KÚ.BABBAR ša par-zi-li-im “1 mina 10 šeql gümüş demirin (fiyatıdır)”); AKT 3, 97’de⁸⁶ ise: demirden yapılmış bir halkadan (²⁰ tūp-pu-um ²¹ ša 1/2 ma-na KÚ.BABBAR ū a-nu-qū-um ²² ša par-zi-li-im ša hu-bu-ul ²³ Ta-ki-il₅-A-šur... “Takil-Aşşur’un borçlu olduğu 1/2 mina gümüş ve demir halkaya ait tablet”)) bahsedilmektedir. Demir, M.Ö. 2. Binyıl’ın son çeyreğinden itibaren yaygın bir şekilde kullanılmasının tespit edilmesi ile birlikte Hititlerden sonraki devir “Demir Devri” olarak geçmiştir.⁸⁷

1.15.9. Değerli Taşlar

Amutum: Amutum, altından 5 kat daha değerlidir. *Amutum* madeni bu değerinden dolayı, altın ve birtumla birlikte Anadolu dışına çıkarılması yasaklanan madenler arasında sayılmıştır. Tabletlerde amutum’dan taç (*agum*), yüzük (*annuqum*) ve broş (*tudittum*) yapıldığına dair bilgiler vardır. Asurlu tüccarlar amutum ticaretinden büyük kâr sağlamışlardır. ICK 1, 1 no.lu metinde dört tüccar 20 minalık bir fon oluşturmuş ve amutum ticareti için ortaklık kurmuşlardır. Amutum, Hahhum şehrinden alınarak Luhuzattiya’daki (Kahramanmaraş civarında) ortaklardan Saha’ya teslim edilmiştir. Saha, Kaniş’e gitmiş ve ortaklarından habersiz masraf için ayrılan 1/2 *mina* gümüşten başka, 1 *mina* 5 *šeql* gümüşü sermayeden çekmiştir. Bu yüzden kendisini eleştirenlere, “4 1/2 *mina* 5 *šeql* gümüşü amutum’un fiyatına ekledim” diyerek cevap vermiştir. Ayrıca *Amutum*’un Anadolu’da bol bulunduğu bölgeleri ve *amutum* ile *aši’um*’un aynılığını gösteren Kaniş kārūm’unun kararını içeren AKT 3, 45’te bir mahkeme tutanağı da vardır.⁸⁸

Husarum; Çok değerli bir taş olup mücevher taşı olduğu düşünülmektedir. Anadolu içinde alınıp-satılmış ve ülke dışına çıkması yasaklanmıştır.⁸⁹

Kırmızı taş (aban samtu); Bu taş da Anadolu içinde alınıp satılan bir mücevher türüdür. Kırmızı akik olabileceği söylenmektedir.⁹⁰

Hematit (šadwānum); Kazılar sırasında ortaya çıkarılan silindir ve damga mühürler çoğunlukla hematitten yapılmıştır. Doğada bolca bulunmasından dolayı ticari değeri pek

⁸⁶ AKT 3, 97, E. Bilgiç-C. Günbattı, *Ankaraner Kültepe-Texte III*, FAOS Beihefte, Vol: 3, Stuttgart 1995

⁸⁷ Günbattı, age, s.75.

⁸⁸ Günbattı, age, s.75-78.

⁸⁹ Günbattı, age, s.80-81.

⁹⁰ Şahin, agm, s.101.

yoktur. Kültepe metinlerinde sadece iki yerde geçmiştir. Biri Kt. c/k 441 no.lu metin, diğeri de ICK 2, 54 no.lu metindir.

Lapis Lazuli; Bu taşın Mezopotamya kaynaklarındaki karşılığı *uqnûm*, Kültepe tabletlerindeki karşılığı ise *husārum*’dur. Husārum’un lapis lazuli mi yoksa hematit mi olduğu tartışmalı bir konudur. Lapis lazuli, Eski Mezopotamya’da kakma malzemesi olarak, çeşitli eşyaların süslenmesinde, takılarda ve mühür yapımında yaygın olarak kullanılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda ticareti yapılan değerli taşlar arasında ilk sıradadır.

Pappardalium; Metinlerden beyaz renkli bir taş olduğu ve genellikle boncuk ve mühür yapımında kullanıldığı öğrenilmektedir. Bugünkü adı bilinmemektedir. Mezopotamya kaynaklarında pek çok kere Sumerogram NA₄.BABBAR.DİL olarak geçmiştir.

Akik; Akik “kırmızı” kelimesinden türetilmiştir. Karşılığı *šamtum*, *sāmun*’dur. Metinlerde Sumerogram NA₄.ZA.GUL olarak kaydedilmiştir. Geçtiği yerlerde sayısı ve ağırlığı verilmesine rağmen fiyatı ve ticareti hakkında fazla bilgi yoktur.⁹¹

1.16. Gayrimenkul Ticareti

Kültepe tabletleri arasında taşınmaz mal alım satımına dair çok az sayıda ev satış sözleşmesi bulunmaktadır. Bahçe ve tarlaların alım satım veya kiralaması hakkında kayıtlara rastlanılmaması, zamana göre liberal denilebilecek ekonomik bir anlayışın hâkim olduğu Koloni Çağı’nda Anadolu’da özel mülkiyetin sınırlı tutulduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu durum yerli halkın iktisadi gücü ve Asurluların Anadolu’da bulunma sebepleri ile açıklanabilir. Yani Asurluların gayrimenkule yatırım yapmamalarının sebebi, Anadolu’ya ticari gaye ile gelmelerinden ve zamanı geldiğinde memleketlerine geri dönmelerinden kaynaklanmaktadır.

Kültepe metinlerinden 18, 21, 30 ve 33 şeqel gibi düşük fiyatlara ev satılmasına karşın 780, 960 ve 1200 şeqel gümüşe de evlerin alınıp satıldığı görülmektedir. Ev fiyatlarındaki bu fark, satılan evlerin kalite ve genişlik bakımından birbirinden çok ayrı olduğunu ortaya koymaktadır. Ev alım satımı ile ilgili mukavelelerde evi satan ve alanların adları, satışa itiraz halinde ödenecek para miktarı ve şahitlerin isimleri yazılmaktadır.

⁹¹ Günbattı, age, s.79-82.

Eski Asur ve diğer devirlere ait metinlerde bētum kelimesi için "ev" "geniş ve büyük ev" "köşk" karşılığının dışında "mal, mülk; ticarethane" hatta "arsa, arazi" anlamları da verilmektedir.

Arsa fiyatları hakkında bilgi veren ender metinler de vardır. Örneğin Kt a/k 1401 no.lu tabletin 23-24. satırlarında olduğu gibi; "Arsanın fiyatı olan 68 şeqel gümüşü limum Şū-İştar'a ödedik." Metindeki bu ifade bize arsa fiyatının ne kadar olduğunu göstermekte ve bir fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Bazı tüccar aileleri nesiller boyu Anadolu'da oturmuşlardır. Nitekim ev satış sözleşmeleri birçok Asurlunun Kaniş'te ev (*bētum*) satın alarak yerleştiklerini göstermektedir. Kt. 91/k 522 no.lu belge, Asurlu bir çiftin Kaniş'teki evlerini Asurlu bir kadına sattıkları hakkındadır. Düzenlenen sözleşmede evin ilk sahibinin yerli bir kimse olduğu belirtilmektedir.⁹²

1.17. Kaçakçılık

Asurlu tüccarlar, anlaşma kararlarına uymayarak sık sık yasa dışı yollara başvurmuşlardır. Bunların başında vergileri ödememek için yaptıkları kaçakçılık gelir. Bunu genellikle getirdikleri kumaşların vergisini ödemeden, şehir kapılarından gizlice sokarak yapıyorlardı. Bu yüzden şehir kapıları kontrol altında tutuluyordu. Kaniş-Asur arasında yapılmış antlaşmada, parakannum cinsi kumaştan onda bir vergi alınması, tüccarların kumaşın vergisini ödenmeden şehir kapısından içeri giremeyeceklerine dair karar bulunmaktadır. Kaçakçılıkla ilgili aynı tüccarların isimleri metinlerde geçmektedir. Bu da Asurlu tüccarlar arasında bu işi profesyonel bir şekilde yapan kaçakçıların bulunduğunu gösterir. Genelde bunlar malların taşınmasıyla görevlendirilmiş kimselerdi. Bir mektupta (CCT 5, 38a) "*Bur-Su'en tarafından taşınmış onun kacak kumaşları için 2/3 mina gümüş ödedim.*" denilmektedir. Bir diğer mektupta da (TC 3/2, 165), iki şehir arasındaki kaçakçılık için yapılan harcama şöyle dile getirilmiştir; "*Kaçakçılık için Ulama'dan Puruşhattum'a kadar 30 mina (15 kg.) bakır harcadım.*" Bu da kaçak malların görevlilere bazen rüşvet verilerek şehirlere sokulduğunu gösterir. Belgelerde kaçakçılık yapan Asurlular'ın bu iş için zaman zaman yerli halkı da kullandıkları kaydedilmiştir. Kaçakçılar bazı yerlilerle bunun için işbirliği yaptıkları zaman bu yerliler kaçakçılara para karşılığında rehberlik ediyorlardı veya kaçak malı şehre sokuyorlardı. Asurlu kişiler aralarındaki bir yazışmada (BIN 4, 48)

⁹² Günbattı, age, s.50.

mal sahibi şöyle talimat vermektedir; “Eğer harran suqinnim (sapa yol) uygun değilse kalayı Hurama’ya taşısınlar ve ister Huramalı yerliler kalayın hepsini birer talent’e ayırarak (şehre) soksunlar veya onar veya onbeşer minalık parçalara ayırarak, insanlar elbiselerinin altına (saklayarak şehre) soksunlar.” Kaniş kārūm’u Anadolu krallıklarının kaçakçılık konusunda hassas olduklarının farkındaydılar. Bir kervanın sorumlusu olan Aşşur-emūqi’yi Kaniş kārūm’u şöyle uyarmaktadır; “Hiç kimse kalay ve kumaş kaçakçılığı yapmayacak. Her kim yaparsa kārūm’un kararı gereğince yakalanacak.” Bazı mektuplarda kaçakçılık yapmaları sonucunda Asurlular’ın hapse atıldıkları kaydedilmiştir. Bir Asurlu’nun üç vatandaşına hitaben yazdığı mektupta (ATHE 62) tanınmış tüccar Pūšu-kēn’in hapis olduğu kaydedilmiştir. Metnin ilgili kısmı şöyledir: “İrra’nın oğlu onun kaçak malını Pūšu-kēn’e gönderdi. Fakat onun kaçak malı yakalandı. Bunun üzerine saray Pūšu-kēn’i yakaladı ve hapse attı. Nöbetçiler dikkatlidirler. Kaçak mal sebebiyle kraliçe Luhuzattiya, Hurama ve Şalahşuwa’ya ve kendi ülkesindeki (büyük şehirlere) mektup gönderdi. Şimdi çok dikkatli. Lütfen hiçbir şeyin kaçakçılığını yapmayın!”⁹³

Aynı zamanda Kervanlar ara sıra ana yolların haricinde harran sūqinnim denilen yolları da kullanıyorlardı. Bazı tarihçiler bu tabiri “dar yol” olarak tercüme etmektedirler ve kaçakçılık için kullanılan, tehlikeli yollar olarak açıklanmaktadır. Ancak birkaç metinde bu yollarda da vergi ödendiğini yazmaktadır. Harran sūqinnim’lerin daha engebeli araziler olup, dolayısıyla sıkı kontrolün olmadığı tali yollar olduğu düşünülmektedir.⁹⁴

Asurlu tüccarların kaçakçılık yapmalarını önlemek için gerekli denetimleri yapmak rabi maşşartim denilen korumaların göreviydi. Örneğin CCT 4, 18a no.lu metinde tüccarlar kaçakçılık yapmasınlar diye uyarılmakta ve yolda denetimlerin sıkı olduğu belirtilmektedir; ¹⁶mi-ma lá tú-pá-za-ar ma-şa-ar-tum¹⁷ da-na “Hiçbir şeyi gizleme (kaçakçılık yapma), korumalar güçlüdür.” ATHE 62 no.lu belgede ise; ³¹Pu-şu-ke-en₆ È.GAL-lúm iş-ba-at-ma ³²a-na ki-şé-er-şî-im i-dî ma-şa-ra-tum ³³da-na” Pūšu-kēn’i saray yakaladı ve hapse attı. Korumalar güçlüdür.” denilmektedir.⁹⁵

1.18. Ticarî Tekelleşmeye Yönelik Alınan Önlemler

Ekonomisi daha çok ticarete dayalı olan Asur şehri, büyük bir ticarî pazar olma statüsünü korumak ve geliştirmek için, güneydeki ülkeleri kendi ülkesiyle ticaret yapmaya teşvik

⁹³ Günbattı, age, s.162-163.

⁹⁴ Günbattı, age, s.113.

⁹⁵ Günbattı, age, s.133.

edici önlemler almış ve bu bölgelerle ticarî ilişkileri canlı tutmaya çalışmıştır. Asur, Anadolu şehirleri ile gerçekleştirdiği uzun mesafeli kârlı ticareti tekelinde tutmaya çalışmış, gerçekleşmesi muhtemel rekabet ortamlarını ve değerli madenlerin yabancı tüccarların eline geçmesini önleyici tedbirler almıştır. 1962 yılı Kültepe kazılarında ele geçen ve kervan güzergâhında bulunan bir şehir devletiyle yapıldığı tahmin edilen anlaşma metni Kt n/k 794'te şu ifadeler kayıtlıdır; *Akadlıları yukarı çıkartmayacaksın. Eğer senin ülkeneye geçerlerse bize teslim edeceksin ki (onları) biz öldüreceğiz.*"

Metindeki bu şarta göre, Asurlu yöneticiler, Akadlı tüccarları Anadolu'daki merkezlerde yürütülen ticaretin dışında tutmaya çalışıyorlardı. Asurlu tüccarların kişisel arşivlerinde, Akadlı tüccarların ticarî bir taraf olarak koloni merkezlerindeki varlığından çok az bahsedilmesi, Asur'un bu amacına ulaştığını gösterir. Ancak böyle bir şartın anlaşma metnine koyulmuş olması bile, farklı etnik kökene mensup tüccarlar arasında kıyasıya bir rekabetin yaşanmış olduğuna da işaretir.⁹⁶

Asurlu yöneticiler, Anadolu'da üretilen ve Asurlu tüccarların zaman zaman yine Anadolu içerisinde alım-satımını yaptıkları bazı kumaş cinslerinin ticaretini engellemeye yönelik olarak da idarî bir karar almışlardır. Asurlu yöneticiler, aldıkları bu kararlar Asurlu tüccarların yerel tekstil ürünlerine zaman ve para harcamalarını engelleme dışında, hem Asur'da üretilen hem de alım-satımından doğrudan veya vergilendirme yoluyla dolaylı olarak bizzat şehir meclisinin de kâr sağladığı, Akadlılar tarafından Asur pazarına getirilen Mezopotamya kumaşlarının ticaretinin olumsuz etkilenmesini önlemek istemişlerdir. Asur şehir devletinin, Anadolu'da kurduğu kolonilerde ortaya çıkabilecek rekabeti önlemek amacıyla Güneyli tüccarların Anadolu'ya geçişini engellemek için aldığı tedbirler işe yaramıştır. Çünkü en azından ticaretin en yoğun yaşandığı II. tabaka belgelerinde, ticaretin temel malları olan kalay ya da kumaşın Anadolu pazarına yabancı tüccarlar tarafından da getirildiğine dair hiçbir bilgi yoktur.⁹⁷

⁹⁶ Erol, agm, s.429.

⁹⁷ Erol, agm, s.430.

II. BÖLÜM

AKADLI TÜCCARLAR

Akad Devleti'ni kuran Samilerin (M.Ö. 2350-2150) Mezopotamya'nın orta kesimlerine M.Ö. 2500 yıllarında geldikleri varsayılmaktadır. Devlet, ismini başkent olarak kurulan Aggade kentinden almıştır. Devleti kuran kişi Sargon'dur. Akad kralı Sargon (M.Ö. 2334-2279) yaptığı işlerin büyüklüğü ve önemi nedeniyle efsanevi bir kişilik kazanmıştır.⁹⁸

Akad, Doğu Samileri'nin merkezi olan, yeri henüz belirlenememiş ve bugünkü Bağdat Kenti'nin güneyinde bir yerde aranan yerleşimin adıdır. Akadlı Sargon Sümer Kralı Lugalzaggesi'ye karşı sefere çıkmış ve Sümerleri yenerek Akad İmparatorluğu'nu kurmuştur. Sargon, “tarihin ilk dünya hâkimi” ve “göğün dört yanının hâkimi” olarak anılır. Devletin askeri yönden güçlü olması ve yönetim mekanizmasındaki merkeziyetçi organizasyon, imparatorluğun en önemli dayanak noktalarıdır. Sargon'un haleflerinden torunu Naram-Sin (M.Ö. 2270-2233), imparatorluğu Batı İran'ın içlerine ve Arap Yarımadası'nın kuzey sınırlarına kadar genişletmiştir.⁹⁹

Akad Dönemi'nin hangi tarihleri kapsadığı tartışmalı bir konudur. Standart olarak 2340 ile 2159 arasında yaşandığı söylenir. Ancak, Glassner'in ortaya attığı seçenek 2296 ile 2105 arasındır. Akad ile ilgili diğer bir önemli nokta yeni bir yerleşim yeri olması ve tüm kaynakların Akad İmparatorluğu'nun Sargon tarafından kurulduğunda birleşmesidir. İmparatorluğun Mezopotamya tarihi üzerinde büyük etkisi olmuştur Akad İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Akadca diye bilinen Sami dilinin yazıya geçirilmesi de yaygınlaşmıştı. Bu dil, sonraki iki bin yıl Mezopotamya tarihine egemen olmuştur.

Bu etkinin bir diğer sonucu da Akad krallarından bazılarıyla ilgili olan geç öykü derlemeleridir. Bu tarza “*narû* edebiyatı” denmiştir. Bu tarzın en önemli örneği Sargon'un doğum efsanesidir. Öyküler genellikle Kral Sargon'a ve torunu Naram-Sin'e dikkat

⁹⁸ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2013, s.44.

⁹⁹ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 2013, s.50.

çekmektedir. Fakat bunlar Akad kralları hakkında bilgi verseler de dönemin güvenilir tarihsel kaynakları olarak düşünmek yanlıştır.¹⁰⁰

Sargon'un doğumu ve yetişmesi ile ilgili bir efsane şudur; bir rahibe olan annesi Sargon'u ziftle kaplanmış bir sepete koyarak, nehre bırakmıştır. Bebek bir bahçıvan tarafından bulunup kurtarılmıştır. Bahçıvan onu kendi çocuğu gibi büyütmüştür. Sargon, Tanrıça *İştar*'ın teveccühü ile *Ur-Zababa*'nın (IV. Kis hanedanı krallarından) hizmetine girmiş, kısa sürede sakilik rütbesine ulaşmıştır. Sonra kralına isyan etmiş ve yeni bir başkent kurmuştur.¹⁰¹ “Kiş Kralı ünvanını aldıktan sonra Agade adlı başkenti kurmuştur. Kenti giderek büyütmeğe başlamıştır. Kendisi için bir saray yaptırmış, tanrıları için de büyük tapınaklar inşa ettirmiştir. Kiş kentini ele geçirdikten sonra güneydeki Sümer kent devletlerini de ele geçirmeye başlamıştır. Bu sürecin en önemli gelişmelerinden biri, Lugal-zagesi'nin yönetimindeki Uruk'un zaptıdır. Yazılı belgelerin çoğu övünme ve gösteriş amacıyla kaydedilmişlerse de bunlar, onun tüm Sümer ülkesini Aşağı Deniz'e (Basra Körfezi) kadar kontrol altına aldığını yazar.¹⁰² Doğumuyla ilgili efsane Tevrat'ta anlatılan Hz. Musa'nın hayatıyla benzerlik gösterir. Bu benzerlikleri Pers Kralı Kyros ve Roma kentinin kuruluşuyla ilgili Romulus efsanelerde de görülür. Ayrıca Sümer Kral Listesi'nde Sargon ile ilgili yazıda “*Uruk silahla vuruldu; krallık Akad'a geçti. Hurma bahçıvanının evlatlığı sonra Ur-zababa'nın sakisi olan kral oldu. Akad'ı kurdu ve 56 sene idare etti.*” denilmektedir. Naram-Sin dönemindeki bir belgede de dedesinden şöyle bahsedilir; “*Ecdadım Şarrukennu Uruk kentini yıktı. Kişilerin özgürlüğünü verdi; onların burun halkalarını yaktı, ayaklarındaki zinciri kırdı.*”¹⁰³

Bir diğer efsane ise; Sargon'un babası muhtemelen bir hurma yetiştiricisiydi ve Sargon mütevazı bir aileden geliyordu. O, bir yolunu bularak Kiş kralı Urzababa'nın sarayına girmiş ve onun hizmetine girerek kap taşıyıcılığına rütbesine yükselmiştir. Tanrılar, sebebi bilinmeyen bir emirle kralın devrilmesini buyurmuşlar, Urzababa'nın oyunlarına rağmen Sargon kral olmuş ve bir kent kurarak dünyaya hükmetmiştir. Bu öykülere rağmen mümkün Sargon'un, bağımsız bir kral olarak yerini sağlamlaştırdıktan sonra İran'ın

¹⁰⁰ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330 I. Cilt*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 57-62.

¹⁰¹ Cahit Günbattı, “Kültüpeden Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet”, *Archivum Anatolicum*, Sayı:3, Ankara 1997, s.131.

¹⁰² Köroğlu, age, s.77-78.

¹⁰³ Bahar, age, s.45.

batusına sefere çıktığı, kuzeye savaş atığı ve Ebla, Mari ve Sedir Ormanı ile Gümüş Dağı'na kadar olan güçlü devletlere karşı seferler yaptığı düşünülmektedir.¹⁰⁴

Kendisine “şar kişşati” (Kiş Kralı) ünvanı veren Sargon, Mezopotamya'da siyasal birliği sağlamıştır. Hükümdarlığı zamanında, doğudan gelecele saldırılara karşı önlem almak için Elam ülkesi krallarıyla vasallık antlaşması yapmıştır. Doğudaki bu güvenliğini sağladıktan sonra batıya bir sefer yaparak Amanoslara ve Toroslara kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir.¹⁰⁵

Sargon, 50 yılı aşan saltanatı sırasında 34 savaş kazanmıştır. Sargon'un yönetimi sırasında oldukça zengin ve haraç getiren askeri operasyonlar yapıyordu. Sargon, Güney Mezopotamya'da bulunmayan hammaddelere ulaşabilmek için uzak bölgelere kadar yönelmiştir. Yazılı kaynaklara göre askeri-politik etki alanını Suriye'de Mari ve Ebla'ya kadar genişletmiştir. Hatta daha da kuzey-batıda olmak üzere Kuzey Suriye ve Anadolu yönündeki Sedir Ormanı ve Gümüş Dağları'na kadar genişletmiştir. Sargon'un ulaşıp fethettiği yerler şöyle sıralanabilir; Amurru, Kargamiş, Simurru, Subartu, Hamanum (Amanos Dağı), Zubi (kanal ya da dağ), Madaman ülkesi, Sedir Ormanı, Elam, Puruşhanda, Tukriş, Hatura, Kilaru, Alaşia, Hatti, Gutiu, Hahhu, Kaniş, Luhmu, Lullu.¹⁰⁶

Sargon, fethettiği topraklarda yönetsel değişiklikler yapmıştır. Bu fethettiği yerleri güvence altına almak için adamlarını oralara yerel yönetici olarak atamıştır. Bu yöntem, Sargon'un merkezileşme yolundaki çabalarının başarılı olmasını sağlamıştır. Fakat tüm bu önlemlere rağmen Sargon'un saltanatı sırasında yerel ayaklanmalar da meydana gelmiştir. Bağımsızlıklarını geri almak isteyenler Sargon'un oğlu ve ardılı olan Rimuş'un zamanında da böyle isyanlar çıkartmışlardır. Rimuş'tan sonra Sargon'un büyük oğlu Maniştusu saltanatı sürdürmüştür. Maniştusu'nun dönemiyle ilgili yazılı kaynak çok azdır. Onun saltanatı hakkında bilinen kısıtlı bilgi, onun da aynı güçlüklerle savaştığı ve ülkesini hemen hemen aynı boyutlarda tutmayı başarmasıdır. Maniştusu'dan sonra yerine oğlu Naram-Sin geçmiştir. Naram-Sin bazı yazıtlarda tanrı katına yükselmiş bir yönetici olarak bahsedilir. Naram-Sin'den sonra oğlu Şarkalişarri hükümdarlığı ele alır. Şarkalişarri babasının geleneğini sürdürmeyi benimsemiş fakat zamanla bu gelenekten vazgeçmiştir. Bunun

¹⁰⁴ Kuhrt, age, s.63.

¹⁰⁵ Bahar, age, s.46; Cemil Bülbül-Ekrem Memiş, *Amurrular (Arapların En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2012, s.37.

¹⁰⁶ Oğuz Soysal, “Sargon, Nür-Dagal/n ve Puruşhanda”, Süleyman Özkan-Halime Hüryılmaz-Atila Türker (Ed.), *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan, içinde*, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları, İzmir 2017, s.218.

sebebi, merkezci devlete karşı çıkan güç gruplarına yanıt verme isteğidir. Belirli bir aileden geldikleri ispatlanmış hükümdarlar dizisi Şarkalışarri ile son bulur.¹⁰⁷

Sargon'un torunu Naram-Sin ise, Akad İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak gibi zor bir görevi üstlenmiştir. Naram-Sin'in önemli askeri başarılarına rağmen onunla ilgili olan eserler daha karamsar bir tablo çizmektedir. Bu eserlerden Naram-Sin'in ordularının yabancı kavimler karşısında ardı ardına yenilgi almasını konu eden "*Kutha Efsanesi: Düşman Kabileler*" ve Naram-Sin'e karşı büyük bir isyanı konu eden "*17 Düşman Kral*" önemli eserler arasındadır. Bu iki metin de Hititçe'ye çevrilmiştir. "*17 Düşman Kral*" metni Hitit ve Eski Anadolu tarihi için önemli bir metindir. Çünkü Naram-Sin'in düşmanları arasında bazı Anadolu şehir devletleri de anılmıştır. Ancak, bu şehir adlarının metne sonradan Hititliler tarafından eklenmiş olabileceği düşünülmektedir. Çünkü bunlardan bazıları metnin Mezopotamya kaynaklı versiyonu Sippar'da geçmemektedir. Boğazköy versiyonunda ise Hatti ve Kurşaura kralları anılmaktadır. "*17 Düşman Kral*" kompozisyonları değişik zaman, mekân ve dillerde oluşturulmuştur. Bu da kompozisyonda geçen kral isimlerinin Naram-Sin'in hükümdarlığı süresince savaştığı kavimler ve devletlerarasından metinlerin kaleme alındığı her bir kültürün bölgesel ilgisine göre seçilip metne katıldığını düşündürmüştür. Metinlerde olayların birbirine bağlanış biçimi, Naram-Sin'in 17 kral ile ayrı ayrı değil de bir meydan savaşında tamamen mücadele ettiği gibi yanlış bir sonuç da bırakmaktadır. Çünkü farklı coğrafi bölgelerden bu kadar çok kralın bir işbirliği oluşturup aynı zamanda Akad kralına karşı savaştıkları düşünülemez.¹⁰⁸

Naram-Sin döneminde imparatorluk zirveye ulaşmıştı. Onun saltanat dönemi ile ilgili yazılı belgeler fazladır. Belgelerden o dönemdeki örgütlenme kolayca öğrenilebilir; Suriye'nin kuzeyinden İran'ın batısına kadar uzanan garnizonlar ve Sargon'un Ur'daki *ëntum* makamına bir kral kızının atanması politikasının sürdüğüne dair bulgular vardır. Ayrıca kraliyet ailesinin diğer üyeleri de başka yerlerdeki din ile ilgili görevlere yerleştirilerek kraliyet ailesinin akrabaları da vali olarak atanmıştır. Naram-Sin dönemindeki en etkileyici gelişmelerden biri kraliyet unvanlarındaki değişikliklerdir. Akadlı bir memurun Tello'da (antik Girsu) bulunan iki tablete basılmış mühründe şöyle yazar; Naram-Sin, kudretli adam, Akad'ın tanrısı, dört bölgenin (evrenin) kralı: Lugal-uşumgal, yazıcı, Lagaş valisi.

¹⁰⁷ Hans J. Nissen, *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.195-197.

¹⁰⁸ Soysal, agm, s.259.

Kuzey Irak'taki Dohuk yakınlarında bulunan dökme bir bakır heykeldeki yazıtta ise Naram-Sin'in tanrılaştırılması konusunda şunlar yazmaktadır;

Naram-Sin, kudretli Akad kralı: Dünyanın dört köşesi ona düşmanca karşı durunca İştâr'ın aşkıyla dokuz savaştan muzaffer çıktı, onu tutsak almak için sefere çıkan kralları bile alt etti. Kentini kuvvetli kılmak için bütün gücüyle bastırmakta başarılı olduğu için kenti (yani kent sakinlerini), Eanna'nın İstar'ına, Nippur'un Enlil'ine, Tuttul'un (Belih suyu ile Fırat'ın kavuştuğu yere yakın) Dogan'ına, Keş'in Ninhursanga'sına, Eridu'nun Enki'sine, Ur'un Sin'ine, Sippar'ın Şamaş'ına, Kuthu'nun Nergal'ine yakararak onun kentleri Akad'ın tanrısı olmasını dilediler ve Akad'ın ortasında ona bir tapınak yaptılar.

Naram-Sin hakkındaki geç öyküler ona karşı başlatılan büyük bir ayaklanma ile ve eninde sonunda geri püskürttüğü saldırılarla ilgilidir. Bu metinler, onun ülkesine yönelik tehlikeler karşısında başarı göstererek vatandaşlarını ferahlattığının ve bundan dolayı halkın onun tanrılıkla onurlandırılması için yakardığının göstergesidir.¹⁰⁹

Mezopotamya'da Akad egemenliği ve yeni bir kral tipini ve yeni bir devlet modelinin gelişmesini sağlamıştır. Bundan önceki dönemlerde zengin ve uzak bölgelerde büyük tüccar ailelerinin kurdukları ticaret kolonileri, kentlerin zenginleşmesinde büyük rol oynuyordu. Yazılı verilere göre Akad döneminde de bu ticaret yaşamı sürmüştür. Bu dönemde krallar başkentten ihtiyacı olan hammaddeyi ve zenginliği daha kısa yoldan elde etmek amacıyla başkentten oldukça uzak, denetim altında tutulması olanaksız bölgelere üst üste seferler gerçekleştirmişler. Bu sebeple Sargon ve torunu Naram-Sin Kuzey Suriye ve Anadolu içlerine kadar seferler yapmışlardır.¹¹⁰

Zaman zaman imparatorluğun bütünlüğüne yönelik tehditler olmuştur. Naram-Sin'den sonra hanedanlık çöküş sürecine girmiştir. Naram-Sin'in ardılı Şarkalişarri, sınırlarına yönelik saldırıları geri püskürtmeye çalışsa da onun denetiminde yaklaşık 20-25 yıl daha sürmüştür. Yerel hükümdarların birkaçı Lagaş, Kiş, Uruk gibi Güney Mezopotamya merkezlerinde bağımsızlıklarını yeniden ele geçirmişlerdir. Gutiler¹¹¹ de imparatorluğun bu durumunu fırsat bilerek Diyala yöresinde bir merkez üssü kurmuşlardır.¹¹² Suriye, Anadolu, Elam ve Yukarı Dicle bölgelerinin doğal zenginliklerini sömüren bu

¹⁰⁹ Kuhrt, age, s.65-67.

¹¹⁰ Köroğlu, age, s.84.

¹¹¹ Gutiler hakkında geniş bilgi edinmek için Bkz; Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Ekin Basım Yayın, Bursa 2012, s.73-76.

¹¹² Kuhrt, age, s.67.

imparatorluk, bütün zenginliğine, gücüne ve büyüklüğüne rağmen yıkılmaktan kurtulamamıştır. Çünkü farklı etnik unsurları bünyesinde barındırması, dil ve din birliğinden yoksun bir siyasi yapıda olmalarına sebep olmuştur. Bunun yanında diğer barbar toplulukların baskıları da güvenlik sorunları yaratmıştır. İmparatorluk giderek merkezi otoriteden yoksun kalmıştır. Tüm bunların sonucunda imparatorluk dağılmıştır.¹¹³ Akad İmparatorluğu MÖ. 2150 yıllarında Guti'ler tarafından yıkılmıştır. Guti'ler Zağros Dağları'ndan gelerek Akad İmparatorluğu'nun kutsal yerlerini ve kentlerini yağmalamışlardır.¹¹⁴

2.1. Şar Tamhari (Savaşın Kralı)

Şar Tamhari adlı efsanevi metinler, Anadolu'ya dair en eski içerikli bilgileri bünyesinde barındırır. Bu metinlerin Mezopotamya'da, Mısır'da, Tell el Amarna'da ve Anadolu'da Boğazköy arşivinde nüshalarına ulaşılmıştır. Metinde anlatılanlar şöyledir; Öncelikle Akadlı tüccarlar kral Sargon'a, Puruşhanda'ya kadar yolun zorluklarından, geçilmez ve zahmetli olduğundan bahsetmektedirler. Kralın huzuruna çıkarak ondan yardım istemişlerdir. Yardımın konusu Anadolulu yerli bir kral olan Nur-daggal'dır. Metnin arka yüzünde Sargon'un Nur-daggal'ın kentini ele geçirdiği anlatılır. Akadlı Sargon Puruşhanda'ya kadar gelmiş ve burada kalmıştır. Puruşhattum, Aksaray'ın yaklaşık olarak 18 km kuzeybatısında yer alan Acemhöyük ile irtibatlandırılır.¹¹⁵ Bu sefer, bir yayılma politikasından çok Mezopotamya kökenli tüccarlara destek olmak ve Puruşhandalı yerel kral Nur-Dagal'a karşı onların haklarını koruma niteliğindedir. Çünkü yazılı kaynaklara göre bu şehir Sargon'dan sonraki dönemlerde de dışarıdan gelen tüccarlara değişik vergi sistemi ve seyahat kısıtlamaları uygulamıştır. Ayrıca Şar Tamhari metnine göre Sargon'un hedefinde yalnız Puruşhanda şehri vardır. Herhangi bir başka Anadolu şehri bu konuyla ilgili geçmemektedir. Puruşhanda'ya verilen bu önemin sebebi ülkenin bulunduğu konumdur. Bölgenin o dönemdeki uluslararası ticaretteki önemli pozisyonu ve doğal zenginlikleri bu konuda önemlidir. Puruşhanda, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş'den sonraki en önemli şehir olarak kabul edilir. Fakat “büyük krallık” olarak bilinmesine rağmen, şehrin askeri-politik açıdan büyük bir profili yoktu. Çünkü Kültepe

¹¹³ Ekrem Memiş *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basım Yayın, Bursa 2015, s.35.

¹¹⁴ İplikçioğlu, age, s.50.

¹¹⁵ Turgut Yiğit, “İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasi Görünümü”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:33/21 (2003), s.174-175.

tabletleri bu şehri askeri ve politik konuda sadece ittifaklar, bazı isyanlar ve küçük çatışmalar nedeniyle anar. Ayrıca bu şehir metinlerde hep zapt edilen şehir ve askeri hedef pozisyonunda bir şehirdir.¹¹⁶

Şar Tamhari metninin Amarna nüshası ve Boğazköy nüshası KBo 22.6'nın sağlam kalabilen yerleri içerik yönünden birbiriyle örtüşmemektedir. Dolayısıyla ikisi arasında karşılaştırma yapmak olanaksızdır. Fakat Amarna nüshasının bitimden önceki son bilgi, Sargon'un Puruşanda'nın fethinden sonra şehirde ikamet etmesidir. Metin bundan sonra Amarna nüshasının aksine devam etmekte ve Puruşanda'nın hammadde zenginliklerinden, kereste rezervinden bahsetmektedir. Bu zenginlikler Akad ordusu tarafından yemek masası, silah yapımı vb. gibi farklı amaçlarla kullanılmıştır. Bu bilgi, Amarna versiyonunda sıralanan Puruşanda'daki meyve ağaçları listesi ile birleştirilince Anadolu'nun hammaddelerinin Mezopotamya kültürü için ne kadar önemli olduğunu gösterir.¹¹⁷

2.2. Akad-Anadolu ilişkileri

Akad kralı Sargon ve torunu Naram-Sin'in askeri seferlerinin anlatıldığı (Şar Tamhari) yazılı belgelerde Anadolu'dan, buradaki krallardan ve kentlerden bahsedilir. Anadolu'nun tarihsel devirlere girdiği M.Ö. 2. Binyıl'ın başlarında, Kültepe önemli bir merkez olarak anılır. Gerek buradaki büyük yapıların varlığı gerekse kent etrafındaki tahkimat buranın M.Ö. 2. Binyıl'dan önce de önemli bir merkez olduğuna kanıttır. Kültepe'nin ticaretle ilgili olan rolü bu dönemden önce başlamıştır. Nitekim Sargon ile ilgili yazılı bir belge (Şar Tamhari) Mezopotamya ve Anadolu arasındaki ticaretin M.Ö. 3. Binyıl'da organize bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.¹¹⁸

Kral Sargon'un ve torunu Naram-Sin'in Anadolu'ya düzenledikleri askeri seferlerin niteliği ve bunların gerçek olup olmadıkları uzun yıllar tartışmalı bir konu olmuştur. Bu konuyla ilgili yazılı belgelere dayanarak yapılan çalışmalarda anlatılan olaylar daha çok bir efsane olarak düşünülmektedir. Fakat sonra bunlara eklenen diğer arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklar bu askeri harekâtın gerçek olabileceğini göstermiştir. Bunların sonucunda şu fikre ulaşılmıştır; hem Kral Sargon hem de Naram-Sin Anadolu'yu da içine alan çok

¹¹⁶ Soysal, agm, s.223-225.

¹¹⁷ Soysal, age, s.222.

¹¹⁸ Yiğit, agm, s.169.

geniş bir askeri operasyon yaparak Mısır dışında kalan tüm Ön Asya coğrafyasına hâkim olan ya da en azından bu coğrafyada söz sahibi olan bir egemenlik kurmayı başarmışlardır.¹¹⁹

Sargon'un Anadolu'nun içlerine kadar sefer yaptığının öğrenildiği bir başka metin, Kültepe'de gün ışığına çıkarılmış olup, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait olan bir tablettir. Tablet, Eski Asur lehçesi ile yazılmış olup, Anadolu'da Asurlu bir tüccarın arşivinde ele geçmiştir. Tablette ele alınan konular şunlardır; Sargon'un ünvanları, askeri başarıları, gerçekleştirdiği işlerle ilgili olarak Sargon'un anlattıkları, Sargon'un, Anum'un kendisini reddetmediğini vurgulaması ve Yukarı ve Aşağı ülkeyi zapt eden kral olarak, Adad'tan adaklarını çoğaltması dileğidir.¹²⁰ Metinde isimleri geçen yerler Batı İran'dan Akdeniz'e ve Anadolu içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafi alandır. Metinde Sargon, kazandığı askerî başarılarının bir özetini de vermektedir. Doğudan batıya kadar bütün ülkeleri zapt ettiğini; bir günde 70 şehri yendiğini; onların krallarını yakaladığını ve şehirlerini mahvettiğini anlatmaktadır. Metnin sonunda "Yukarı ve Aşağı Ülkeyi de" zapt ettiğini söylemektedir.¹²¹ Metinde Sargon'un Kaneş, Hahha, Hatti ve Hatura gibi Anadolu şehirleri ile ilgili icraatlarından bahsedilmektedir. Askeri operasyonlarının Tukriş, Gutiu, Alaşia ve Humanum Dağı gibi yerlere kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mağlup ettiği hükümdarların kıyafetleriyle dalga geçerek onları manipüle ettiği de metinde geçen bir başka detaydır. Puruşanda şehrinden ve kralından hiç bahsedilmemektedir.¹²² Şar Tamhari'den sonra Anadolu'da ele geçen bu ikinci tablet verdiği bilgiler açısından değerlidir. Tablet, Sargon'un Anadolu'daki faaliyetlerinin Şar Tamhari'de anlatılanlarla sınırlı olmadığını ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki organize ticari faaliyetlerin ilk ortaya çıkışının Sargon zamanında başladığının önemli bir göstergesidir.

Yazılı belgelerin yanı sıra arkeolojik veriler de bu bilgiyi doğrulamaktadır. Kütahya il merkezinin 25 km. kuzeybatısında, Seyitömer Linyit İşletmesi rezerv sahası içerisinde yer alan Seyitömer Höyüğü buna en iyi örneklerdendir. Höyük, etrafındaki depo odalarından çok sayıda buluntu vermiştir. Bunlardan en önemlileri Mezopotamya'dan geldiği saptanılan on adet silindir Akad mührüdür.¹²³

¹¹⁹ Soysal, agm, s.217.

¹²⁰ Günbattı (1997), agm, s.131-133.

¹²¹ Günbattı (1997), agm, s.147-148.

¹²² Soysal, agm, s.218.

¹²³ Bilgen, age, s.142.

Bu bilgiyi doğrulayan bir diğ er arkeolojik veri Kültepe’de de ortaya çıkmıştır. Kültepe’de T. Özgüç’ n yönetimindeki daha önceki kazılar, İlk Tunç  ağı I’ın son evrelerini ortaya çıkartmıştı. şimdiye kadar h y k üzerindeki en erken yerleşim İT  I’ın son evresine tarihlenen 18. seviyedir. İT  III’ n 11b ve 12. seviyesinde iki anıtsal yapı ortaya çıkartılmıştır (bir bina ve bir tapınak). Dikdörtgen planlı bir megaron olarak adlandırılan ve önünde uzun bir koridor ve bir taraça (sundurma) bulunan Kültepe 12. seviye tapınağının büyüklüğü, Batı Anadolu’nun en büyük ve en tanınmış Troya II megaronuna benzetilir. Kültepe/Kaniş’teki son  alışmalar, Anadolu’da şimdiye kadar keşfedilen en büyük başka bir mimari kompleksi ortaya çıkartmıştır. Bu kerpiç kompleks 13. seviyede bulunmuştur. Kompleksin büyüklüğü dikkate alındığında (en az 70 x 55m) içyapı olarak yorumlanamaz. Bunun yerine, resmi ya da idari amaçlar için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Burada Kuzey Mezopotamya  zelliklerine sahip mühürler, bulunmuştur. Bu mühürler, bazı odaların en sonunda onları tahrip eden yangından önce boşaltılmaları veya yağmalanmaları gerekmesine rağmen, depolama için kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Kültepe-Kaniş’teki İlk Tunç  ağı III. Tabaka seviyesinden keşfedilen nesneler, bölgesel ve uluslararası bağlantılara tanıklık etmektedir. Ancak, son kazıların en önemli keşfi, İT  seviyelerinden çıkartılan 1000 *bulla*’dan fazla bir koleksiyondur. Damga mühürlere ek olarak, İT ’nin bu geç döneminde de (İT  III) silindir mühürlü izler taşıyan bullalar bulunmuştur. Bu bullaların, Kuzey Suriye veya Mezopotamya’dan gönderilen paketlere bağlanmış oldukları düşünülmektedir. Bu da bize iki bölge arasındaki ekonomik bağlar için açık kanıtlar sağlar. Mezopotamya ve Suriye ile yakın ticari bağlar, İlk Tunç  ağı kadar erken bir zamanda, Akad’ın şar Tamhari’deki ipuçlarını yansıtırken, Kaniş’in Orta Anadolu’nun güçlü krallıklarından biri olduğuna da dikkat çekmektedir. Son kazılar, benzersiz bir damga ve silindir mühür koleksiyonunu ortaya çıkmıştır. Bu buluntular, Asur ticaret ağının güçlü ticari bağlarının M  2. Binyıl’da kurulmasından önce, Mezopotamya’dan Anadolu’ya gönderilen malların kanıtıdır. Bu kanıtlar, Orta Tunç  ağı’nın “Asur Ticaret Kolonileri  ağı” adıyla bilinen ticari dönemden önceki uluslararası ticaretin tarihi,  l eği ve örgütlenmesine ışık tutmaktadır.¹²⁴

¹²⁴ Kulakoğlu- zt rk, agm, s.2-3.

2.3. Eski Asurca Metinlerde Akadlı Tüccarlar

Kültepe’de ele geçen çivi yazılı belgelerde az sayıda da olsa Akadlı tüccarların Anadolu’daki varlıklarına işaret eden bilgiler vardır. Ayrıca, Kültepe metinlerinde “Akad kumaş”ından bahsedilemekte ve şehrin, dönemin önemli bir kumaş üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Akadlı tüccarların Anadolu’daki varlıklarına dair bilgi veren en önemli belge Kt. 79/k 101 no.lu metindir. Belgede; “DUMU A-şûr şu-um-şu ¹⁹⁾ KÙ.GÌ a-na A-ki-dí-im ²⁰⁾ A-mu-ri-im ²¹⁾ û Şu-bi-ri-im ²²⁾ ma-ma-an ²³⁾ la i-da-an ²⁴⁾ şa i-du-nu ²⁵⁾ ú-lá i-ba-la-aṭ” (*Hiçbir Asurlu Akadlılara, Amurrululara ya da Subartululara altın satmayacak! Satan kişi yaşamayacak (öldürülecek)!*) ifadeleri kaydedilmiştir. Asur kralının waklum unvanıyla Kaniş kārūm’una yazdığı, altın ticaretiyle ilgili Asur şehir meclisinde alınan kararı içeren bu önemli mektuptan anlaşıldığına göre; altın ticaretini tekeline almak isteyen Asur şehir meclisi (*bēt ālim*), tüccarların sadece kendi ararlarında altın alışverişi yapabilecekleri, Anadolu’da karşılaştıkları Subartulu, Akadlı, Amurrulu ya da herhangi bir başka kimseye altın satamayacakları kararının alındığı ifade edilmektedir.¹²⁵

Akad kumaşı ile ilgili olarak ise CCT 5, 32a; *ra-qú-tum ša A-ká-dí-i*, “Akad cinsi *raqqatum* kumaşı, TC 3, 128’de ise *TÚG ša A-ká-dí-e* “Akad kumaşı”¹²⁶ ifadeleri geçmekte ve Akad şehrinde üretilen kumaşların Asurlu tüccarlar vasıtasıyla Anadolu’ya getirildiği ve yerel Anadolu pazarlarında satışa sunulduğu görülmektedir.

¹²⁵ Hakan Erol, “Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi”, *Ankara Üniversitesi DTCFD*, Cilt: 52/2 (2012), s.2.

¹²⁶ Remzi Kuzuoğlu, *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s.24-25.

III. BÖLÜM

EBLALI TÜCCARLAR

En eski dönemlerden beri çivi yazılı belgelerde kaydedilmiş olan ve şimdiki adı Tell Mardikh olan Ebla, Halep'in 53 km güneybatısında yer almaktadır. Krallık, en güçlü dönemlerinde (M.Ö. 2600-2240) Kuzey Suriye, Lübnan ve Kuzey Mezopotamya'nın bir kısmına egemen olmuştur. Mısır, İran ve Sümer gibi uzak coğrafyalarla ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ebla'da yapılan kazılardan çıkan arşivler bu ilişkiler hakkında bilgiler verir. Ebla kazıları 1964'te Paolo Matthiae tarafından yönetilen Roma Üniversitesi'nden bir arkeolog ekibi ile başlamıştır. 1975 yılında Matthiae'nin başkanlığındaki ekip, depolandıkları raflarda neredeyse hiç bozulmadan ya da çok az bozulmuş bir şekilde Ebla hakkında zengin bir bilgi kaynağı sunan 15 bin kadar tablet ve tablet parçasından oluşan kent arşivini gün ışığına çıkartmıştır.¹²⁷

Kaynaklardan Ebla'nın zengin bir krallık olduğu anlaşılmaktadır. Zenginliğin bir kısmı tarımsal faaliyetlerden bir kısmı da hayvancılıktan kaynaklanıyordu. Kuzey Suriye'nin zengin ovalarında, arpa, buğday, zeytin, incir, üzüm, nar ve keten yetiştiriliyor; sığır, koyun, keçi ve domuz besleniyordu. Ayrıca Ebla, bugün Lübnan ve güneydoğu Türkiye'de, gümüş ve kereste bakımından zengin olan 17 şehir-devlet grubunu kontrol etti. Kent bir üretim ve dağıtım merkeziydi. Şam kumaşı da dâhil olmak üzere keten ve yün, üretilen ana ürünlerdi. En önemli ikinci etkinlik, maden işletmeciliği idi. Altın, gümüş, bakır, kalay ve kurşun eritilip bunlardan çeşitli alaşımlar elde ediliyordu.¹²⁸ Roma Üniversitesi'nden Dr. Alfonso Archi ise altın ve gümüşü Anadolu'dan aldıklarını belirtmiştir.¹²⁹ Ağaç işleri ve zeytinyağı, şarap ve bira üretimi de önemli ticari faaliyetler arasındaydı. Ebla ekonomisinin üçüncü dayanağı ticaretti. Dokuma ve imalat ürünleri ile zeytinyağı ana ihracatıydı; en önemli ithal ürünleri ise altın, gümüş, bakır, kalay, değerli

¹²⁷ Ana Britannica, *Ebla*, Cilt: 7, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1992, s.602.; Sebahattin Bayram, "Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaplardakilerin Karşılaştırılması", 3. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, 16-22 Eylül 1996, s.53.; Emin Bilgiç, "Kapadokya Metinlerinde Ebla", *XI. Türk Tarih Kongresi (I. Cilt)*, Ankara 1990, s.181.

¹²⁸ Ana Britannica, agm, s.602.

¹²⁹ Alfonso Archi, *Ebla and Its Archives: Text, History and Society*, Gonzalo Rubio (Ed.), Vol: 7, Boston/Berlin (2015), s.21.

taşlar ve koyunlar vardı. Coğrafi konumundan dolayı Ebla, transit ticaretten de büyük gelirler elde ediyordu. İran, Anadolu ve Kıbrıs'tan gelen mallar Sümer ve Mısır gibi uzak devletlere gönderiliyordu.¹³⁰ G Sarayı arşivlerine göre Ebla'nın tarım, bağcılık, hayvancılık, tekstil ve metalürji endüstrilerine dayanan sağlam ve girişimci bir ekonomisi vardı. Altın ve gümüş, Saray G arşivlerinde bol miktarlarda kaydedilmiştir. Bununla birlikte Ebla krallığı, Türkiye ile Suriye arasındaki sınırın yakınında bulunan diğer krallıklarla temas kurdu. Ebla kentinden çıkan yazılı kaynaklar, Mari, Emar, Tuttul ve Asur gibi Kuzey Mezopotamya kent-devletlerinden bahsetmektedir. Ebla'daki saray belgeleri, bu kentler arasında büyük çaplı diplomatik ve ticari ilişkilerin varlığından söz etmektedir. Örneğin, Ebla'daki kraliyet arşivlerine göre, Harran krallığından kraliyet bireyleri ve temsilcileri kabul edilmiştir. Harran ayrıca Ebla ve diğer krallıklar için koyunların tahsis edildiği bir yer olarak da kaydedilmiştir. Ebla ve Harran arasında yoğun diplomatik ilişkilerin olduğu ve bu iki bölge arasında düzenli tunç, gümüş, dokuma ve altın eşyalarının ticareti yapıldığı belgelerde anlatılmaktadır.¹³¹ Ebla ve diğer şehir devletlerinin Yakın Doğu ile ticari faaliyetlerinden bahseden metinler ele geçirilmiştir. Bunlar Ebla tabletlerinde idari metinler içerisinde ele alınmıştır.¹³² Fakat yeni kazı sonuçlarına göre 2000-1600 tarihleri arasında, Mardikh III aşamasında Ebla'nın Güney Mezopotamya ile ilişkileri giderek azalmıştır. Ebla ismine İsin Hanedanı'nın¹³³ başlarında bir defa Eski Babil yer adları listesinde görülmüştür. 1600'lerden sonraki Suriye ve Mezopotamya kaynaklarında ise Ebla'ya dair atıflar iyice azalmaktadır.¹³⁴

Ebla'nın İlk Tunç Çağı Anadolu'ya yayılımının değerlendirilmesi daha zordur. İtalyan Prof. Giovanni Pettinato, Ebla hakkında araştırmalarını yaparken Kaniş'e düzenli olarak göndermeler yapmakta ve Kaniş'in "Ebla'nın ellerinde" olan on yedi krallık arasında olduğunu belirtmektedir. Pettinato, Kaniş'i daha sonra son Asur ticareti ile eşleştirmiştir. Bu da Ebla'nın Anadolu'ya emperyal girişimini ortaya koymaktadır.¹³⁵

Ebla'nın ticari aktivitelerini destekleyen unsurlardan en önemlileri diplomasi ve zaman zaman çıkan savaştır. Örneğin Fırat ve Galih nehirlerinin kesiştiği noktada ve stratejik bir

¹³⁰ Ana Britannica, agm, s.602.

¹³¹ Christoph Bachhuber, "Sumer, Ebla, Akad and Anatolia", H. E. W. Crawford (Ed.), *The Sumerian World*, içinde, Routledge, New York 2013, s.500.; Hatice Gül Küçükbezi, "M.Ö 2. Binyıl'ın İlk Çeyreğinde (Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda) Orta Anadolu'nun Sosyo Ekonomik Yapısı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s.11.

¹³² Bayram (1996), agm, s.55.

¹³³ Mezopotamya tarihinde III. Ur Sülalesinin yıkılmasından sonra gelen devir, M.Ö 1960-1750 yılları arasına tarihlenen İsin-Larsa devridir. Bkz. Memiş (2015), age, s.47.

¹³⁴ Bayram (1996), agm, s.183.

¹³⁵ Bachhuber, agm, s.502.

konumda bulunan Emar, hanedan evliliği ile Ebla'ya bağlandı. Hammazi, Ebla'nın İran'daki ticari ve diplomatik müttefikiydi. Bunun yanı sıra diğer şehirlerle de ticari anlaşmalar yapılmıştır. Fırat Nehri'nin güneydoğusundaki Mari (bugünkü Tel el-Hariri, Suriye), Ebla'nın büyük ticari rakibiydi. Ebla ordusu iki kez Mari'ye karşı yürümüş ve Ebla askeri bir vali aracılığıyla Mari'yi yönetmiştir. Ebla'da krallık babadan oğula geçmiyor, krallar belli sürelerle başta kalıyordu. Alınan kararlarda bir yaşlılar meclisi de kralın yanı sıra söz sahibiydi. Kralın atadığı ve ikisi Ebla şehrinde bulunan 14 vali, Ebla'ya bağlı illeri yönetiyordu.¹³⁶

Ebla'nın dinine gelince, dinleri çokluydu ve temelde Kenan dinine dayanıyordu. Dabir isimli tanrıyı, şehrin koruyucu tanrısı olarak benimsemişlerdi. Ancak Dagon, Sipiş, Hadad, Balatu ve Astarte adlı tanrılara da tapmışlardır. Ebla'nın dili ise eski bir Sami dilidir. Ebla dilinin geçmişteki yapısını büyük ölçüde koruyan en eski Sami dili olduğu sanılmaktadır. Yerel bir dil olmasının yanı sıra Ebla dilinin Naram-Sin'in Ebla'ya saldırıp yıkmasına kadar bütün bölge halkının kullandığı temel eğitim dili olduğu düşünülmektedir. Bu dil üzerindeki araştırmalar, Ebla kentinin etkisinin kuzeyde Hitit bölgesinden güneyde Mısır'a kadar uzanan geniş bir alana yayıldığını göstermiştir. Bunun yanı sıra tabletler ise Sümer çiviyazısıyla yazılmıştı. Bunlar Adab ve Ebu Selabih'te (bugünkü Irak) bulunan tabletlerdeki yazılarla çok büyük benzerlik göstermekteydi. Metinler, Sümerli öğretmenlerin Ebla'ya geldiklerini ve Adab yakınında bir "Ebla Kanalı"nın bulunması da Eblalılar'ın da Sümer ülkesine kadar gittiğini ortaya koymaktadır. Şimdiye kadar elde edilen sözcükler, hecelgeler (hece işaretleri listesi), coğrafi ad endeksleri, gazeteler ve öğrenci alıştırmaları, Ebla'nın büyük bir eğitim merkezi olduğunu göstermektedir.¹³⁷

Ebla'nın zenginliği Akad hanedanlığının dikkatini çekmiştir (MÖ 2334–2154). Sargon'un fetih girişimlerini başlattığı hedeflerinden birisi de Kuzey Suriye'dir. Akad orduları Fırat boyunca ilerleyerek Mari (Tel Hariri) ve Ebla (Tel Mardikh) gibi iki krallığı denetim altına almıştır. Yazılı belgelere göre Sargon, bu seferleriyle Sedir Ormanları ve Gümüş Dağlarına kadar ulaşmıştır.¹³⁸ Kazılar sırasındaki keşiflerden dolayı Sargon'un Ebla'yı ele geçirdiği bilgisi, şüphe uyandırmıştır. Şehri tahrip eden yangının Sargon'un torunu Naram-Sin'in (M.Ö. 2240) bir saldırısının sonucu olduğu düşünülmektedir. Naram-Sin bir kitabesinde bu iki memlekete karşı "insanoğlunun yaratılışından beri kimsenin muvaffak olamadığı

¹³⁶ Ana Britannica, agm, s.602.

¹³⁷ Ana Britannica, agm, s.602.

¹³⁸ Köroğlu, age, s.78.

başarılar gösterdiğini” belirterek övünmüş ve kendisini “Kudretli kral, dört kıtanın kralı, Armanum ve Ebla’nın fatihi” olarak vasıflandırmıştır.¹³⁹ Naram-Sin’in hedeflerinden biri de, dedesinin ele geçirmiş olduğu toprakları da içine alan bölgelerde denetim kurmaktır. Askeri başarılarını anlattığı anıtlardan birinde Fırat üzerinden ilerleyerek Halep yakınındaki Ebla’ya yeniden saldırdığını ve burada bulunan Sami kökenli güçlü bir krallığı yıktığını belirtmiştir. Arkeolojik kazılara göre de kent Akad döneminde tahrip edilmiştir.¹⁴⁰

250 yıllık bir yoksullaşma döneminden sonra, bir Amorite¹⁴¹ grubu Ebla’yı yağmalayarak kendi hanedanlığını kurmuştur. Amoritler, kentte sarayı ve bir tapınağı yeniden inşa etmişlerdir. Ebla kazılarında, Amorit krallarından birini temsil eden bir heykel ele geçirilmiştir. Ayrıca bu çalışmalar sırasında Firavun htp-ib-Re’ye (M.Ö. y.1765) ait kemikten yapılma süslü bir hükümdarlık esasının ele geçmesi ise Mısır ile ilişkilerin yeniden kurulduğu anlamına gelmektedir. Ebla’nın son tahribatı ise, Orta Doğu’yu M.Ö. 1650-1600 arasında saran büyük karışıklıklar sırasında meydana gelmiştir.¹⁴² 2600 civarında kurulmuş olduğu düşünülen bir bina olan Kraliyet Sarayı G’de (Palace G) farklı odalarda, M.Ö. 24. yüzyılın sonlarında tarihlendiği düşünülen son üç ebla kralının zamanlarıyla ilgili yaklaşık 3000-3500 metin bulunmuştur. Bu krallar; Yigriş-Halab, Yirkab-damum ve Yitgar-damum’dur. Bu metinlerin çoğu gündelik idari faaliyetlere atıfta bulunur. Politik ve dini konularla ilgili metinler de vardır. İlahi ve büyü hakkındaki metinlerin yanı sıra, mektuplar, ayinler ve anlaşmazlık hakkındaki yargı belgeleri de yerel özellikleri gösterir. Paolo ve ekibinin kazı çalışmaları sonucu keşfedilen kalıntılarda yerel bir kral Yibbit-lim’den bahseden heykel üzerine yazılmış bir yazıt bulunmuştur. Burada Ebla’nın üç kez tahrip edildiğinden bahseder. İlk önce 2300 civarında, sonra 2000 civarında ve son olarak 1600 civarında.¹⁴³ Akad krallarından biri tarafından yıktırıldığı zannedilen İlk Tunç Çağı’ndan G sarayında çivi yazılı metinlerden oluşan bir arşiv ve yıkılan saraydan geriye kalan zarif eşyalar ortaya çıkarılmıştır.¹⁴⁴

Ebla kazılarında kendi aralarında alt birimlere ayrılan ve bunların tarihlemelerini, dönemlerini ve Suriye’deki Eskiçağ dönemlerini ortaya koyan 7 tabaka tespit edilmiştir. Bu tabakalar, M.Ö. 3500’lerden M.S VII. Yüzyıla kadar iskân olduğunu göstermektedir.

¹³⁹ Bilgiç (1990), agm, s.182.; Ana Britinnica, agm, s.602.

¹⁴⁰ Köroğlu, age, s.81.

¹⁴¹ M.Ö 3. yüzyılda Mezopotamya, Filistin ve Suriye dolaylarında yaşamış olan yar-göçer halktan kişi. Amurru kelimesinden gelmektedir.

¹⁴² Ana Britannica, agm, s.602.

¹⁴³ Marco Bonechi, “Ebla”, *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, D. C. Allison Jr. - V. Leppin - Choon-Leong Seow - H. Spieckermann - B. D. Walfish - E. Ziolkowski edd., Berlin - Boston 2013, s.248.

¹⁴⁴ Bayram (1996), agm, s.55.

Ebla Krallığı'nın Tabakaları¹⁴⁵

Mardikh I	c.3500-2900	-	Prohistorik Dönem
Mardikh IIA	c.2900-2400	Eski Bronz I-III	Eski Önsuriye Dönemi
Mardikh II BI	c.2400-2250	Eski Bronz IV A	Olgun Önsuriye Dönemi
Mardikh II B2	c.2250-2000	Eski Bronz IV B	Geç Önsuriye Dönemi
Mardikh III A	c.2000-1800	Orta Bronz I	Arkaik Eski Suriye Dönemi
Mardikh III B	c.1800-1600	Orta Bronz II	Olgun Eski Suriye Dönemi
Mardikh IV A	c.1600-1400	Geç Bronz I	Erken Orta Suriye Dönemi
Mardikh IV B	c.1400-1200	Geç Bronz II	Yakın Orta Suriye Dönemi
Mardikh V A	c.1200-900	Demir I	Yeni Suriye Dönemi veya Arami ve Yeni Hitit Çağı
Mardikh V B	c.900-720	Demir II	
Mardikh V C	c.720-535	Demir III	
Mardikh VI A	c.535-325	-	Pers Çağı
Mardikh VI B	c.325-60	-	Hellenistik Çağ
Mardikh VII	III-VII yüzyıllar	-	Geç Roma ve Bizans Çağı

3.1. Ebla Tabletleri

Ebla Krallığı'nın maddi kültürü hakkında zengin arkeolojik buluntular bol miktarda bilgi sunsalar da, Ebla, genellikle 3. Binyıl çivi yazılarıyla bilinmektedir.¹⁴⁶ Çivi yazılı tabletler ise 1974 yılında bulunmaya başlanmıştır. Fakat asıl buluntular 1975'te ve 1976'da 15.000'den fazla tabletin ele geçirilmesiyle gün yüzüne çıkarılmıştır. Ebla'da bulunan tabletler Mardikh II B I seviyesinden ele geçirilmiştir. Bu safha Erken Bronz IV A'ya eklenmektedir ve M.Ö. 2400-2550 arasına tarihlenmektedir. Bulunan tabletler arasında kırık tablet sayısı oldukça fazladır. Çoğu parçanın ancak tek bir tablete ait olduğu tespit edilmiştir. Bu tabletlerin gerçek sayısının 5000-6000 civarında olduğu zannedilmektedir. Tabletlerin büyük bir kısmı idari metinlerden oluşmaktadır. Bu türden binlerce metin ele

¹⁴⁵ Bayram (1996), agm, s.54

¹⁴⁶ Bonechi, agm, s.248.

geçirilmiştir. Fakat edebi metinler içerisinde okunan destan türünden metinler azdır. Tabletlerin konuları sekiz başlıkta toplanabilir. Bunlar;

1-İdari Metinler,

2-Hukuki Metinler

3-Mektup Tarzındaki Metinler

4-Tarihi Metinler

5-Dini Kült Metinleri

6-Dini Sihir Metinleri

7-Edebi Metinler

8-Sözlük ya da kelime bilgisine ait metinler ve okul metinleridir.¹⁴⁷

Ebla metinleri Sümer çivi yazısıyla (alfabesiyle) yazılmıştır. Yazı, Eski Akadca da olduğu gibi geliştirilmiş ve işaretler II. Erken Hanedanı'nın sonunda Kuzey Sümer okullarından alınmıştır. Bahsi geçen metinlerde kullanılan yazının dili I. J. Gelb tarafından “Ebla'nın 8 dili” başlığı altındaki açıklanmıştır. Bunların değişik diller ve lehçeler olabileceği de düşünülmektedir. Bu diller;

1-Ön-Sami ve Hint Avrupa Dili,

2-Eblaca a) İlk Eblaca b) Klasik Eblaca c) Geç Eblaca,

3-Marice a) Ön Sargon Dili b) Sargon ve III. Ur Dili c) Son-III. Ur Dili,

4-Amurru Dili,

5-Eski Akadca (Kişce),

6-Sümerce,

7-Hurice,

8-Ebla isimlerindeki Sâmî olmayan unsurlar.

I.J.Gelb, Ebla'ya en yakın dil akrabalığının öncelikle Eski Akadca daha sonra Amurruca, Ugaritce ve İbranice ile kurulabileceğinden bahsetmiştir. Pettinato, Eblaca'nın; Fenikece, Ugaritce ve İbranice'nin de dâhil olduğu bütün Kenanî lehçelerin atası olan bir Kuzeybatı Sami dil olduğunu iddia etmektedir. I.M. Diakonoff ise Eblaca'nın Afrasya dil kolunda,

¹⁴⁷ Bayram (1996), agm, s.54-55.

Sâmi ailenin çok eski bir dili olduğu görüşündedir. Eblaca'nın Akadca veya Akadca'nın bir lehçesi olduğu görüşü de vardır.¹⁴⁸ Kemalettin Koroğlu'na göre Ebla dili de Sami kökenli bir dildir fakat Batı ve Doğu Sami dillerinden bir takım farklı özellikleri vardır. Bu dil ile ilgili bilgilerin çoğu, G Sarayı'nda bulunan arşivdeki binlerce yazılı tablete dayanmaktadır.¹⁴⁹

3.2. Eski Asurca Metinlerde Eblalı Tüccarlar

Eblalı tüccarların Anadolu'daki ticari faaliyetleri hakkında 6 Eski Asurca belge bilgi vermektedir. BIN VI 193 no.lu metinde; Eblalı birisine borçlu olunan veya Eblalı birisinden alacaklı olunan 4 mina bakırdan söz edilmektedir. Metnin ilgili satırlarında 4 ma-na Eb-lá-i-um “4 mina bakır Eblalının” ifadesi geçmektedir.¹⁵⁰ Borç ödenmesiyle ilgili Kt n/k 1388 no.lu metinde ise *Ebla, tuppam şa hubul Lamasşatim, DUMU. <SAL> Şō-Dagan, Kuzzia amtia u Aba Ebla'im dinim.* “Şō-Dagan'ın kızı Lamasşatim'in borcuna ait vesikayı bana ver!” cümlesinde “Eblalı Aba” olarak Eblalı bir şahsa atıf yapılmaktadır.¹⁵¹ Kt 91/k 338 no.lu metin; 3 şeqel gümüşün “yünleri alan” Eblalı bir kişide olduğuyla ilgili bilgi vermektedir. Metinde 3 GÍN KÚ.B iš-ti Eb-lá-i-im ša SÍG.Hİ.A il₅-qé-ú “3 şeqel gümüş yünleri alan Eblalıdır” kaydı mevcuttur.¹⁵² TPAK 1, 109 no.lu metinde de: “Suea'nın üzerinde Šu-Anum'un 1 mina 4 şeqel gümüşü vardır. Suea adına Eblalı'ya ödeyecek.” denilmekte olup adı belirtilmeyen Eblalı bir şahıstan bahsedilmektedir.¹⁵³

Kt 94/k 421 no.lu metinde Eblalıları ile ticari iş yapılamayacağı ifade edilmekte, ancak neden ticaret yapılamayacağı hususunda bir bilgi verilmemektedir. Metinde bu hususla alakalı şu ifadeler kaydedilmektedir: *a-šu-mí É Šu-Be-lim ša ta-áš-pu-ra-ni lá na-tú-ma a-na Eb-lá-i lá uš-té-bu-lu* “Šu-Belum firmasıyla ilgili (konu) uygun değildir ve Eblalıları ile ticaret yapamayacaklardır.”¹⁵⁴

ATHE 32,17 no.lu metin bakır satın almak için Anadolu'ya çok sayıda Eblalı kişilerin geldiğini ve Kaniş ile Ebla arasında canlı bakır ticaretinin yapıldığını göstermesi açısından çok önemlidir. Metinde; “*eri'um ibaşši Ebla'iō mādutum illikōnimma eri'um ma'dum ina*

¹⁴⁸ Bayram (1996), agm, s.56.

¹⁴⁹ Koroğlu, age, s.35.

¹⁵⁰ Erol (2015), agm, s.432.

¹⁵¹ Bilgiç (1990), agm, s.186.

¹⁵² K. R. Veenhof, *Kültepe Tabletleri VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s.186.

¹⁵³ Cecil Michel- Paul Garelli, *Tablettes Paleo-Assyriennes De Kültepe*, De Boccard, Paris 1997, s.178-179.

¹⁵⁴ Veenhof (2017), age, s.186.

ekallim işşiiqilşunōtima...” “*bakır mevcuttur. Birçok Eblalılar buraya geldiler. Onlara sarayda çok bakır tartıldı...*” denmekte olup bu ifadeler, Anadolu içerisindeki bakır ticaretinin sadece Asurlu tüccarların tekelinde olmadığını göstermektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Hakan Erol, ”ina maqāt ubrī lu kaspam lu hurāşam aşāmma...” “Yabancılar Geldiğinde ya Gümüş ya da Altın Satın Alacağım”, *Cahit Günbatı'ya Armağan, içinde*, Ankara Üniversitesi DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Sümeroloji Anabilim Dalı Yayınları no: 417, Ankara 2015, s.90.; Bilgiç (1990), agm, s.186.

IV. BÖLÜM

AMURRULU TÜCCARLAR

Amurrular, Aramiler ve İbraniler gibi Batı Sami kökenli toplumlardan biridir. Samiler'in kökeni meselesi karışık bir konudur. Bu konuda bugüne kadar pek çok görüş ileri sürülmüştür; bazı görüşler Suriye- Filistin bölgesine, bazı görüşler Mezopotamya'ya ve bazı görüşler ise Orta Asya'ya dairdir. Günümüzde arkeolojinin vermiş olduğu veriler ve tarih araştırmaları sonunda, farklı isimlerle anılan Sami kavimler, değişik zamanlarda ve genellikle göçebe bir halde Arabistan Yarımadası'ndan gelerek Mezopotamya ve Suriye'de yaşayan kavimlerle karşılaştıktan sonra yüksek bir uygarlık meydana getirmişlerdir.¹⁵⁶

Eski Mezopotamya tarihinde dört büyük Sami Göç hareketi görülür. Birinci büyük Sami Göçü, M.Ö. 3. Binyıl başlarına kadar geriye giden ve M.Ö. 2500'lerde daha da yoğunlaştığı tahmin edilen Akadlar'ın göçüdür. İkinci Sami göçü M.Ö. 3. Binyıl sonları ile 2. Binyıl başlarında meydana gelen Amurru ya da Martu göçleridir.¹⁵⁷ Üçüncü büyük Sami göçü, Ege göçlerinin meydana getirmiş olduğu karışıklıklardan yararlanarak, aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam eden Arami kabilelerinin göçleridir. Dördüncü büyük göç ise M.S 7.yy'da gerçekleşen Müslüman Araplar'ın başta Mezopotamya olmak üzere bir taraftan Suriye ve Filistin'e, diğer taraftan Mısır ve Kuzey Afrika'ya yayılmaları meselesidir.¹⁵⁸

Amurrular hakkında bilinenler, diğer kavimlerin yazılı vesikalarında yer alan parça parça bilgilere dayanmaktadır. Bunların başında Mezopotamya ya da Suriye kökenli çivi yazılı kaynaklar gelmektedir. Aynı zamanda Mısır kaynakları da az da olsa bilgi verir. Yazısız olan kaynaklar ise daha az kayda değerdir. Çünkü Amurrular ile ilgili arkeolojik veriler son derece azdır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Bülbül-Memiş, age, s.5.; Nazan Sünbül, "Geçmişten Günümüze Göç", Osman Köse (Ed.), *Eski Mezopotamya Tarihinde Sami Göçleri*, içinde, Canik Belediyesi Kültür Yayınları No: 20, Samsun 2017, s.64.

¹⁵⁷ Bülbül-Memiş, age, s.6.; Memiş (2015), age, s.35.

¹⁵⁸ Bülbül-Memiş, age, s.7.

¹⁵⁹ Bülbül-Memiş, age, s.11.

Amurrular 3. Binyıl sonlarında Suriye'den hareketlenerek Fırat üzerinden kabileler halinde Mezopotamya'ya gelmişlerdir. Sümerce'de MAR.TU (batı) , Akadca'da Amurru olarak adlandırılan bu toplum, literatürde İbranice biçiminden dönüştürülen Amoritler olarak da anılırlar. Göçebe yaşam biçimleri nedeniyle, yazılı belgelerde abartılı bir biçimde "tanrıya ibadet etmeyen" , "ölülerini gömmeyen" ve "buğdayı tanımayan" insanlar olarak tanımlanmışlardır.¹⁶⁰ Mari mektupları da onların sosyal hayatları hakkında bilgi verir. Bu mektuplarda onlarda, başıboş ve otorite tanımayan şeklinde ifade edildiği gibi, hayatları boyunca hiç evlerinin olmadığı, çığ et yedikleri ve ölenlerinin gömülmediği de ifade edilmektedir. Bazı araştırmacılar onların hayatlarıyla günümüz çöl bedevilerinin hayatlarını benzetir. Örneğin "Martu tanrısının evliliği mitosu" adlı metin onların hayat tarzları hakkında bilgi verir. Bir Sümer mitosu olan bu metinde Martu tanrısı şöyle tasvir edilir; *"O, dağın eteğindeki mantarlara eşeliyor; dizlerini nasıl bükeceğini bilmiyor; çığ et yiyor; sunu (takdime) yapmayı bilmiyor; rüzgârın ve yağmurun dövdüğü bir çadırda yaşıyor; hayatı boyunca bir evi olmamıştır; ölüsünü gömmeyi bilmiyor."*¹⁶¹ Eşnunna'dan elde edilen bir tablette de benzer şekilde Amurrular şöyle ifade edilmektedir: *"Onlar itaat nedir, bilmiyorlardı, çığ et yiyorlardı, bütün hayatları boyunca bir evleri olmamıştı, ölen arkadaşlarını gömmüyorlardı, şimdi (her) Martu'nun bir evi var, zahiresi var."*¹⁶²

Amurru göçü, Mezopotamya'da, nüfussal açıdan da önemli gelişmelere neden olmuştur. Öncelikle Guti, Sümer, Elam ve Akadlıların yaşadığı Mezopotamya'da kurallara göre yaşayan, kentleri kuran, Sümer kent sakinleri ve medeni kültürle bütünleşen Akadlıların, bedevi ve daha sert yapıda olan Amurruların idaresine girmesi, Sümer-Akad rekabetinin azalmasına neden olmuştur.¹⁶³

Amurru (Martu) bedevilerini eski alışkanlıklarından vazgeçirmek ve şehir hayatına alıştırmak amacıyla, Hammurabi kanunlarında cezalar son derece ağır ve şiddetlidir. Örneğin "yalancı şahitlik yapmanın" (madde 3), "mabetten bir şey çalmanın" (madde 6), "çocuk çalmanın" (madde 14), "iftira etmenin" (madde 1) cezası ölümdür. Bunların yanında, Hammurabi Kanunları'nda "suçluyu hayvanla sürüklemek" (madde 256), "bileğini kesmek" (madde 253), suya atmak" (madde 143) gibi çoğu ölümle sonuçlanan ağır cezalar

¹⁶⁰ Köroğlu, age, s.96-97.; Sünbül, agm, s.66.

¹⁶¹ Bahar, age, s.49-50.; Bülül-Memiş, age, s.104.

¹⁶² Sünbül, agm, s.66.

¹⁶³ Sünbül, agm, s.67.

da vardır. Bütün Sami kavimlerde görülen "talion" yani "kısasa kısas" prensibi, Hammurabi Kanunları'nın da esasını teşkil eder.¹⁶⁴

Amurru göçleri, Sami göçlerinin ikinci aşamasını oluşturur. Bu İkinci göç dalgası, Amurrular'ın Filistin ve Suriye üzerine akışlarıdır. Amurrular, ilerleyen süreçte tüm Mezopotamya kentlerinin yönetimini ellerine geçirmişlerdir. Mezopotamya'nın en kalabalık kavim gruplarından birini oluşturmuşlardır. Amurrular'ın söz konusu bölgelere (Filistin-Suriye ve Mezopotamya) girmesiyle birlikte buralarda yaşayan kavim gruplarıyla karışıp kaynaşmalar meydana gelmiş, bu da etnik yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir. Daha sonra böyle birçok Martu kabilesi güneye, kuzeye ve doğuya yerleşmiştir. Kuzeye yerleşen Martular buradaki yerli Hurri halkıyla soy bakımından karışarak, Asurlular denilen kavmi oluşturmuşlardır.¹⁶⁵

Amurru memleketinin yeri meselesi uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Fakat yeni yeni teoriler ileri sürüldüğünden bilimsel bir uzlaşma yoktur. Bu konuda farklı görüşler vardır. Edouard Paul Dhorme'ye göre, Amurru ülkesi, Fırat nehri ile Akdeniz arasında kalan tüm coğrafyayı içine alır. J.R Kupper'e göre Amurruların memleketi Suriye'de sınırlı bir saha (Cebel Bişri) idi. A. Poebel ve N. Kramer, Amurruların Arabistan'dan geldiğini kabul etmektedir. Bu konuda şahıs isimlerinin sağladığı bilgileri kullanmak güçlükler yaratır. Ancak amurru veya mar.tu olarak bilinen bir kişi Babilce, Sümerce, Asurca veya Hurrice bir isim taşımış olabilir.¹⁶⁶

Köroğlu'na göre de Amurruların anavatanları olan bozkırlarda ya da göç ettikleri kentlerde varlıklarına kanıt olarak tanımlanabilecek arkeolojik bir kalıntı yoktur. Bunun sebebi onların büyük oranda hayvancılığa dayalı hareketli yaşam biçimleridir. Bu yüzden Mezopotamya tarihindeki izleri daha çok adları aracılığıyla izlenebilmektedir. Babilli Hammurabi gibi, 2. Binyıl boyunca pek çok kentte kralların Amurru kökenli isimler taşıması, buralara yerleşenlerin yaşam biçimlerini değiştirerek bölgeye adapte olduklarını gösterir. Ancak kırsal alanda kalanlar geleneksel göçebe yaşam biçimini uzun süre korumuşlardır.¹⁶⁷

Nitekim çok geçmeden Mezopotamya'daki Amurru sayısı giderek artmıştır. Buna göre, M.Ö. 2400-2350 yılları arasına tarihlenen ve Ebla'dan çıkarılan metinlerde Mar-tu^{ki} veya

¹⁶⁴ Memiş (2015), age, s.51

¹⁶⁵ Bülbül-Memiş, age, s.46-48.; Cemil Bülbül, "Aramiler", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XIX, Eylül 2014, s.406.

¹⁶⁶ Bülbül-Memiş, age, 21-22.

¹⁶⁷ Köroğlu, age, s.97.

Mar-tum^{ki} memleketinden ve oradan gelen kimselerden bahsedilir. Hatta bu metinlerde Amuti isimli bir Mar-tum^{ki} kralından bile söz edilir. Bu da demek oluyor ki Akad devletinin tarih sahnesine çıkmasından az önce Amurrular tarih sahnesindeki yerini almıştır.¹⁶⁸ Bu dönemde Amurrular, Akdeniz ve Mezopotamya arasındaki coğrafyada Babil, İsin, Larsa, Tel Brak, Halep ve Karkamış'da bir takım kent krallıkları kurmuşlardır.¹⁶⁹

Akadlar, dünya tarihinin bilinen ilk imparatorluğunu kurmayı başaran Sami kökenli bir kavimdir. Akadlı Sargon önce Güney Mezopotamya'daki Sümer şehirlerini zapt etmiş, ardından da Kiş Krallığını ortadan kaldırmıştı. Mezopotamya'da siyasi birliği sağlayan Sargon, kendisini “Şarkışşati” olarak ilan ettikten sonra dört bir yönde seferler yapmıştır. Suriye, Elam ve Anadolu topraklarına girmiş, bu ülkelerdeki şehir devletlerini vergiye bağlamıştır. Torunu Naram-Sin'in iktidarı sırasında güneydeki bütün Sümer şehirleri (Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Nippur vs.) Naram-Sin'e karşı bir ittifak oluşturdular. Öte yandan, bu devirde Anadolu şehirleri de Akad kralına karşı ayaklanmışlardır. 17 Anadolu kralı, Sargon zamanında kaybettikleri bağımsızlıklarını yeniden kazanabilmek umuduyla büyük bir mücadelenin içine girmişlerdir. Ayaklanmaya iştirak eden 17 kraldan biri de, Amurru Kralı Huwaruwaş idi. Fakat o dönemlerde henüz Anadolu topraklarında Amurrular'ın varlığına rastlanmadığından, burada geçen Amurru şehir devleti, muhtemelen Anadolu topraklarına en yakın mesafedeki Kuzey Suriye'den ittifaka katılmıştır. Akad kralının aktardığı tek taraflı bilgiye göre içlerinde Amurru kralının da bulunduğu ittifak, Naram-Sin tarafından mağlup edilmişti. İktidarının sonlarına doğru Naram-Sin Gutiler tarafından ağır yenilgiye uğratılmıştır. Naram-Sin'den sonra yerine geçen oğlu Şarkalişarri döneminde de huzursuzluk ve anarşi devam etmiştir. Şarkalişarri bırakmış olduğu vesikalarda Elamlar'a, Gutiler'e ve Amurrular'a karşı zaferler kazandığını iddia etmektedir. Buradan Naram-Sin zamanında Anadolu krallarının oluşturduğu ittifaka katılan Amurruların Şarkalişarri zamanında inkârı olmayan bir güç haline geldiğini anlayabiliriz.¹⁷⁰

Kuzey Suriye'deki Hitit vassalleri ile sınırı bulunan ve Mısır hâkimiyet sahası içinde yer alan Amurru'nun konumu hayli önemliydi. Çünkü Amurru ülkesi, Suriye sahillerinin başındaki ticari rotayı kontrol ediyor ve Mısır'a giden kara ve deniz güzergâhının üzerinde bulunuyordu. Mısır ve Hitit arasında tampon bir ülke konumunda olmalarını değerlendiren

¹⁶⁸ Bülbul-Memiş, age, s.36.

¹⁶⁹ Bahar, age, s.50.

¹⁷⁰ Bülbul-Memiş, age, s.36-41.

Amurru kralları, bu özel konumlarını her iki ülke ile de iyi geçinerek kullanmışlar ve ikili bir politika izlemişlerdir. Nitekim Amurru kralı Aziru, kendini ve halkını güvenceye alabilmek için Mısır'a karşı sadakatli görünmüş ve bunun yanı sıra Kuzey Suriye'de ve Mezopotamya'da önemli bir güç olarak beliren Hitit Devleti ile (I. Şuppiluliuma döneminde) bir antlaşma yaparak, bir Hitit vassali olarak bölgedeki yerel özerkliğini korumuştur.¹⁷¹ Ayrıca Amurru, diğer halklar arasındaki merkezi konumu, büyük kaynakları ve bereketinden dolayı birçok kez farklı ırklar tarafından işgal edilmiştir.¹⁷²

Amurrular çevre ülkelerle diplomatik ilişkilerini iyi tutmanın yanı sıra askeri sahada da son derece etkilidirler. Şu iki örnek bunun en önemli sebeplerindendi; III. Ur Sülalesi (Yeni Sümer Devleti) kralları, onların askeri güçlerini bazı şehirlerini savunmak için kiralamışlardı. Fakat imparatorluk çökünce, Babilonya'nın her tarafındaki şehirlere Amurru sülaleleri çabukça hâkim olmuşlardı. İkinci sebep de Eski Babil askeri ünvanlarının, onların bu sahadaki uzmanlığını gösteren sıfatlarla karakterize edilmesidir. Örneğin, "Amurrular'ın Başkanı" ve "Amurrular'ın Reisi", general ünvanları idi. Bununla birlikte Amurrular, Sümerler arasında "güney rüzgârı kadar güçlü" vahşi savaşçılar olarak tasvir edilirler. Sümer menkıbelerinde de askeri başarıları ve acımasızlıkları ile tasvir edilirler. Nitekim Tevrat'ta İsrail peygamberi Amos, Amurrulu'yu şöyle tanımlar; *"Onların boyu sedir ağacı gibi uzundu ve onlar meşe ağacı gibi güçlü idiler"*.¹⁷³

Amurru dili Sami kökenli bir dildir. Batı Sami Dil grubunun kuzeybatı koluna mensuptur. Dilleri semitik bir dildi. Bölgede birçok semitik olmayan dil olsa bile baskın dil grubu onların dili idi. Bu durum kişi isimlerine ve coğrafi isimlere bakılarak görülebilir. Bu dil hakkında sahip olunan en önemli deliller şahıs isimleri içerisinde bulunmuştur. Bu isimler içerisinde Amurruca konuşanları belli hecelerle ayırt etmek mümkündür. Örneğin "köle" yerine abdu, "kral" yerine wardum ve malku kelimeleri kullanılmıştır.¹⁷⁴ O dönemde Nippur'da bulunan tüm yazıtlar şehrin yazılı dili olduğu için Sümer dilinde yazılmıştır. Bilindiği kadarıyla Nippur'da hiçbir şey Semitik'te yazılmadı, fakat halkın çoğunluğunun isimleri Semitik idi. Nitekim Semitik isimleri taşıyan krallar Babil'de bilinen en eski isimler arasındadır. Dahası, Sümer işaretleri ile yazılan isimlerin çoğunun Semitik isimleri temsil ettiği bilinmektedir. Ayrıca, Sümer kıyafetlerinde yer alan yazılardan bir kısmının

¹⁷¹ Özlem Sir, "M.Ö 14. Yy Hitit-Amurru İlişkileri", *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, Sayı:15 (2010), s.2-9.

¹⁷² Albert T. Clay, *The Early Civilization of Amurru-The Land Of The Amorites-Showing Amorite Influence on Biblical Literature*, Held in Committee Room B, The Central Hall, Westminster, S.W., 1925, s.91.

¹⁷³ Bülbül-Memiş, age, s.111.

¹⁷⁴ Bülbül-Memiş, age, s.114-115.

da Semitik kökenli olduğu bilinmektedir. Birçok semitik gelenek de Babil'e bu zamanda girmiştir. Günümüzde bir Amorit olarak tanınan Hammurabi kanununda, kuşkusuz konuya ışık tutan iki bölüm vardır; ilkinde Hammurabi şunu söylemektedir; “Marduk beni halkı yönetmeye ve ülkeye yardım getirmeye gönderdiğinde, topraklarda hukuk ve adalet kurdum ve halkın refahını yükselttim.” Başka bir pasajda, bize “Halep yasalarını uygulayan bir kişi” olduğunu söyler.¹⁷⁵

Amurrular, Akadca çiviyazısını dillerine uyarlayarak kullanmışlar, Mezopotamya kültürünü benimseyerek bu bölgenin bir parçası olmuşlardı.¹⁷⁶

Amurruların dinine ilişkin bilgiler ise komşu devletlerin bıraktığı vesikalara ve başta Ahit (Tevrat) olmak üzere ülkede keşfedilen erken dönem kitabelerinden öğrenilmektedir. Din bir insan ile doğal olarak göç etmektedir. Amurruların da göç ettikleri yerlerde tanrılarına ibadet yerleri bulundu. Bunların neredeyse tamamı Babil'de bulundu. Ayrıca Ba'alat, Sutekh, Resheph, Kadesh, Anat gibi diğer tanrıları Mısır'a taşıdıkları bilinmektedir; El, Şam, Sin, Ramman, Ammi, vb. Arabistan'a taşınmıştır.¹⁷⁷

4.1. Eski Asurca Metinlerde Amurrulu Tüccarlar

Anadolu'ya ticaret için gelen Amurrulu tüccarlarla ilgili bilgi veren az sayıda belge mevcuttur. Kt. 79/k 101 no.lu bu metinde; “DUMU A-şûr şu-um-şu¹⁹⁾ KÙ.GÌ a-na A-ki-dî-im²⁰⁾ A-mu-ri-im²¹⁾ û Şu-bi-ri-im²²⁾ ma-ma-an²³⁾ la i-da-an²⁴⁾ şa i-du-nu²⁵⁾ ú-lá i-ba-la-aṭ” *Hiçbir Asurlu Akadlılara, Amurrululara ya da Subartululara altın satmayacak! Satan kişi yaşamayacak (öldürülecek)! ifadesi geçmekte¹⁷⁸ olup metinden Asurluların aralarında Amurruluların da bulunduğu bazı tüccarlara altın satışının yasaklandığı, bu yasağa uymayan Asurluların ise öldürüleceği anlaşılmaktadır. Bu metnin dışında AKT 3, 75'de “6 ma-na AN.NA ša a-na a-mu-ri-im”, “Amurruluya ait 6 mina kalayı”, CCT 2, 49a'da “A-mu-ri-en ša Ni-ih-ri-a”, “Nihria'daki Amurrulu” ve CCT IV, 1'deki “a-na A-mu-ri-e”, “Amurruluya” ifadeleri Anadolu'daki Amurrulu şahıslar hakkında bilgi veren diğer kayıtlardır.*

¹⁷⁵ Clay, agm, s.95-96.

¹⁷⁶ Köroğlu, age, s.97.

¹⁷⁷ Clay, agm, s.101.

¹⁷⁸ Erol (2012), agm, s.2

Eski Asurca metinlerde sıklıkla *KÚ.BABBAR A-mu-ru-um* “Amurru gümüşü” ifadesi de geçmektedir. Bu kayıtlar söz konusu yerin önemli bir gümüş üretim merkezi olduğunu¹⁷⁹ ve Amurru gümüşünün Anadolu’da alınıp satıldığını göstermektedir.

¹⁷⁹ AKT 1, 28; Kuzuoğlu (2007), agm, s.147.

V. BÖLÜM

SUBARTULU TÜCCARLAR

Subar ülkesinin adı, Sümerce çivi yazılı kaynaklarda Su-bir^{ki} yani S/Şubartu, Asurca ve Babilce çivi yazılı metinlerde ise Şu-ub-ri-a veya ma-a-at Şu-ba-ar-tim veya Şu-ba-ru-u ya da Şu-bi-ru-um şeklinde geçmektedir. Yazılı kaynaklardaki bu bilgiye göre bu coğrafi ismin daha çok Kuzey Mezopotamya bölgesine karşılık geldiği kabul edilmektedir. Buna göre, Subartu ülkesi, genel olarak Asur memleketi ile Zagros Yaylası arasındaki dağlık alanı da kapsayan bir coğrafi bölge olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Asur memleketi ile bağlantılı bir coğrafi bölge olarak da tanımlanmaktadır. Bir başka iddiaya göre Ön Asya coğrafyasının eski topluluklarından olan Gut/Kut topluluğunun memleketi Oxus (Amu Derya) ile Hazar Gölü'nün doğusu arasındaki bölgede yer alır. Subartu ülkesi ise bu bölgenin doğusunda yer alır. Bununla birlikte M.Ö. 3. Binyıl'da Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki alanın dağlık kesimlere, Asya halkından birçok kabile göç ederek buraya yerleşmişlerdir. Mezopotamyalılar, doğrusu Habur Nehri ve çevresine yerleşmiş olan bu kabilelerin hepsine Subar, bu kabilelerin yerleştikleri coğrafyaya ise Subartu ülkesi adını vermişlerdir. Daha sonraları bu coğrafyaya Batı Sami kavimleri gelince iki taraf arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Taraflar arasında belli bir mücadele yaşanmasının ardından sükûnet sağlanmış ve taraflar arasında kaynaşmalar başlamıştır. Bu sonradan gelen Sami Asurlular, belli bir süre Guti, Akad, Subar ve III. Ur Hanedanlığını'nın kültürel ve politik hâkimiyeti altında kaldıktan sonra¹⁸⁰ bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.¹⁸¹ Subarlar ise Mezopotamya'nın kuzeyinden Orta Anadolu'ya kadar ilerleyerek burada yüksek bir medeniyet kurmuşlar ve Hititleri her açıdan etkilemişlerdir.¹⁸²

Subartu terimi, 20 kadar Kültepe tabletinde, çoğunlukla kumaşların üretim yeri ve memleketiyle tanımlanan kişiler için, *s/şuba/irūm* (Subartulu, Subartu'dan) şeklinde,

¹⁸⁰ Çivi yazılı belgelere göre Asur, üçüncü bin yılın ikinci yarısında Akadlılar'ın, Subar, Kut ve III. Ur Hânedânı'nın politik ve kültür egemenliği altında kalmıştır. Bkz. Sever (1987), *agm*, s.421.

¹⁸¹ Yusuf Kılıç, "Çivi Yazılı Belgelerde Subartular", *III. Uluslararası Türk Şöleni Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2012, s.667.

¹⁸² Hasan Ali Şahin, "Eski Çağlarda Orta Asya'dan Önasya'ya Yapılan Göçler", Osman Köse (Ed.), *Eski Mezopotamya Tarihinde Sami Göçleri, içinde*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları No:20, Samsun 2017, s.82.

aidiyet ekiyle anılmaktadır.¹⁸³ Bazı görüşlere göre Subartu kelimesi Mezopotamya'da kuzeyi ifade ederdi ve “Subar” kelimesinin “kuzeyli” anlamında olması olasıdır da vardır. Bu kelime Akadca'da ‘Subar ülkesi’ anlamına gelmektedir. Aynı kelimeyi Babilliler Subarda, Sümerler Subarki olarak söylemişlerdir.¹⁸⁴ Subar ismi Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Asurca çivi yazılı belgelerde de S/Şuba/irium şeklinde geçmektedir. Çoğunlukla Anadolu'da ticaret yapan Asurlu tüccarların aralarındaki ticari anlaşmaları içeren belgelerin yirmi tanesinde Subar ismine rastlanmıştır. Belgelerin çoğunluğunda Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'da satılan Subar cinsi kumaşlardan söz edilirken, bunlardan çok az kısmı bir memleket veya coğrafi isim olarak Subar ülkesinden bahsetmektedir. Ayrıca bu belgelerden Subar memleketinde Asur kolonilerinin varlığı da anlaşılmaktadır.¹⁸⁵

Subarların diline gelince bununla ilgili kayıtlarda çok fazla bilgi yoktur. Bununla ilgili öğrenilen bilgiler ise Mezopotamya toplumlarının yazılı kaynaklarından öğrenilen yer ve şahıs isimleri vasıtasıyla öğrenilmiştir. Ayrıca Mezopotamya kaynaklarında geçen, eme-Su-bur^{ki} (Subar Dili'nin) ise yalnızca bir toplumun diline karşılık gelip gelmediği tartışma konusudur. Bu ifadenin daha çok Kuzey Mezopotamya'daki çoğu halkların kullandığı dil için ortak bir dil olarak kabul edilmesi gerektiği de düşünülmesi gereken unsurlardandır. Buna göre de, Subarcanın, Mittani ve Hattuşaş'daki (Boğazköy) Hurrice mektuplardaki dil ile aynı olduğu iddia edilerek, Hurrice ile Subarcanın farklı diller olmadığını yorumu da yapılmaktadır.¹⁸⁶

Subar dilinin yapısal özellikleriyle ilgili kesin bilgilere ulaşmak ve onu dil ailelerinden herhangi birine ait olarak görmek zordur. Çünkü eski bir toplumun kökenini çözme konusunda dillerin önemi büyüktür. Buna rağmen muhtemelen Sibir-Subar isminden yola çıkarak, Subarları tarihin çeşitli devirlerinde Eski Çağ'ın farklı ülkelerinde görülen Türk kavimleri içerisinde kabul eden görüşler de mevcuttur. Burada Subarlar, Ogur, Çiğil, Abar, Kumedh ve Kanglar ile birlikte sayılmaktadırlar.¹⁸⁷

Subarların zamanla ilerleyerek Hazar'ın kuzeybatı sahillerine indikleri tahmin edilmektedir. Çünkü 515 yılından itibaren Kafkasların güneyinde olup bitenlere katılmışlardı. Onlar, İran-Bizans savaşlarında daha fazla ücret ödeyen tarafa savaş

¹⁸³ Erol (2012), agm, s.2.

¹⁸⁴ Osman Karatay, “Suvarlar: Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: X/1 (2010), s.104-105.

¹⁸⁵ Erol (2012), agm, s.3-5.

¹⁸⁶ Kılıç, agm, s.669.

¹⁸⁷ Kılıç, age, s.670.

güçlerini ihraç ediyorlardı. İ. Malalas, onların 100 bin civarında asker çıkardıklarını söylemiştir. Bir bozkır gücü için bahsi geçen rakamın çok büyük ve abartılı bir rakam olduğu düşünülmektedir. Ama bu da Subarların askeri varlığının önemine ve büyüklüğüne işaret etmektedir.¹⁸⁸ Ayrıca Asur toplumunda da Hurriler önemli bir yer işgal ediyorlardı. Anadolu'da bulunan Asur kolonilerinin pek çoğu Hurri halkının yaşadığı Orta Anadolu ve Güneydoğu'da kurulmuştur.¹⁸⁹

Subartularla ilgili çoğu bilim adamını meşgul eden bir sorun Hurri-Subar sorunudur. Birçok araştırmacı bu konu üzerinde çalışmıştır. Habur Nehri ve çevresine yerleşmiş olan bu kabilelere çoğu araştırmacı Hurri adını vermişlerdir.¹⁹⁰ Bazı araştırmacılar da Subar ismini tercih etmişlerdir.¹⁹¹ Buna karşın I. J. Gelb, ise "Hurriler veya Subarlar" olarak adlandırmak yerine "Hurriler ve Subarlar" şeklinde bir adlandırmanın doğru olduğunu savunarak, bunların iki farklı toplum olduklarını kabul etmektedir.¹⁹²

3. Binyıl kaynakları, Subar bölgesi için Fırat'tan Zagrosların eteğindeki Kerkük bölgesine kadar geniş bir alanı kapsadığından bahseder. M.Ö. 2. Binyıl'a tarihlenen kaynaklarda Subartu ile ilgili bilgiler daha çoktur. Bölge bu zamanda Hurriler tarafından iskân edilmiştir. Bu nedenle Subarlar ile Hurriler ilişkilendirilmektedir. M.Ö. 3. Binyıl'da Subartu, biri geniş biri dar olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır. Dar anlam olarak, belgelerde Sargon öncesi dönemden itibaren Diyala bölgesinin kuzeyine, doğuda Dicle'den Zagros dağlarına kadar uzanır. Geniş anlamda ise ilk defa M.Ö. 2200 civarında yazılan bu kullanım Naram-Sin kral kitabesinde geçmektedir. Burada Subartu Kuzey Mezopotamya'nın tümünü ifade etmektedir.¹⁹³

Subarlarla Hurrilerin akraba olup olmadıkları ve henüz kesin olarak Hurri mi yoksa Subar mı denileceği çözüme kavuşmamıştır. Bazı kaynaklarda Subarlı bazı kaynaklarda ise, Hurri tabiri kullanılmıştır. Ancak genel kabul edilen şudur; bölge Subartu olarak anılmış ve orada Subarlar yaşamışlardır. Sonrasında ise Samilerle karışmışlar ve Asur toplumunu

¹⁸⁸ Karatay, agm, s.107.

¹⁸⁹ Şahin (2017), agm, s.77.

¹⁹⁰ Hurri adını uygun bulanlar; E.A Speiser, E. Chiera, P.Koschaker, B. Hronzy, T. Dangin, J. Friedrich, A. Goetze'dir. Bkz; Adil Alpman, "Hurriler" *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14/25 (1981), s. 284.

¹⁹¹ Subar adını uygun bulanlar; A. Ungnad, P. Jensen, B. Landsberger, C.J. Gadd. Arkeologlardan ise; Max von Oppenheim ve M.E.L Mallowan'dır. Bkz; Alpman, agm, s.285.

¹⁹² Alpman, agm, s.284.

¹⁹³ Şahin (2017), agm, s.75.; Erol (2012), agm, s.5.

oluşturmuştur. Kültepe metinlerinde de, Asur ile bu memleket arasındaki yakın ilişkiler görülmektedir.¹⁹⁴

Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağı kaynaklarına göre Güney Anadolu'daki Hurri etkisinin coğrafi kapsamının ve yoğunluğunun anlaşılması zordur. Bunun sebebi belgelerde Hurrice özel isminin az sayıda geçmesidir. Bununla birlikte, Kaniş'in II. tabakasına tarihlendirilen Anadolu şehir devletleriyle ilgili metinlerde *alahinnum*, *şinahilum* ve *unuşum* gibi Hurrice idarî terimler geçmektedir. Bu da Anadolu halklarının bu dönemde bile Hurrilerden kültürel olarak etkilendiğini gösterir. Mama kralı Anum-hirbi'nin Kaniş kralı Warşama'ya gönderdiği, Kültepe'nin Ib tabakasına tarihlendirilen (±1833-1719) Kt. g/t 35 no.lu mektubun muhatabı Mama kralı Anum-hirbi Hurrice bir isimdir. Bu bilgiler doğru kabul edilirse, Hurriler, bu tarihlerde bile, Güney Anadolu'daki Maraş bölgesinde güçlü bir devlet kurmuşlardır.¹⁹⁵

5.1. Eski Asurca Metinlerde Subartulu Tüccarlar

Subartulu tüccarların Anadolu ile olan ticari ilişkileri hakkında bilgi veren metin sayısı azdır. Kt 91/k 344 no.lu metinde; 7² TÚG.Hİ.A *káb-tù-tim* SÍG₅ (silik) *ša Šu-bi-ri-im Ku-ni-lúm na-áš-a-kum* “Subartum cinsi 7 (parça) kaliteli ağır kumaşı Kunilum sana taşıyor”, Kt. 97/k 349'da 2 TÚG *ku-sí-té-en ša Šubi-ri-im* “2 (parça) Šubirum cinsi *kusitum* kumaşı” ve Prag I, 686'daki ... *ni-ib-ra-ra-am lu ša Šu-bi-ri-im lu ša a-lim^{ki} lu ku-sí-tám ša A-ki-di-e* “...ya Subartu ya da Asur cinsi *nibrarum* kumaşını ya da Akkad cinsi *kusitum* kumaşını” şeklindeki ifadelerden Subartu'nun bir kumaş üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Kt.92/k 386 no.lu belgede ise “İphurum'un oğlu şöyle (cevap verdi): Neden gümüş Şu-İştar'ın gümüşü (oluyor muş)? Ben Şu-İştar Subartu'da dava edeceğim” denilmektedir. Buradaki İphurum'un oğlu Şallim-Aşşur'un Şu-İştar'ı Subartu'da dava edeceği bilgisi Subartu bölgesinde bir Asur kolonisinin bulunduğunu ve Koloni Devrinde mahkemelerin sadece Kārum ve Wabartum merkezlerinde bulunmadığı şeklinde değerlendirilmektedir.¹⁹⁶

TC III, 170 no.lu metindeki 1 *ma-na KÙ.BABBAR a-na Sú-ba-ri-im a-ší-ib-tim nidi-in* “1 mina gümüşü faizli (borç) olarak Subartuluya verdim”, CCT III, 25 no.lu metindeki ... *am-*

¹⁹⁴ Şahin (2017), agm, s.77.

¹⁹⁵ Erol (2012), agm, s.6-7.

¹⁹⁶ Erol (2012), agm, s.3-5.; Kılıç, agm, s.672.

tám / şu-ub-ri-tám li-iş-a-ma-ki-im “Senin için Subartulu bir kadın köle satın alsın” ve Kt. 79/k 101 no.lu metinde; “DUMU A-řur şu-um-şu ¹⁹⁾ KÙ.GÌ a-na A-ki-dí-im ²⁰⁾ A-mu-ri-im ²¹⁾ ù şu-bi-ri-im ²²⁾ ma-ma-an ²³⁾ la i-da-an ²⁴⁾ şa i-du-nu ²⁵⁾ ú-lá i-ba-la-ař” (Hiçbir Asurlu Akadlılara, Amurrululara ya da Subartululara altın satmayacak! Satan kişi yaşamayacak (öldürülecek)!) ¹⁹⁷⁾ şeklindeki ifadeler isimleri belirtilmeyen Subartulu şahıslara ve tüccarlara dair örnekler olarak şarşımızda durmaktadır.¹⁹⁸⁾

¹⁹⁷⁾ Erol (2012), agm, s.2.

¹⁹⁸⁾ Erol (2012), agm, s.2.

VI. BÖLÜM

DİĞER TÜCCARLAR

Kültepe tabletleri arasında kökenleri hakkında bilgi verilmeyen fakat “yabancı” olarak tabir edilen tüccarlardan da bahsedilmektedir. H. Erol tarafından yayınlanan Eski Asurca 3 mektupta “yabancı” kelimesi (Akadca “ubrum”) ilk defa ticari bir taraf olarak kaydedilmiştir. Mektupların yazarları bulundukları şehirlerde yabancılar olmadığı için mallarını satamadıklarından bahsetmektedirler. Mektuplar Aššur-bāni’nin oğlu olan Šu-İštar’a, onun genelde bakır ticareti ile ilgili işlerinden sorumlu temsilcileri tarafından yazılmıştır. Mektuplardan ilki Kt 92/k 364 no.lu, ikincisi Kt 92/k 428 no.lu ve üçüncüsü de Kt 92/k 830 no.lu belgelerdir. Mektuplardan birisinde yabancıların Šalatuwar şehrinden, diğerinde ise Wahšušana (Ankara yakınlarında olduğu düşünülmektedir) kentinden gelmelerinin beklendikleri belirtilmektedir. İlgili metinlerden şu ifadeler okunmaktadır;

Kt 92/k 364 no.lu ilk metin Šarrum-Su’en ve Aššur-rabi’nin Šu-İštar’a gönderdikleri bir mektuptur. Mektubun ilk kısmında kaliteli bakırın fiyatının düşük olması ve bu yüzden bakır ticaretinin yapılamaması, bunun ancak yabancılar geldiğinde satılabileceği kaydedilmiştir. İkinci kısımda wabartum dairesi satın aldığı bir miktar kalayı geri istemesi konusundaki gelişmeler kaydedilmiştir. Metindeki *ubrum/wabrum* ifadesi başka bir bölge veya ülkeden bakır satın almak için gelecek olan tüccarları kastetmektedir.

Kt 92/k 364 : ¹⁻²⁾ *Šu-İštar’a söyle! Aššur-rabi ve Šarrum-Su’en şöyle (söyler):* ³⁻⁵⁾ *Hiç işitmiyor musun? Kaliteli bakır(ın fiyatı) düştüğünden bakır alış-verişi yoktur.* ⁶⁻⁸⁾ *Ayrıca ülke hasadına yaklaşmıştır ve yabancı yoktur.* ⁸⁻¹¹⁾ *Yabancı geldiğinde bakırı satacağız ve Šarrum-Su’en gelecek.* ¹¹⁻¹⁵⁾ *Ayrıca, senin talimatın gereğince bakır satılmadıkça İlimitti’ye yazmayacağız.* ¹⁶⁻¹⁹⁾ *wabartum dairesi (görevlileri), Mannum-balum-Aššur ve Ah-šalim’in huzurunda, 12 1/2 mina kalayı bizden aldılar.* ¹⁹⁻²¹⁾ *Birkaç defa istedik ve bērutum şöyle (söyledi):* ²²⁻²⁴⁾ *“Elçimin huzuru(nda) alacak. Gelin ve Wahšušana’da alın”.* ²⁴⁻²⁷⁾ *Šarrum-Su’en’e verdikleri belgeyi orada bana geri verecekler.*¹⁹⁹

¹⁹⁹ Erol (2015b), agm, s.88-89.

Kt 92/k 428 no.lu metinde ise şu ifadeler kayıtlıdır: ¹⁻⁴ [Šu-İštar'a] söyle! Manum-balum-Aššur ve İli-imittī şöyle (söyler). (Öncellikle) Manumbalum-Aššur şöyle (söyler): ⁵⁻⁹ Anali Šalatuwar'a, buraya, senin belgeni getirdi ve senin belgeni biz işittik ve ben şöyle (söyledim): ⁹⁻¹⁶ "Onun belgesine göre, İli-imittī'nin sana getirdiği yıkanmış bakırın bedelinden 10 mina gümüş ya da 1 mina altın yaptın (kazandın). (Onu) mühürleyin ve beraberimde (ona) çıksın". ¹⁷⁻¹⁹ O şöyle (söyledi): "Sen 2 aydır oturuyorsun; pazarı gözetmiyor musun? ²⁰⁻²³ (Her bir) altın boncuk için 28'er mina (bakır üzerinden) durduğuna göre (her bir) gümüş boncuk için 5'er mina (bakır üzerinden) duracak. ²⁴⁻²⁷ Yabancılar yoktur. Yabancılar geldiğinde ya gümüş ya da altın satın alacağım ve göndereceğim". ²⁷⁻³¹ Manum-balum-Aššur şöyle (söyledi): "Ben 1 veya 2 ay oturdum ve ben şöyle (söyledim): "Onu satacaklar ve bana teslim edecekler ve ³²⁻³⁶ [.....] ve 2 mina [...] yabancı olmadığından ben eli boş çıktım". Sermayedar olmadığından, senin adağın olan 4 1/3 mina 4 1/2 sheqel gümüşü (ben) çıkarttım.

24-28. satırlarda geçen "wa-áb-ru lá-šu i-ma-qá-at wa-áb-ri lu KÙ.BABBAR lu KÙ.KĪ a-ša-a-ma ú-šé-balá-am" ifadesinde "(Burada) yabancılar yoktur! Yabancılar geldiğinde altın ya da gümüş satın alacağım ve göndereceğim." denilmektedir. Anali, yabancılardan altın ya da gümüş alacağını söylenmiş fakat onlardan neyi satın alacağını belirtmemiştir. Anali'nin bu yabancıları Šalatuwar'dan beklemektedir. Erol'a göre bu kent Kilikya bölgesinde ya da Batı Anadolu'da aranmalıdır. Metinde Šalatuwar'da oturan Asurlu tüccarlardan bahsedilmiyorsa, yalnız Asurlu tüccarlar değil, Anadolu tüccarların da Šalatuwar ve buranın batısında kalan Ege halkıyla ticari ilişkilerde bulundukları düşünülmektedir.²⁰⁰

Kt 92/k 830 no.lu metin Šarrum-Su'nin Šu-İštar'a göndermiş olduğu mektup olup metnin tercümesi şu şekilde verilmektedir: ¹⁻³ Šu-İštar'a söyle! Šarrum-Su'en şöyle (söyler): [...] Asānum hakkında. ⁴⁻⁶ Çıktığım gün belgeni ona işittirdim ve [o şöyle söyledi]: ⁷⁻¹¹ [...] 'de onun belgesi gereğince İli-imittī'nin huzurunda kendim [...] tutayım ve [...] 'yı ona göndereyim". [...]. ¹²⁻¹⁴ Senin belgeni İli-imittī'ye gönderdim. ¹⁴⁻¹⁷ Damqāya'nın nakliyesindeki [...] kalay (burada) yabancılar olmadığından satılmadı. ¹⁷⁻¹⁹ Lā-qēp'in nakliyesinden 12 1/2 mina kalay šadduātum-vergisini [...]. ²⁰⁻²² Onlar şöyle (söylediler): "Tüccarın haberi gelsin ve iade edelim". ²²⁻²⁷ Belge [.....] kalay çezeceksiniz. Kalayı [.....] ve [...] kadar [...] 'nın borcu için ²⁸⁻³¹ haber gelsin ki 1/3'er sheqel (üzerinden) amūtum-madenimizi alayım. [...] geciktirilmeyecek.

²⁰⁰ Erol (2015b), agm, s.91-93.

Bu belge hayli kırık durumdadır. Bu yüzden belgenin konusu pek anlaşılamamaktadır. Okunan kısımlarında ilk olarak Asānum isimli bir tüccarla ilgili bir konu ele alınmıştır. Sonrasında kalay satışı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Yukardaki metinlerde bakır satışının yabancılar olmadığı için gerçekleştirilemediği, bu metinde ise Damqāya isimli tüccarın nakliyesinde bulunan kalayın satılmasının yabancılar olmadığı için gerçekleştirilemediği kaydedilmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen yabancı tüccarlar Asurluların tekelinde bulunan kentlere yalnız bakır için değil, kalay alabilmek için de geldikleri açık bir sonuçtur.²⁰¹

Erol, bu konuda Eski Asur ticaretinde tarafların yalnız Anadolu ve Asurlu olmadığını çeşitli zamanlarda başka etnik unsurların da bu ticarete katıldığını düşünmektedir. Bu tüccarların batı Anadolu'dan geldikleri yönünde bir fikir ileri sürmektedir. Bu metinler batıdan da ticaret için Anadolu'ya gelindiğini gösterir.

²⁰¹ Erol (2015b), agm, s.94-95.

SONUÇ

Eski Anadolu'nun ticaret tarihinde Asurlu tüccarların önemli bir yeri vardır. Nitekim Eski Asur Dönemi'nde İran üzerinden gelerek batıya, Akdeniz kıyılarına ve Anadolu'ya kadar ulaşan ticaret büsbütün Asur Krallığı'nın denetimi altına girmiştir. Bu durum Asurlu tüccarların çok geniş bir coğrafyada faaliyet göstermelerinin önünü açmakta idi. Bu bağlamda Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı kapsayan yaklaşık 250 yıllık zaman diliminde Anadolu'da hüküm süren krallıklar arasında yapılan antlaşmalar ile ticari ilişkiler özgür bir ortamda yaşam alanı bulmaktaydı. Koloni Çağı adı verilen bu dönemde Anadolu'da hüküm süren krallar ve şehir beyleri saraylarının ihtiyacı olan kumaş, kalay ve benzeri malları elde etmek amacıyla Asurlu tüccarlara ticari ayrıcalık sağlamışlardır. Bu süreçte tüccarlar, kendi sistemlerini kurmuşlar, ticaret odalarına bağlı kalarak kendi takvimlerini, ölçü ve tartılarını, kendi örf adet ve geleneklerini yaşatarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Önce Eski Akad sonrada III. Ur Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Asur şehri, bu devletin 2000'li yıllarda yıkılmasından sonra zengin tüccarlar zümresi tarafından yönetilen bağımsız bir şehir devleti haline gelmiştir. Bugünkü Irak'ın kuzeyinde, Musul'un 100 km güneyinde, Dicle nehrinin geçilmeye müsait bir kesiminde kurulan Asur şehri, stratejik konumu itibariyle önemli bir yerdir. Hem güney Mezopotamya'dan hem de İran coğrafyasından kuzey Suriye ve Anadolu'ya geçilen güzergâhta olmasından dolayı dönemin en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Aslında Asur şehri önemli bir ticari mal üretim merkezi değildi. Asurlu tüccarların özelliği, Mezopotamya coğrafyasında üretilen her türlü eşya ile Orta Asya kaynaklı olan eşyaların Anadolu'ya aktarılması üzerine kuruluydu. Bu açıdan bakıldığında Asurlu tüccarların ticarete esasen aracı veya toptancı rolü üstlendikleri söylenebilir. Asurlu tüccarların Anadolu'ya getirdikleri kalay, süs eşyaları, çok çeşitli kumaş ve dokuma ürünleri gibi ürünler bu ticaretin temel malzemesini oluşturuyordu. Tüccarlar bunları Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oluşturdukları ve metinlerde adları “kārum” ve “wabartum” olarak kaydedilen yerlerde pazarlamışlardır. Anadolu'ya getirilen bu eşyaların sadece Asur'da üretilmediği veya işlenmediği, bunun yanında Asur ile komşu olan diğer bölgelerden de toplanarak Asur üzerinden taşındıkları metinlerden anlaşılmaktadır. Değiş-tokuşu yapılan mallar arasında kumaş ve çeşitli dokuma ürünleri de

önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu'ya gönderilen dokumalar arasında Babil'den temin edilen kumaşlar öne çıkmaktadır. Anadolu'dan Mezopotamya'ya aktarılan eşyalar arasında altın, gümüş ve değerli taşlar ile yün öne çıkmaktadır. Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri'nin yönetim merkezi Kültepe-Kaniş'teki kārūm olarak belirlenmiştir. Bu merkez Asur ile Anadolu arasındaki siyasi ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir rol üstleniyordu. Adeta bir elçilik gibi Asur'dan habercilerin getirdiği ticari veya siyasi kararların gerek diğer kārūm ve wabartumlara gerekse Anadolu sarayına iletilmesinde görev yapmaktaydı. Kārūm dairesinin ayrıca tüccarların mallarının depolanarak gümüş ve bakır gibi değerli malların koruma altına alınması önemli bir ilkesi idi. Kārūmların bulunmadığı Anadolu şehirlerinde ise wabartum dairesi bulunmaktaydı. Bu daire de aynı şekilde Asurlu tüccarların bütün problemlerini çözmek amacıyla görev icra etmekteydi. Asurlu tüccarların ticaretlerinde farklılık yaratmalarının arkasında sermayelerini birleştirerek büyük şirketler kurmuş olmaları önemli bir etkidir. Asur'da oturan patronun işletmecilere para vererek kâr ve zararda ortak olma esasına göre çalıştıkları ya da patronların yanlarında çalıştırdıkları kişilere para vererek onların da ticaret yaptıkları görülmektedir. Bunlar esas olarak bir kredi sistemi oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Anadolu'da hem ihracatçı hem de ithalatçı olarak faaliyet gösteren Asurlu tüccarlar (*tamkārūm*), Asur'da oturan “*ummiānum*” olarak tanımlanan büyük sermayedarların ortakları (*tappūtum*) veya acenteleri idiler. *Ummiānumlar* tüccarların yanında, bir firmaya (*elletum*) bağlı olarak daha küçük çapta ticaret yapan “*šamallā'um*” adı verilen tüccarlara da kredi verirlerdi. Anadolu'daki tüccarların çoğu kardeş, baba-oğul veya yakın akrabalarıydı. Bunlar Anadolu'daki ticarete de katılıyorlar bakır, yün, bazı kumaşlar ve hububat alıp satıyorlardı. Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticari ilişkiler o derecede kökleşmiştir ki tüccarlar Anadolu'da uzun süre kaldıklarından bazen ailelerini de Anadolu'ya getirip yerleştirmişlerdir ve böylece Anadolu'da Asurlu nüfusun artmasına imkân vermişlerdir. Ayrıca yerli bayanların Asurlu tüccarlar ile evlenmeleri durumu da yaygın olup bu olgu iki bölge arasındaki ticaretin devamlılık göstermesinde önemli bir etkidir.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari münasebetlerin varlığının yazılı kayıtlara göre Akad döneminde başladığı görülür. Buna göre Kütahya yakınlarındaki Seyitömer Höyük'te bulunan silindir şeklindeki Akad mühürleri Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin varlığına önemli bir dayanaktır. Bununla beraber Akad Krallığı ile Anadolu

arasındaki ticari ilişkilerin Asurlular derecesinde olduğunu söylemek için elimizde daha fazla kanıt bulunmamaktadır.

Çivi yazılı belgelere göre Halep'in yakınlarındaki Ebla Krallığı da, Anadolu ile olduğu kadar Mısır, İran ve Sümer gibi coğrafyalarla ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuş bir krallıktır. Krallığın esas geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Ebla kenti bir üretim ve dağıtım merkeziydi. Şam kumaşı başta olmak üzere keten ve yün dokumacılıkta önemliydi. Krallıkta diğer bir etkinlik maden işletmeciliğiydi. Zeytinyağı, şarap ve bira üretimi de önemliydi. Doğaldır ki bu üretim çeşitliliği yerel ve bölgeler arası ticareti önemli hale getirmiştir. İran, Anadolu ve Kıbrıs'tan gelen mallar, Ebla Krallığı üzerinden Sümer ve Mısır gibi uzak coğrafyalara gönderiliyordu. Ebla Krallığı'nın Anadolu ile olan ticari teması Türkiye ile Suriye sınırındaki alanlarda yoğunlaşmıştır. Ebla'daki saray belgeleri büyük çağlı diplomatik ve ticari ilişkilerin varlığına işaret etmektedir. Bilhassa Harran Krallığı ile ticari ilişkileri yoğundur. Eski Asurca metinlere göre borç ödemelerinin yanında onların bakır satın almak için de Anadolu ile ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Anadolu ile Mezopotamya arasındaki bakır ticaretinin sadece Asurlulara özgü olmadığını göstermektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu ile ticari ve diplomatik ilişkileri olan diğer iki krallık ise Amurrular ve Subartulardır. Amurrular, 3. Binyıl sonlarında Suriye'den hareketlenerek Fırat üzerinden Mezopotamya'ya gelmişlerdir. Göçebe yaşam biçimine sahiptirler. Amurru ülkesi, Suriye sahillerinin başındaki ticari rotayı kontrol ediyor ve Mısır'a giden kara ve deniz güzergâhının üzerinde bulunuyordu. Mısır ve Hitit arasında tampon bir ülke olmaları onların ticaretle ilgilenmelerini sağlamıştır. Subartu Krallığı ise kuzey Mezopotamya'da hüküm sürmüştür. Kültepe tabletlerinde çoğunlukla kumaşların üretim yeri, memleketi anlamındaki "Subartulu" ve "Subartu'dan" ifadeleriyle geçmektedir. Bu durum Subartu Krallığı ile Anadolu arasındaki kumaş ticaretinin varlığına açık bir işarettir. Bu kumaşların "kaliteli" olduklarına vurgu yapılmaktadır. Tabletlerde "Subar cinsi kumaş" ifadesine sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca Asur Ticaret Kolonileri'nin sadece Anadolu'da değil Subartu'da da var olduklarına dair işaretler mevcuttur. Asurlu tüccarların Subartulu tüccarlara altın satışının Asurlu kral tarafında yasaklanmış olması Subartu ile Anadolu arasındaki ticaretin türüne işaretler. Neticede Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Mezopotamya ile Anadolu şehir devletleri arasında gerçekleşen ticaret ilişkilerinde esas kısmı Asur Krallığı ile Anadolu arasında gerçekleşen iktisadi ilişkiler olduğu söylenebilir. Bu ticarete Anadolu'nun altın, gümüş ve yünü Mezopotamya'ya

aktarılrken, Mezopotamya'dan Anadolu'ya ise değerli kumaşlar aktarılmaktaydı. İki bölge arasındaki ticaretin esasen bu mamuller üzerinden geręekleřtięi söylenebilir. Asurlu tüccarlar haricinde kalan Akad, Ebla, Amurru ve Subartuların, Anadolu ile olan ticari ilişkileri hakkında ise yeterli kaynak olmadığından daha fazla değerlendirmede bulunmak mümkün görülmemektedir.

Bahsi geçen tüccarların dışında da Anadolu'da kim oldukları bilinmeyen tüccarların olduğu anlaşılmaktadır. Ama belgeler bunların etnik kimlikleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ama yle anlaşılıyor ki bu tüccarların dışında Anadolu'da başka halklara ait tüccarlar da ticari faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Sonuç olarak Asur Ticaret Kolonileri adı verilen dönemde Anadolu'da ticaretin büyük çoğunluğu Asurluların tekelinde bulunurken ayrıca Mezopotamya ve Suriye'den de tüccarların Anadolu'ya geldikleri görülmektedir. Akadlı, Amurrulu, Eblalı, Subartulu olan ve diğer menşei bilinmeyen tüccarların faaliyetlerine dair Asurlu tccarlarınkine göre daha kısıtlıdır. Adı geçen döneme ait bulunan tabletlerin çoğu Asurlu tüccarların arşivlerine aittir. Tabletlerden diğer tüccarlarla ilgili bilgilere çok fazla ulaşılamamıştır.

KAYNAKÇA

AKT III, E. Bilgiç - C. Günbattı, *Ankaraner Kültepe-Texte III*, FAOS Beihefte, Vol: 3, Stuttgart 1995.

ALBAYRAK İrfan, “ana kaspim annīm Šamaš-abī qātātum/Bu Gümüş için Šamaš-abī Kefildir”, *Archivum Anatolicum*, Vol: 7/2 (2004), s.1-12.

ALBAYRAK İrfan, “Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler III”, *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 4, Kayseri 2000, s.35-42.

ALBAYRAK İrfan, “Uşur-Şa-İştar’ın Arşivinden Bakır Ticareti İle İlgili Bir Mektup”, Sedat Erkut-Özlem Sir Gavaz (Ed.), *Ahmet Ünal’a Armağan, içinde*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

ALPMAN Adil, “Hurriler” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14/25 (1981), s. 283-313.

Ana Britannica, *Ebla*, Cilt: 7, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1992.

ARCHİ Alfonso, *Ebla and Its Archives: Text, History and Society*, Gonzalo Rubio (Ed.), Vol: 7, Boston/Berlin 2015.

BACHHUBER Christoph, “Sumer, Ebla, Akad and Anatolia”, H. E. W. Crawford (Ed.), *The Sumerian World, içinde*, Routledge, New York 2013, s.498-516.

BAHAR Hasan, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2013.

BAYRAM Sebahattin, “Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaplardakilerin Karşılaştırılması”, 3. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 1996, s.53-62.

BAYRAM Sebahattin, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler”, *X. Türk Tarih Kongresi*, (22-26 Eylül 1986), Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.453-462.

BİLGİN Nejat, *Seyitömer Höyük I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

BİLGİÇ Emin, “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9/3 (1951), s.227-238.

BİLGİÇ Emin, “Kapadokya Metinlerinde Ebla”, *XI. Türk Tarih Kongresi (I. Cilt)*, Ankara, 05-09 Eylül 1990, s.181-189.

BONECHİ Marco, *Ebla*, Encyclopedia of the Bible and Its Reception, D. C. Allison Jr. - V. Leppin - Choon-Leong Seow - H. Spieckermann - B. D. Walfish - E. Zolkowski edd., Berlin - Boston, 2013, p. 248.

BOZKURT Nejat, “Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etikle Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, Sayı:2, Aralık (2010), s.153-179.

BÜLBÜL Cemil, “Aramiler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı: XIX (Eylül 2014), s.405-421.

BÜLBÜL Cemil-MEMİŞ Ekrem, *Amurrular (Arapların En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2012.

CLAY Albert T, *The Early Civilization of Amurru-The Land Of The Amorites-Showing Amorite Influence on Biblical Literature*, Held in Committee Room B, The Central Hall, Westminster, S.W., 1925, pp. 88-111.

DOĞAN İ. Banu, *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

EROL Hakan, “Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52/2 (2012), s.1-10.

EROL Hakan, “Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 34/58 (2015), s.425-443.

EROL Hakan, “*ina maqāt ubrī lu kaspam lu hurāşam ašāmma...*“YABANCILAR GELDİĞİNDE YA GÜMÜŞ YA DA ALTIN SATIN ALACAĞIM...”, *Cahit Günbattı’ya Armağan, içinde*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sümeroloji Anabilim Dalı Yayınları no: 417, Ankara 2015, s.87-98.

FRAHM Ellery- HAUCK Thomas C, “Origin of an Obsidian Scraper at Yabroud Rockshelter II (Syria): Implications for Near Eastern Social Networks in the Early Upper Palaeolithic”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, Vol: 13 (2017), pp.416-424.

GELB Ignace J., *Hurrians and Subarians*, Studies in Ancient Oriental Civilization 22, University of Chicago Press-Second Press, Chicago 1944.

GÖKÇEK Gürkan, *Asurlular*, Bilgün Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2015.

GÜNBATTI Cahit, “Kültepeden Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet”, *Archivum Anatolicum*, Sayı: 3, Ankara 1997, s.131-155.

GÜNBATTI Cahit, *Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kültür Yayınları, Yayın No: 89, Kayseri 2012.

İPLİKÇİOĞLU Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 2013.

KARATAY Osman, “Suvarlar: Doğu Avrupa’nın Esrarengiz Kavmi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: X/1 (2010), s.99-116.

KILIÇ Yusuf, “Çivi yazılı Belgelerde Subartular”, *III. Uluslararası Türk Şöleni Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2012, s.667-679.

KÖROĞLU Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2006.

KUHRT Amelie, *Eski Çağ’da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330 I. Cilt*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

KULAKOĞLU Fikri-ÖZTÜRK Güzel, “New Evidence for International Trade in Bronze Age Central Anatolia: Recently Discovered Bullae at Kültepe-Kanesh”, *Antiquity*, Vol: 89/343 (2015), pp.1-4.

KUZUOĞLU Remzi, “Anadolu’nun En Eski Yazılı Kaynaklarına Göre Faiz”, *Uluslararası Beşeri ve Doğa Bilimleri: Problemler ve Çözüm Arayışları Kongresi* (7-9 Ekim 2016, Saraybosna), Saraybosna 2016, s.315-324.

KUZUOĞLU Remzi, *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

KUZUOĞLU Remzi-BAYRAM Sebahattin, “Takı Takma Âdetinin Eski Asur Toplumundaki İzleri”, İrfan Albayrak-Murat Çayır-Hakan Erol (Ed.), *Cahit Günbattı’ya*

Armağan, içinde, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Sümeroloji Anabilim Dalı, Ankara 2015 s.1-15.

KÜÇÜKBECİ Hatice Gül, “M.Ö. 2. Binyıl’ın İlk Çeyreğinde (Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda) Orta Anadolu’nun Sosyo Ekonomik Yapısı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

MANDACI Ebru, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)”, *History Studies*, Cilt: 7/1 (2015), s.81-94.

MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basım Yayın, Bursa 2015.

MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağ’da Mezopotamya*, Ekin Basım Yayın, Bursa 2012.

MİCHEL C.-GARELLİ P. “Heurts Avec une Principauté Anatolienne”, *Festschrift für Hans Hirsch (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 86. Band, Wien 1996, pp.277-290.

MİCHEL Cecil-Garelli PAUL, *Tablettes Paleo-Assyriennes De Kültepe*, De Boccard, Paris 1997.

NİSSEN Hans J., *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZER Yusuf Ziya, *Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

SEVER Hüseyin, “Anadolu’da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kārum Kararı, *Belleten*, Cilt: LVI/217 (1992), s.667-675.

SEVER Hüseyin, “Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31/1-2 (1987), s.421-428.

SİR Özlem, “M.Ö. 14. yy Hitit-Amurru İlişkileri”, *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, Sayı: 15, (2010), s.1-11.

SOYSAL Oğuz, “Sargon, Nûr-Dagal/n ve Puruşhanda”, Süleyman Özkan-Halime Hüryılmaz-Atila Türker (Ed.), *Samsat’tan Acemhöyük’e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan’a Armağan, içinde*, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları, İzmir 2017, s.217-229.

SÜNBÜL Nazan, “Geçmişten Günümüze Göç”, Osman Köse (Ed.), *Eski Mezopotamya Tarihinde Sami Göçleri, içinde*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları No: 20, Samsun 2017, s.63-71.

ŞAHİN Hasan Ali, “Eski Çağlarda Orta Asya’dan Önasya’ya Yapılan Göçler”, Osman Köse (Ed.), *Eski Mezopotamya Tarihinde Sami Göçleri, içinde*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları No:20, Samsun 2017, s.73-83.

ŞAHİN Hasan Ali, *Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 7, Kayseri 2004.

VEENHOF Klass R., “Eski Asur Kara Ticareti’nin Yapısı”, Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal (Ed.), *Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu, içinde*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 56-62

VEENHOF Klass R., “Eski Asur Kronolojisi ve Kaniş”, Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal (Ed.), *Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu, içinde*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.30-39

VEENHOF Klass R., *Kültepe Tabletleri VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

YİĞİT Turgut, “Akadlar Devrinde Anadolu’nun Siyasal Yapısı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40 (2000), s.13-28.

YİĞİT Turgut, “İlk Tunç Çağı’nın Son Evresinde Anadolu’nun Siyasi Görünümü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:33/21 (2003) s.167-182.

Ek 1

Güneybatı Asya obsidiyen kaynakları (üçgenler) ve obsidiyenli Üst Paleolitik alanlar (kareler).

Kaynak: Frahm-Hauck, age, s.417.

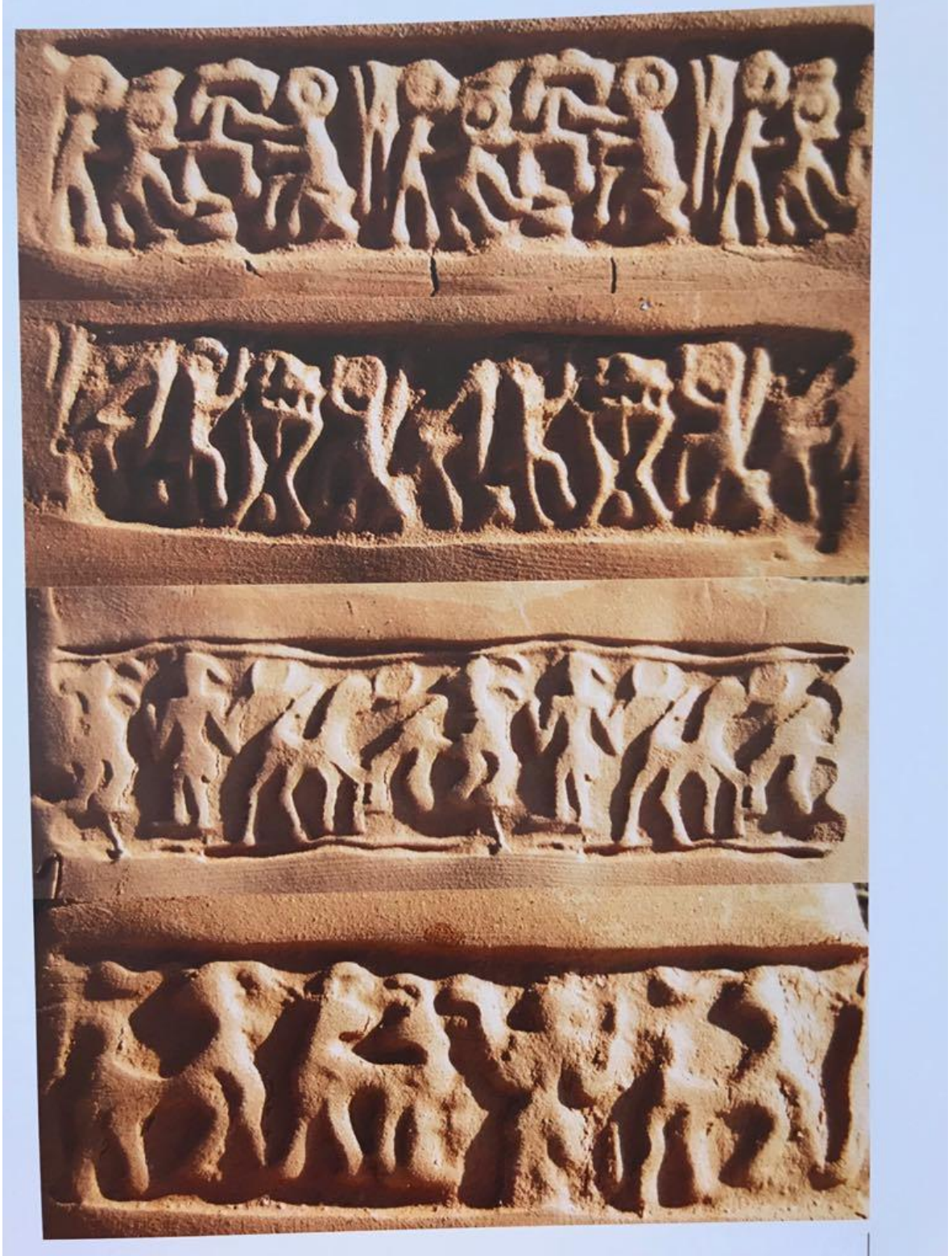
Ek 2

Silindir mühürler

Kaynak: Bilgen, age, s.148.

Ek 3

Mühür baskı örnekleri

Kaynak: Bilgen, age, s.149.

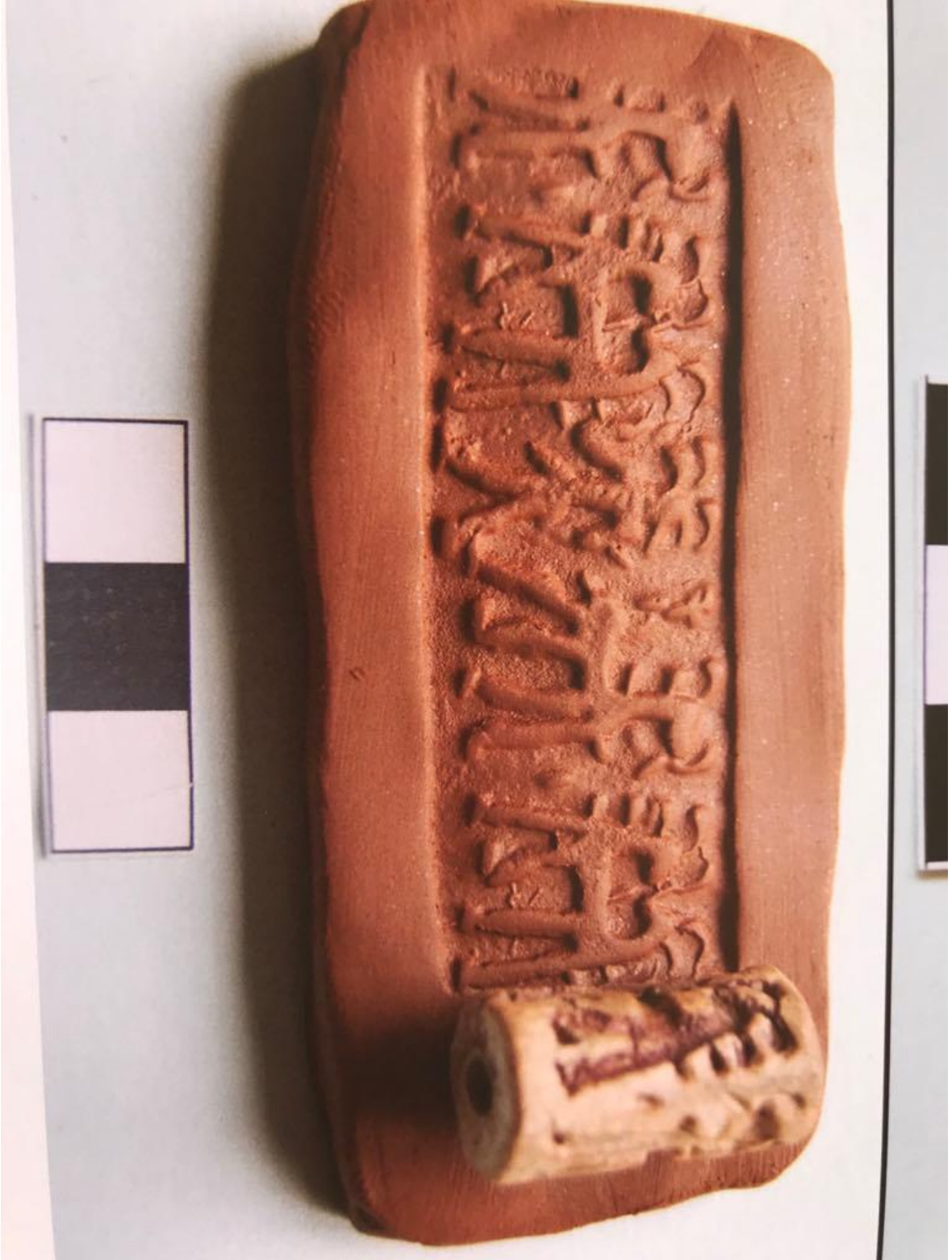
Ek 4

Saraydan ele geçen iğne, boncuk, mühür vb. eserlerin buluntu durumu

Kaynak: Bilgen, age, s.144.

Ek 5

Silindir mühürler

Kaynak: Bilgen, age, s.148.

Ek 6

Kültepe-Kaniş Ören Yeri

Fotoğraf: Gamze İme

Ek 7

Kültepe-Kaniş Ören Yeri

Fotoğraf: Gamze İme

Ek 8

Kültepe-Kaniş Ören Yeri

Fotoğraf: Gamze İme